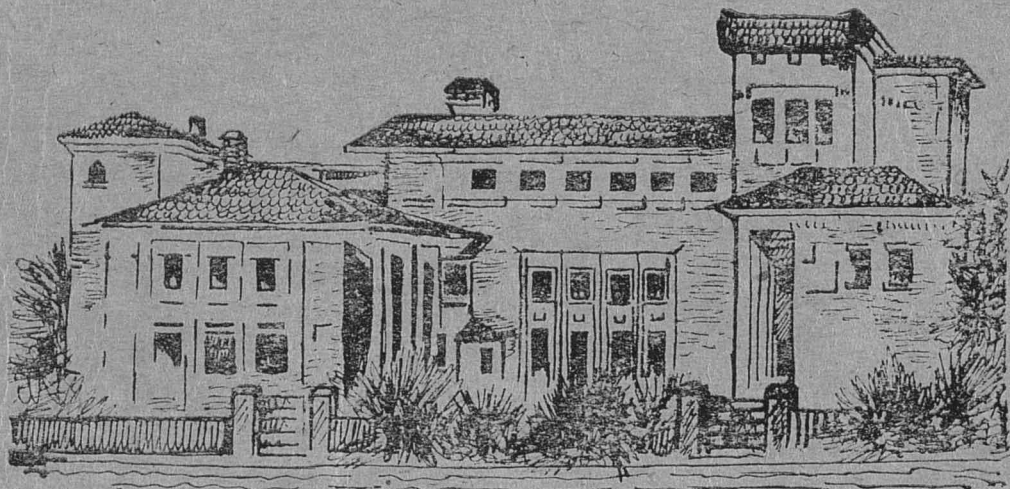

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE "N. IORGA"

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 1, 1990

2

Februarie

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 12 ori pe an.

Începând din ianuarie 1990 „Revista de istorie” apare cu titlul de „Revista istorică”

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă prin întreprinderi și instituții. Prețul unui abonament este de 180 lei.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-FILATELIA Departamentul Export-Import, presă P.O. Box 12-201.
Telex 10 376 prsfi r—București. Calea Griviței nr. 64-66.

COLECTIVUL DE REDACȚIE

ION APOSTOL—*redactor șef-adjunct*

MIHAI OPRÎTESCU

NAGY PIENARU

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Colectivului de redacție al revistei „REVISTA ISTORICĂ”.

Adresa Redacției

B-dul Aviatorilor nr. 1

71247—București, tel. 50 72 41

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM 1, NR. 2
Februarie 1990

S U M A R

ISTORIA ROMÂNIEI

- GRIGORE CHIRIȚĂ, Probleme ale modernizării statului și societății românești în debaterile Adunărilor ad-hoc (II) 109
- LUCIAN CRUCEANU, Puncte de vedere referitoare la problema grupărilor politice în perioada premergătoare revoluției de la 1821 131
- STELIAN BREZEANU, « Domn a toată Țara Românească ». Originea și semnificația unei formule medievale de cancelarie 151

ÎN ÎNTÂMPINAREA CELUI DE AL XVII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

- RADU MANOLESCU, Mișcarea comunală în Europa apuseană în secolele X—XIII . . . 165

DOCUMENTAR

- NICOLAE DASCĂLU, Contribuția Biroului pentru servicii strategice (O.S.S.) al S.U.A. la victoria Națiunilor Unite (1941—1945) (II) 177
- ION STANCIU, Un nou document privitor la acțiunea politică și militară a României în aprilie 1919 187

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Geneza revistei „Analele Brăilei” (Elena-Emilia Lica). 193

RECENZII

- ALEXANDRU LIGOR, *Prin Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, Edit. Sport-Turism, București, 1987, 180 p. (Constantin Șerban) 199
- VLADIMIR HANGA, *Les institutions du droit coutumier roumain*, Edit. Academiei, București, 1987, 160 p. (Sabin Belu). 201
- ANDRÉ CORVISIER, *Dictionnaire d'art et d'histoire militaires*, Presses universitaires de France, Paris, 1988, 884 p. (Ilie Schipor) 202
- ANGELO POIRRO, *Storia e statistica. Introduzione ai metodi quantitativi per la ricerca storica*, La Nuova Italia Scientifica, Roma, 1989, 227 p. (Irina Gavrikă) 203

REVISTA ISTORICĂ

NOUVELLE SÉRIE

TOME 1, N° 2

Février 1990

SOMMAIRE

HISTOIRE DE LA ROUMANIE

- GRIGORE CHIRIȚĂ, Problèmes de la modernisation de l'État et de la société roumaine dans les débats des Assemblées ad-hoc (II) 109
- LUCIAN CRUCEANU, Considérations concernant les groupements politiques avant la révolution de 1821 131
- STELIAN BREZEANU, «Domn a toată Țara Românească». Origine et signification d'une formule médiévale utilisée dans la chancellerie valaque 151

À L'OCCASION DU XVIIe CONGRÈS INTERNATIONAL DE SCIENCES HISTORIQUES

- RADU MANOLESCU, Le mouvement communal en Europe occidentale aux Xe—XIIIe siècles 165

DOCUMENTAIRE

- NICOLAE DASCĂLU, La contribution du Bureau pour les Services stratégiques (O.S.S.) des États-Unis à la victoire des Nations Unies (1941—1945) (II) 177
- ION STANCIU, Un nouveau document concernant l'action politique et militaire en Roumanie en avril 1919 187

LA VIE SCIENTIFIQUE

- Genèse de la revue «Analele Brăilei» (*Elena-Emilia Lica*) 193

COMPTES RENDUS

- ALEXANDRU LIGOR, *Prin Moldova în timpul lui Vasile Lupu* (À travers la Moldavie de Vasile Lupu), Edit. Sport-Turism, București, 1987, 180 p. (*Constantin Șerban*) 199
- VLADIMIR HANGA, *Les institutions du droit coutumier roumain*, Edit. Academiei, București, 1988, 160 p. (*Sabin Belu*) 201
- ANDRÉ CORVISIER, *Dictionnaire d'art et d'histoire militaires*, Presses universitaires de France, Paris, 1988, 884 p. (*Ilie Schipor*) 202
- ANGELO PORRO, *Storia e statistica. Introduzione ai metodi quantitativi per la ricerca storica*, La Nuova Italia Scientifica, Roma, 1989, 227 p. (*Irina Gavrilă*) 203

„Revista istorică”, tom 1, nr. 2, p. 107—206, 1990

www.dacoromanica.ro

ISTORIA ROMÂNIEI

PROBLEME ALE MODERNIZĂRII STATULUI ȘI SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI ÎN DEZBATERILE ADUNĂRILOR AD-HOC (II)*

GRIGORE CHIRIȚA

II. Bazele organizării statului. Dorințele exprimate de Adunări în privința principiilor, ideilor generale și normelor constitutive ce trebuiau puse la baza organizării noului stat — destul de numeroase — nu au fost discutate și adoptate pe măsura întocmirii rapoartelor comisiilor, a încheierii lucrărilor pregătitoare. În consecință, ordinea prezentării acestora în paginile ce urmează a fost stabilită de noi după criteriul însemnătății fiecărei propuneri.

„Organizarea puterii armate naționale în privirea sistemului de apărare al Principatelor” s-a înscris printre primele propuneri aduse în discuția Adunării. Încheierea raportului comisiei, prezentată de P. Mavrogheni, completată și definitivată în cursul aceleiași ședințe din 25 octombrie/6 noiembrie prin două amendamente susținute de V. Mălinescu, M. Kogălniceanu ș.a., stabilea ca noul stat să adopte următoarele principii: 1) „Puterea armată națională se va organiza în privirea neutralității și a sistemului de apărare a Principatelor Unite și ca în cas de năvălire să poată cu înlesnire înfăptoșă o putere îndestulătoare”; 2) „Recunoașterea dreptului Principatelor de a putea înființa cetăți de apărare”; 3) „În nici un chip și în nici o vreme aceste cetăți nu vor putea fi ocupate de cît de oștile naționale ale Principatelor”; 4) „În nici un cas oștile Principatelor nu se vor întrebuița de cît în apărarea pămîntului lor”⁷⁴. Așadar, Adunarea, adoptînd în unanimitate această încheiere⁷⁵, avea în vedere — cum se arăta și în expunerea de motive ce o preceda — dreptul mai vechi confirmat prin tratatul de la Paris a organizării complete și unitare a armatei în scopul asigurării pazei și siguranței hotarelor sau, altfel spus, dezvoltarea unei armate moderne care — apărînd neutralitatea teritoriului — să asigure existența noului stat și să-i apere drepturile. Era o sintetizare a preocupărilor și gîndurilor mai tuturor oamenilor noștri politici — dintre care se detașează N. Bălcescu prin limpezimea și fermitatea concepțiilor sale înaintate — privind rolul deosebit de important pe care armata trebuie să-l aibă în procesul renașterii și emancipării naționalea României.

Problema „despărțirii puterii legislative de cea executivă” a prilejuit în ședința Adunării din 6/18 noiembrie o lungă și îndrjită dezbatere. În „proiectul de încheiere” al comisiei, prezentat de V. Mălinescu, după ce se arăta că „de la întemeierea Principatelor Române, puterile execu-

* Prima parte a acestui studiu a apărut în tom 1, nr. 1, p. 7 — 21.

tivă și legislativă au fost pururea despărțite” (afirmație care nu corespundea adevărului istoric), se aminteau apoi prevederilor Regulamentului organic despre cele două puteri, spre a se conchide că adoptarea acelui principiu ar putea „reda putere legilor și a restatornicii în țară respectul autorității”. Comisia propunea Adunării să primească următoarele principii fundamentale: 1) „Puterea executivă și legislativă vor urma a fi despărțite în România”; 2) „Puterea executivă va fi încredințată șefului statului, asistat de un ministeriu”; 3) „Puterea legislativă, întreagă și neatârnată, va fi încredințată unei singure Adunări obștești, compusă pe baze largi, încît să reprezinte toate interesele generale ale nației”⁷⁶. În discuții s-au formulat amendamente din două direcții opuse: unii deputați, între care D. Miclescu, M. Costachi (aceasta din urmă a contestat, pe bună dreptate, ca nereală argumentarea de ordin istoric a comisiei⁷⁷) au cerut să se consfințească doar principiul, în timp ce dr. A. Fătu ș.a. susțineau o detaliere a modului de compunere a Adunării și a atribuțiilor ei, anticipînd oarecum asupra legii electorale. În cursul discuției — mai ales după intervenția lui An. Panu care a subliniat necesitatea adoptării principiului și nu modul compunerii celor două puteri⁷⁸ —, Adunării i-a fost înfățișat un alt „proiect de încheiere”, care, renunțînd la partea istorică, pune în evidență pe de o parte necesitatea împlinirii votului din 7/19 octombrie iar pe de alta ideea că „despărțirea acestor puteri este primită ca o închezășuire de libertate în toate staturile reprezentative”⁷⁹. Adunarea, cu 51 voturi, a adoptat ca „la viitoarea organizație a României să se ia de bază următorul princip: «Puterea executivă și legiuitoare să fie despărțite în România»”, abținîndu-se 12 deputați din rîndurile celor ce susținuseră o detaliere a sferei de atribuții și de competență a celor două puteri⁸⁰, fiind însă întru totul de acord cu principiul adoptat.

Probleme esențiale pentru organizarea și activitatea bisericii ortodoxe române — menită, în concepția mai tuturor oamenilor politici indiferent de ideile lor doctrinare, a avea un rol deosebit de important în edificarea României moderne și în liberalizarea societății românești — au fost discutate în ședința din 4/16 noiembrie 1857 la punctul „*înființarea unei autorități sinodale centrale pentru trebile duhovnicești ale bisericii române*”. Raportul comisiei, citit de D. Rallet, susținînd că „biserica Principatelor a fost totdeauna neatîrnată” și că Unirea Principatelor „cerută de ambele Adunări ad-hoc trebuie să centralizeze și autoritatea bisericească a acestor țări”, se pronunța pentru recunoașterea neatîrării bisericii și înființarea sinodului. Atît arhimandritul Melchisedec, cit și M. Kogălniceanu au cerut ca în sinod să fie reprezentată și preoțimea de mir, în timp ce V. Mălinescu și alți deputați au susținut ca alegerea mitropoliților și episcopilor să se facă numai dintre pămînteni, spre a nu se mai repeta situații din trecut cînd în astfel de funcții fuseseră aleși călugări greci. În cursul aceleiași ședințe Adunarea a primit în unanimitate toate dorințele exprimate, formulate astfel: 1. „Recunoașterea neatîrării bisericii ortodoxe a Răsăritului din Principatele Unite de orice chiriarchie; păstrîndu-se însă unitatea credinței cu biserica ecumenică a Răsăritului în privința dogmelor”. 2. „Înființarea unei autorități sinodale centrale pentru treburile duhovnicești, canonice și disciplinare, unde va fi reprezentată și preoțimea de mir a fiecărei eparhii”. 3. „Nici odinioară și nici într-un chip mitropoliții sau episcopii țării nu vor putea fi aleși

dintre străini sau dintre împănînteniți”⁸¹. Acestor dorințe li s-au adăugat altele exprimate de comitetul clerului la 20 decembrie 1857/1 ianuarie 1858⁸². Puse în practică încă din anii domniei lui Al. I. Cuza, aceste principii vor sta la baza reorganizării pe temelii moderne a bisericii române considerată în epocă drept una din principalele puteri ale națiunii, integrată statului.

Un principiu caracteristic statului modern este acel al *neatîrnării puterii judecătorești*. Prezentat Adunării la 14/26 noiembrie în numele comisiei de D. Miclescu, aceasta a fost repede definitivată prin încorporarea citorva sugestii și adoptată în unanimitate, avînd următorul cuprins: 1. „Deplina neatîrnare a părții judecătorești de puterea curat administrativă”. 2. „Inamovibilitatea judecătorilor. Modul se va hotări prin o lege votată de Adunarea legiuitoare viitoare”⁸³. Dintre argumentele aduse în discuție se remarcă atît constatarea potrivit căreia „condiția caracteristică a unui guvernămint bun și regulat este împărțirea puterii executive în exercitiul său în două deosebite ordine: administrativ și judecătoresc, ca organe în care funcționează puterea executivă”, cît și recunoașterea faptului că nerespectarea acelui principiu în trecut „a dat prilej la multe necuviințe și abuzuri” cu toate că fusese înscris în Regulamentul organic⁸⁴. Trebuie subliniat că partea a doua a acestui principiu (inamovibilitatea judecătorilor) va figura decenii în șir ca punct inq ortant în programele principalelor formațiuni politice care, din motive diferite, nu l-au legiferat nici cînd s-au aflat la putere.

La 20 noiembrie/2 decembrie M. Kogălniceanu a prezentat în numele său și a altor 12 deputați (între care figura și viitorul domn Al. I. Cuza) un „proiect de dorințe” — cum spunea el — care avea menirea de a le completa pe cele rostite pînă atunci. Pornind de la punctul V al programului unionist adoptat la 7/19 octombrie care cerea ca puterea legiuitoare să fie încredințată „unei Adunări generale în care să fie reprezentate toate marile interese ale nației”, avînd în vedere tradițiile țării dar și dorințele și trebuințele acesteia, el considera necesar să concretizeze cîteva principii „despre compunerea puterii legislative”. În acest sens, propunea respingerea instituției Senatului, preconiza o singură Adunare națională aleasă „pe baze indeșt de largi”, recunoștea Domnitorului dreptul de a refuza sancțiunea legilor⁸⁵ etc. Justificîndu-și propunerea, el arăta că votul din 7/19 octombrie „a adus răstălmăcirii de tot felul” în privința puterii legiuitoare și, de aceea, „este o datorie a noastră a lămurii bine și curat ce am înțeles prin el”⁸⁶. Au urmat discuții în contradictoriu, însoțite de amendamente, potrivit cărora din moment ce se aprobase la 7/19 octombrie principul „unei obștești Adunări”, Senatul era de la sine înțeles exclus⁸⁷. În cele din urmă, proiectul lui M. Kogălniceanu, combinat cu mai multe formulări luate dintr-un amendament propus de D. Grigoriu, pus la vot a intrunit 42 voturi pentru, 18 voturi contra și 13 abțineri⁸⁸. La 23 noiembrie/5 decembrie, L. Catargiu și C. Negri au ținut să precizeze că în ședința anterioară votaseră doar împotriva propunerii lui D. Grigoriu și nicidecum pentru Senat. De astădată, rezultatul votării: 41 pentru, 4 contra și 23 abțineri⁸⁹, indica una din puținele situații întîlnite pînă atunci cînd concepții și, evident, interese deosebite va diviza Adunarea. Forma definitivă a propunerii stabilea că Adunarea „primește la viitoarea organizare a României următoarele baze fundamentale: I. Respingerea din legislatura României a

instituției Senatului, sub orice numire și formă. II. O singură Adunare națională legislativă, compusă după vechiul obicei pe baze îndestul de largi și potrivite cu gradul de cultură, și aleasă astfel încît în ea să fie reprezentate toate marile interese ale nației. III. Dreptul pentru Domn de a întări legile votate de Adunare, de a e înapoia Adunării spre desbatere pentru a doua oară, și, la cas de refuz din partea Adunării, de a rosti disoluția ei, ordonînd prin aceeași ordonanță noi alegeri. IV. Îndatorirea Domnitorului de a întări legile votate de Adunare într-o îndoită legislatură. V. Mărginirea deputaților de a primi în tot timpul mandatului lor posturi, ranguri sau alte răsplătiri de la guvern...⁹⁰. Am reprodus integral această hotărîre esențială pentru configurația puterii legislative deoarece, în ciuda declarațiilor potrivnice Senatului, în anii Unirii și ai consolidării României moderne în această problemă se vor ivi numeroase controverse, ajungîndu-se la decizii contrare celor adoptate în 1857.

Problema modului cum avea să se formeze puterea legiuitoare sau, cu alte cuvinte, a *legii electorale*, avînd o însemnătate covârșitoare (nu numai sub aspect politic) pentru toate clasele și păturile sociale, era firesc să se aplece în centrul atenției. În linii generale programul unionist din 7/19 octombrie o menționase într-o anume formă atunci cînd la punctul V solicita: „Puterea legiuitoare încredințată unei obștești Adunări în care să fie reprezentate toate interesele nației”⁹¹. Se pare însă că această formulare foarte generală era departe de a mulțumi toate tendințele și grupările politice. De aceea s-a încercat în cîteva rînduri repunerea ei în discuție spre a i se aduce anumite precizări. Tangențial, prima dată ea a fost atinsă la 6/18 noiembrie cu ocazia discutării principiului despărțirii puterii executive de aceea legislativă. Atunci, propunerea ca Adunarea să fie „compusă pe baze largi, încît să reprezinte toate interesele generale ale nației”⁹² fusese înlăturată, invocîndu-se faptul că se anticipa în privința hotărîrii ce avea să fie luată asupra bazelor reprezentanței naționale⁹³. Peste cîteva săptămîni, la 21 decembrie 1857/2 ianuarie 1858, D. Cracti a înfățișat Adunării o propunere a majorității comitetului proprietarilor mici — care desemna în mod curent pe răzeși — datată 5/17 decembrie și semnată de 11 deputați, prin care se cerea: „I. Dreptul de alegător și de ales să se întemeieze pe o proprietate de la zece fâlci în sus. II. Proporția deputaților să se ia pe numărul alegătorilor iar nu pe numărul sau pe întinderea proprietăților”⁹⁴. Adoptarea acestor două principii ar fi lărgit considerabil baza electorală, extinzînd dreptul de vot comparativ nu numai cu normele foarte înguste ale Regulamentului organic încă în vigoare, dar și cu cele pe temeiul cărora fusese aleasă Adunarea ad-hoc. S-a opus însă boierimea de toate gradele care, după desființarea privilegiilor, căuta prin toate mijloacele să-și mențină preponderența politică. Fiînd membru al aceluiași comitet, C. Hurmuzachi s-a împotrivit propunerii, între altele, deoarece: a) și alte clase sociale „ar putea cere să fie reprezentate în proporția numărului alegătorilor sau cu alte cuvinte sufragiul universal”⁹⁵; b) după exprimarea dorinței „de a ne uni cu frații noștri de peste Milcov, nu se cuvine a propune bazele viitoare reprezentări fără înțelegere prealabilă cu ei”⁹⁶. Marele boier conservator Gr. Balș, la rîndul său, considera propunerea răzeșilor de prisos pentru că printre problemele înscrise în cel de al „doilea șir de chestii generale” ce urmau a fi luate în discuție figura și principiul viitoare legi electorale⁹⁷.

Adunarea nu a primit propunerea răzeșilor⁹⁸ — înaintată, mai mult ca probabil, și sub imboldul inițiativei similare a deputaților săteni din Adunarea Munteniei. Spre sfârșitul aceleiași ședințe din 21 decembrie 1857/2 ianuarie 1858 M. Kogălniceanu a citit propunerea comisiei de urgență în „*chestia legii electorale*”, adoptată în unanimitate „cu cele mai vii aclamații de « Vivat Unirea Principatelor »”⁹⁹. În „Expunerea de motive” se menționa mai întâi că „pururea în Principatele Române Adunările obștești s-au convocat și au lucrat după legi electorale făcute în țară și prin țară”; că experiența convocării Adunărilor ad-hoc „după o lege electorală făcută afară din țară... cerută prin un cas cu totul excepțional” nu mai trebuia repetată; că dintre toate chestiunile de organizare internă „aceea care cere mai neapărat împreună lucrarea a ambelor Adunări este aceea a *facerii unei legi electorale* pentru viitoarea legislatură a României”; avându-se în vedere, așadar, toate acele considerente, Puterile garante erau solicitate ca după „Unirea Principatelor într-un singur stat și a lor definitivă constituire” să încuviințeze ca „ambele Adunări ad-hoc actuale să se convoace în o singură Adunare spre a elabora legea electorală pentru viitoarea legislatură a României după principiile rostite mai înainte de Adunare”¹⁰⁰. Era, cum se vede, o reafirmare răspicată a dreptului suveran pe care Principatele îl avuseseră dintotdeauna de a-și întocmi legile, în cazul de față legea electorală, poziție care coincidea cu hotărîrea adoptată de Adunarea ad-hoc a Țării Românești în aceeași problemă. Fără a diminua valoarea și temeinicia acestui argument, trebuie totuși spus că (la fel ca și în Muntenia) încheierea la care s-a ajuns reprezenta un compromis între pozițiile și interesele diverselor grupări și clase sociale, în sensul acordului de a se amîna discutarea ei și a se evita astfel — în condițiile cînd pe primul plan trebuia să apară solidaritatea națională în slujba dobîndirii țelului fundamental: Unirea Principatelor — adîncirea disensiunilor dintre părțile constitutive ale societății românești.

Un alt principiu pe care se reazemă statele moderne, integrat sferei de activitate și competență a puterii executive, era acel al „*responsabilității miniștrilor*”. Raportul ce însoțea adoptarea propunerii, prezentat Adunării la 20 noiembrie/2 decembrie în numele comisiei de M. Kogălniceanu, întreprindea o sistematică dezvăluire a relexelor pricinuite de neaplicarea consecventă a acestui principiu ce fusese cîteodată practicat în trecut și înscris printre stipulațiile Regulamentului organic (deși unele dintre deficiențele semnalate aveau în realitate condiționări mult mai profunde și mai diverse). Așa, de pildă, generalizîndu-se învățămintele evenimentelor din deceniile anterioare, se arăta că neaplicarea principiului responsabilității miniștrilor a făcut ca Domnii „în loc de a căuta tăria și temeinicia guvernului lor în păzirea strictă a legilor și în iubirea concetățenilor lor, au preferat de a se pune sub scutul înriurilor și protecțiilor din afară în contra strigătelor și nemulțumirilor nației”, sustrăgînd astfel „pe miniștrii lor de la orice răspundere către țară”. Totodată, se releva că din cauza lipsei de responsabilitate a miniștrilor, veniturile statului „s-au risipit cea mai mare parte în zadarnice sau nelegiuite cheltuieli” în loc de a fi întrebuințate „numai întru dezvoltarea națională, morală și materială a țării”. De asemenea, din aceleași motive, se ajunsese la o centralizare excesivă a administrației, lucrările publice — „atît de neapărate spre dezvoltarea bogățiilor noastre naționale” — nu dăduseră

rezultate pe măsura banilor cheltuiți și a muncii depuse etc. În încheierea raportului (care, prin concepție și stil, pare a fi opera lui M. Kogălniceanu) se sublinia că „pentru a statornici în România un guvern tare, drept și nepărtinitor, pentru care progresul să fie o lege”, a impune „ocîrmuitorilor și ocîrmuiților respectul legalității” miniștrii urmînd să devină „funcționari ai țării iar nu instrumente oarbe ale voinții Domnitorului”, pentru ca „demnitatea și drepturile nației să nu mai fie sacrificate la toate interesele, pretențiile și înrîuririle străine”, Adunarea era invitată să primească următoarele principii : I. „Responsabilitatea miniștrilor înaintea Adunării generale”. II. „O lege specială votată de Adunare în cea întîi sesie va statornici tribunalul însărcinat cu judecarea miniștrilor puși în acuzație de Adunare”. III. „Miniștrii osîndiți nici într-un caz nu vor putea fi iertați de șeful statului”¹⁰¹. Adunarea, în unanimitate, a aprobat fără discuții raportul și încheierea lui¹⁰².

În aceeași ședință din 18/30 noiembrie în care, discutîndu-se în contradictoriu primirea celui de al doilea „șir de chestii generale”, atît M. Kogălniceanu cît și An. Panu au cerut Adunării să primească în viitoarea constituție a României înscrierea principiului „*instrucția publică gratuită și obligatorie în toate orașele și satele*”¹⁰³. Adunarea l-a acceptat „în unanimitate și cu aclamații”¹⁰⁴. Era o derogare de la procedura uzitată pînă atunci, în sensul că problema nu mai intra în dezbaterea unei comisii și nici nu mai forma obiectul unui raport care, motivînd-o, să fie înaintate, împreună cu toate celelalte lucrări, Comisiei europene. Necesitatea adop-tării acestui principiu era așa de invederată încît se considera că nu mai avea nevoie de justificări. Cîteva idei înfățișate în discuția generală a noului „șir de chestii generale” întăresc această prezumție. Astfel, M. Kogălniceanu, — potrivit rezumatului din procesul-verbal al ședinței — considera „înființarea de școli prin toate satele și orașele ca unul din cele mai puternice mijloace de a rîspîndi lumina și a rădica populația sătască”; el sublinia că „dacă 30 de ani mai înainte am fi avut peste tot locul școli, astăzi luminile poporului ne-ar fi putut ajuta mult la reorganizarea patriei noastre”¹⁰⁵. De asemenea, el socotea că „nimeni nu vroește a pune o piedică rîspîndirii luminii și că toți dimpotrivă vroiesc ca acest punct să se înscrie în actul final al Congresului, spre a îndemna pe guvernul viitor a nu urma în aceasta calea guvernelor trecute”¹⁰⁶. Ar mai fi de adăugat observația că principiul adoptat fiind mult prea vag (deși se pare că intenția celor care l-au propus viza îndeosebi învățămîntul primar de patru clase, totuși — într-o accepțiune mai largă — se putea referi la toate formele de instrucțiune : de la primar la cel universitar, de stat și particular, laic ori religios, care, evident, nu se întemeiau toate în aceeași măsură pe cerințele „obligativității” și „gratuității”) a dat posibilitatea unor „interpretări” limitative în cursul elaborării legislației respective.

Acestea au fost principiile discutate și adoptate de Adunarea ad-hoc a Moldovei și care urmau a fi așezate la baza organizării și edificării statului național. Din trecerea lor în revistă se desprinde concluzia că ele aveau ca trăsătură caracteristică dorința și voința aproape unanimă a deputaților de a se aduce prefaceri structurale, innoitoare în toate privințele statului ce trebuia să rezulte din confundarea celor două Principate. Se exprimaseră, așadar, dorințe generale și se acționaseră în

așa fel pentru ca ele să fie încorporate noului stat, încît aploașe peste tot domnea convingerea că acesta, pe lingă menirea de a întări națiunea română, o avea și pe aceea de a apăra, armoniza și promova (într-o măsură mai mare sau mai mică) interesele generale ale tuturor claselor și păturilor sociale, ale întregii colectivități. Era, firește, mai ales din punctul de vedere al reprezentanților maselor care-și amestecaseră de fiecare dată voturile cu cele ale claselor dominante, o naivitate și o iluzie provenite din limitele concepțiilor lor politice, din lipsa de experiență; căci esența burgheză a statului modern — substituirea asupra feudală cu cea capitalistă, exercitată în forme și modalități corespunzătoare orinduirii social-economice burgheze — va ieși treptat în evidență odată cu aplicarea efectivă a reformelor preconizate.

III. Asigurarea drepturilor și libertăților individuale. Adunarea Moldovei, știind că orice stat modern se întemeia în bună parte pe înscierea în constituție a drepturilor cetățenilor, a libertăților individuale de factură burgheză, pe asigurarea condițiilor pentru exercitarea acestora, a acordat în chip firesc o mare însemnătate discutării și adoptării principiilor ce consacrau aceste drepturi.

La 29 octombrie/10 noiembrie V. Mălinescu a citit raportul comisiei II asupra „punctului VI” din primul „Șir de chestii generale”, referitor la „*egalitatea înaintea legii*”. „Proiectul de încheiere” sintetizînd principalele considerente în sprijinul adoptării ideilor de egalitate, sau, cum sublinia el atît de potrivit, „îmbinînd datinele vechi, trebuințele de față și cererile veacului”, conchidea că Adunarea primea la viitoarea reorganizare a României principiile de egalitate ale românilor înaintea legii, așezarea dreaptă și generală a contribuțiilor, supunerea tuturor la conscripția militară și deopotrivă accesibilitate în toate funcțiile statului¹⁰⁷. În cuvîntul rostit, V. Mălinescu, relevînd că „abuzurile sînt rana țării”, considera că numai cînd legea „va fi mai puternică decît toți acei ce ar voi să o înfrîngă, numai cînd ea va fi pentru toți deopotrivă, numai atunci va putea închezășlui tuturor siguranța și dreptatea”. Așa au procedat „toate națiile civilizate care au pășit pe calea civilizației”, primind principiul fundamental ca „toți să fie de o potrivă înaintea legii”, principiu din care „decurg toate driturile și îndatoririle fiecărui om în societate”. Pe lingă respectul cuvenit legii, o altă mare datorie a fiecărui cetățean era „de a-și sluji țara la tot ce-l va chema și totodată de a o sprijini la trebuințele ei în măsura avutului său”. În același context el declara: „Noi, care sintem un popor mic, trebuie cu atît mai mult să ne silim a avea oarecare putere, pentru ca la timp de nevoie să ne putem apăra neutralitatea pămîntului nostru”. În încheiere, V. Mălinescu aprecia că înfăptuirea Unirii, dobîndirea principelui străin, întrunirea unei singure Adunări nu erau suficiente, trebuind să se dea „viață noului stat român”; iar aceasta se va întîmpla atunci cînd vor fi pîmîite „principii mari și drepte la reorganizarea sa”¹⁰⁸. În continuare, un grup de deputați, incluzînd alături de Dim. Rallet și Al. I. Cuza, pe marii boieri Gr. Balș, L. Cataigiu, P. Mavrogheni, M. Costachi ș.a., cerînd printr-un amendament oarecare modificări în formularea considerentelor, a propus să se adauge un principiu nou, și anume că „privilegiile de clase trebuie a fi desființate”¹⁰⁹. Trecîndu-se la discutarea amendamentului, M. Kogălniceanu s-a opus (fără succes, de altfel, avînd de partea sa 28 deputați

iar împotriva 45) eliminării din partea explicativă a principiului ce consfințea „aceleași drepturi și aceleași îndatoriri” tuturor cetățenilor, motivându-și poziția printr-o admirabilă formulă de solidaritate națională : „scopul întrunirii noastre în Adunare a fost să intrăm ca clasă, să eșim ca nație”; ori „egalitatea nu poate să cuprindă numai egalitatea de îndatoriri, lucru care ar duce la despotismul cel mai arbitrar”¹¹⁶. La cererea lui M. Kogălniceanu, Adunarea a acceptat ca ideea desființării privilegiilor de clasă să figureze ca primă dorință a proiectului de încheiere. Atît M. Kogălniceanu, cit și C. Negri au felicitat apoi Adunarea pentru hotărîrea luată, deoarece, adoptînd „principiile cele mari care ne formează în societate europeană”, își dovedise patriotismul ei¹¹⁷. În actul final subscris de toți deputații (n-a fost nici un vot împotriva sau vreo abținere) se menționa că Adunarea dorea ca la reorganizarea Principatelor să se aibă în vedere principiile : I. „Privilegiile de clasă vor fi desființate în România”. II. „Egalitatea tuturor românilor înaintea legii”. III. „Așezarea dreaptă și generală a contribuțiilor în proporție cu averea fiecăruia fără deosebire”. IV. „Supunerea tuturor la conscripția militară”. V. „Accesibilitatea pentru toți românii la funcțiile statului”¹¹⁸. Era, fără îndoială, una din cele mai importante hotărîri luate de Adunare în vederea înlăturării rînduielilor feudale și pentru întemeierea noului mecanism al statului pe temelia principiilor egalitare burgheze. Spectacolul, inedit, apărrea pe bună dreptate contemporanilor deopotrivă de straniu și de mareș : reprezentanții atotputernicei clase a boierimii ce beneficiase secole de-a rîndul în exclusivitate de privilegiile politice și economice și pe care pînă atunci le apărara cu multă îndărătnicie, se pronunțau acum nesiliți decît „doar” de spiritul veacului, de dorința creerii statului național, pentru abrogarea vechiului statut ce-i permisesse să domine societatea în propriul ei interes. Dar, cum se va vedea, consimțînd la acest „sacrificiu”, boierimea nu se gîndea să părăsească de bună voie scena istoriei. Dimpotrivă, conlucrînd la introducerea sistemului de organizare și funcționare modernă a societății, acceptînd deci noile principii, structuri și exigențe politice, ea va pune în cumpănă toate mijloacele și posibilitățile de care dispunea pentru a-și apăra interesele economice, a-și asigura o poziție politică preponderentă și în noul stat unificat, spre a suplini astfel pierderea privilegiilor sociale.

A urmat apoi în ședința din 31 octombrie/12 noiembrie prezentarea de către V. Mălinescu în numele comisiei II a proiectului despre „*respectul domiciliului și al libertății individuale*”. Considerînd libertatea individuală și respectul domiciliului printre „cele mai sfinte drituri cetățenești”; că, în ultimul timp, „prin înrîuririle din afară și prin necurmatele prefaceri ale guvernului” predominase „arbitrarul cel mai necumpătat”¹¹⁹; că „o simplă ordonanță sau un ordin verbal” erau suficiente spre a lipsi pe oricine „de libertatea sa individuală și de a-i călca domiciliul său”; pentru a se curma toate acestea, se supunea discuției și încuviințării următoarelor principii : „Respectul domiciliului și al libertății individuale. Supunerea fiecui numai la judecătoria prevăzută prin legi. Comisii sau tribunale excepționale nu se vor putea înființa în nici un caz”¹²⁰. Un amendament semnat de 36 deputați cerea între alte modificări și suprimarea aliniatelor II și III din încheierea comisiei pe motivul că acestea, referindu-se la organizarea judecătorească, trebuiau acolo integrate¹²¹.

Respingîndu-se amendamentul, cele trei puncte au fost întocmai adoptate ca în proiect cu 67 voturi și 9 abțineri ¹¹⁶.

O îndelungată și îndirjită dezbatere s-a desfășurat în jurul principiului formulat pe scurt „*drepturi politice pentru pămîntenii de orice religie creștină*”. La 12/24 noiembrie, din însărcinarea comisiei II, M. Kogălniceanu a înfățișat un proiect de încheiere ce invita Adunarea să primească principiile: I. „Toți pămîntenii, de orice religie creștină, se vor bucura de toate driturile politice, întocmai ca și toți pămîntenii de religie ortodoxă”. II. „Împămînteniții, de orice religie creștină, nu vor putea dobîndi drituri politice, întru cît ei nu vor fi primit marea naturalizație votată de Adunarea legislativă” ¹¹⁷. Susținînd aceste principii, membrii comisiei afirmau că mijlocul cel mai puternic de a întări și dezvolta nația română era „de a-și concentra toate elementele”, lucru care nu se putea realiza decît „prin statornicirea acelorăși îndatoriri și acelorăși drituri pentru toți pămîntenii”. Din perspectiva proclamării egalității de drepturi și îndatoriri, a adoptării principiului libertății cultelor, raportul promova ideea înaintată că nu mai trebuia să se facă „din deosebirea religiei un titlu de exclusie pentru egalitatea driturilor”. În sprijinul acestei idei, pe lîngă invocarea toleranței religioase — notă caracteristică a unei istorii de veacuri a poporului nostru — și reamintirea faptului că în principiu Regulamentul organic recunoscuse în forma inițială anume drepturi împămînteniților de orice religie, se sublinia că „în România toți fii săi, uniți prin aceleași îndatoriri și aceleași drepturi, nu pot fi și nu pot purta decît numele de român” ¹¹⁸. Dezbaterea acestei chestiuni, semnificînd nu numai un aspect politic important, ci atîngînd în primul rînd mari interese social-economice, a avut loc în mijlocul unei accentuate tensiuni politice: după o manifestație de stradă — eveniment insolit în tihnită Capitală a Moldovei! — în fața Mitropoliei inițiată de elemente interesate, guvernul a pus soldați de strajă la ușile Adunării, măsură în care unii deputați vedeau un mijloc de a se exercita presiuni asupra lor ¹¹⁹. Pe marginea propunerii comisiei s-au înaintat cinci amendamente: unul (al dr. A. Fătu) care i se împotrivea fățiș ¹²⁰, alte trei (susținute, în ordine de C. Hurmuzachi, Gr. Costachi și G. Sturdza) care cereau, fiecare cu alte argumente și cu mici deosebiri de redactare, înlăturarea din discuție a acestei probleme „ca una ce este de competența viitoare Adunări legislative” ¹²¹, și, în sfîrșit, al cincilea (datorat lui M. Costachi) care, acceptînd principiul, sugera o condensare și reformulare a textului ¹²². La inițiativa lui M. Kogălniceanu, comisia (cu excepția lui D. Miculescu), retrăgîndu-și proiectul inițial, a adoptat concluzia amendamentului lui M. Costachi: „Religia ortodoxă nu va fi privită în noul stat al României ca o condiție neapărată pentru dobîndirea driturilor politice; această facultate se va acorda și acelor de altă religie creștină care ar întruni și celelalte însușiri legale ce constituie calitatea de român” ¹²³. Se opera, așadar, întocmai ca și în proiectul inițial al comisiei, o restrîngere a sferei „străinilor pămînteni”, printre creștini, evident, nefiînd incluși evreii (sosiți în mare număr în ultimele decenii, omiși nu din motive religioase, ci din rațiuni social-economice) și turcii (în temeiul interdicției prin capitulații a cultului musulman la nordul Dunării). În dezbaterea generală, după N. Bosie care a atacat violent propunerea comisiei, atrăgîndu-și mustărările Adunării ¹²⁴, G. Sturdza, în numele

apărării naționalității și autonomiei, cu riscul de a fi considerat „reacționar și ruginit” (cum singur se caracteriza) a respins luarea în discuție a acelei chestiuni ce i se părea a primejdului viitorul României¹²⁵. A urcat apoi la tribună M. Kogălniceanu care, într-un amplu și remarcabil discurs, a expus cu limpezime considerentele pentru care era în interesul noului stat să acorde aceleași drepturi tuturor pămîntenilor. Această chestiune, care produsese „impresie și îngrijire în Adunare” și neliniște în țară, constituia o parte a reformelor de înfăptuit deoarece „toate instituțiile noastre sînt putrede”¹²⁶. El se pronunța categoric în favoarea proiectului „pentru că numai prin dreptate putem avea liniște în țară și numai prin legămintele iubirii între sine putem uni toate puterile nației noastre, putem avea o frumoasă, o adevărată patrie”, adăugînd semnificativ: „pentru mine fiecare fiu al țării, fiecare pămîntean este român. Nu mă îngrijesc nicidecum, cum și în ce fel el se închină lui Dumnezeu”. Convingerea sa era că „curînd va sosi timpul cînd religia în România nu va fi un titlu de exclusie pentru nici un cetățean”¹²⁷. Desigur, cei care căutaseră, în timpuri grele, să se sustragă autorităților românești devenind supuși străini nu puteau fi socotiți în bloc și dintr-o dată pămînteni. În schimb, pe acei „ce au răbdat și viscolul și restriștea” — cum era, de pildă, „nenorocitul sătean catolic, carele ca și săteanul ortodox de trei sute de ani răbdă toate greutățile țării, frate cu el și la beilie și la boiere”¹²⁸ — razele soarelui care „începe a luci și pentru România” trebuia să lumineze și să încălzească pe toți fiii săi¹²⁹. „Nația este o creație a lumii moderne — afirma el; nația s-a făcut și se face numai acolo unde este unitate. Această mare idee ne-a făcut să cerem Unirea țărilor noastre. Nici odată însă nici Unirea, nici nația noastră nu vor fi tari în cîtă vreme pe pămîntul nostru vom avea deosebite aglomerații de locuitori, pe care noi îi vom ținea despărțiți de noi prin exclusia lor de la bunurile, de la drepturile ce țara dă fiilor săi”¹³⁰. În continuare, după ce îi asigura pe cei îngrijorați că proiectul „cere drepturi numai pentru pămînteni” și nu pentru străinii ce vor veni, că „vroim să fim un singur popor, pășînd către acelaș țel: *consolidarea naționalității române*”¹³¹, M. Kogălniceanu arăta că după proclamarea egalității tuturor cetățenilor și desființarea privilegiilor, autohtonii neortodocși aveau să fie puși „într-o poziție cu totul neegală în privire către pămîntenii ortodoxi”. Dacă avea să se respingă proiectul comisiei, el declara solemn că „noi am sfărîmat egalitatea și am întemeiat privilegiul, căci toată legea ce nu are o asemenea măsură pentru toți, nu este o lege de egalitate, ci o lege de privilegiu”¹³². Un vot împotriva propunerii avea negreșit să aducă mari daune cauzei române peste hotare, prezentîndu-ne într-o lumină nefavorabilă Puterilor garante ce urmau să hotărască viitorul țării. Or, la noi religia nefiind mai puternică decît naționalitatea, trebuia ca „prin toate păsurile, prin toate faptele și mai ales prin toate voturile noastre să dovedim că nu sîntem nici ruși, nici turci, nici austrieci; ci *români sîntem și români voim să murim*”¹³³. Pledînd pentru libertatea conștiinței, pentru „neaparata nevoie” de a fi „drepti pentru toți fiii României”, el releva, totodată, necesitatea ca „să ajungem a vedea în toți pămîntenii pe frații noștri, și așa să știm cu toții că spre a fi demni de libertate, trebuie mai întîi să o respectăm la alții”¹³⁴. După ce cerea reprezentanților clerului să nu se împotrivească „la o lege de omenie și de dreptate”, adresîndu-se

apoi deputaților țărani le solicita aducerea aminte „că și locuitorii catolici au răbdat cu voi și dările și beilicurile și biciul și toate angăriile; și ei cu voi au muncit și au suspinat; au avut acelaș trecut, lăsați-i să aibă și acelaș viitor”, că „între catolici și între voi este înrudirea cea mai strinsă: înrudirea aceloraș suferințe, aceloraș împilări”¹³⁵. Cerind boierimii să fie „în capul reformelor cerute de luminile secolului”, el lansa în același timp tineretului din Adunare îndemnul să procedeze „cu curaj și energie la o organizație potrivită cu trebuințele actuale ale nației și cu ideile secolului” nelăsându-se intimidat de „strigătele oamenilor trecutului”¹³⁶. În încheiere, M. Kogălniceanu evoca inspirat în fața deputaților imaginea unei hore mai frumoase decât Hora Unirii: aceea în care aveau să se țină de mână „toți pămîntenii și ortodoxi și catolici și armeni” și „fără a se uita la deosebirea religiilor... ,legați prin aceleași drepturi și îndatoriri, prin același interes, prin aceeași dragoste către țară, să joace Hora României unite și autonome”¹³⁷. Am redat mai pe larg conținutul acestui magistral discurs nu numai pentru că valoarea și justetea ideilor expuse s-au menținut intacte peste decenii ci și pentru că aceste convingeri — cu minime reformulări — le vom întâlni în întreaga activitate politică a lui M. Kogălniceanu. După un schimb de replici între M. Costachi, C. Hurmuzachi și M. Kogălniceanu, C. Negri a susținut proiectul de acordare a drepturilor politice la „toți pămîntenii de orice religie creștină”, rămînînd ca „viitoarea Adunare legislativă să așeze care sînt și care nu sînt pămînteni, precum și să se ocupe de legea indigenatului”¹³⁸. Consultată prin sculare și ședere, Adunarea a respins amendamentul lui C. Hurmuzachi¹³⁹. Trecîndu-se, apoi, la cererea mai multor deputați, la „votul cu apel nominal”, s-a constatat o inversare a situației: 42 voturi au fost pentru amendamentul lui C. Hurmuzachi și 36 împotriva¹⁴⁰. În ședința următoare, din 14/26 noiembrie, Adunarea, trecînd la înscrierea „încheierii” în cuprinderea amendamentului acceptat anterior, au subscris pentru 39 deputați¹⁴¹ și împotriva 35¹⁴². Astfel, prin voturile unor deputați fără opinii ferme, oscilînd întru cele două propuneri, s-a înlăturat înscrierea principiului de a se acorda drepturi politice tuturor pămîntenilor creștini, considerîndu-se această chestiune de competența viitoarei Adunări legislative. Dezbaterrea a fost însă utilă, clarificîndu-se concepții și delimitîndu-se pozițiile celor mai importanți oameni politici. În anii următori acest principiu se va înscrie în actele constituționale, rămînînd nesoluționată problema — mult mai dificilă — a drepturilor politice pentru evrei.

O chestiune, avînd oarecari interferențe cu aceea analizată mai sus, care a inaugurat, de fapt, dezbaterrea programului de reforme social-economice și politice, privea „*libertatea culturilor* (cultelor — n.n.) *în mîrginirea capitulațiilor*”. La 25 octombrie/6 noiembrie, D. Rallet, din însărcinarea comisiei I, a expus raportul. Acesta, avînd în vedere principiul toleranței religioase, al libertății cultelor care „s-a aplicat și s-a păstrat” în Principate în limitele capitulațiilor (adică cu oprirea practicării cultului islamic), conchidea: „Religia domnitoare în România este religia ortodoxă a Răsăritului. Exercițiul celorlalte culturi recunoscute este liber, însă cu restricția prevăzută în Capitulații”¹⁴³. Dintre amendamentele prezentate, trei propuneri vizau reformulări care nu afectau ideea de bază, în timp ce al patrulea (subscris de N. Carp ș.a.) dorea să se menționeze

că exercițiul cultelor creștine era doar tolerat¹⁴⁴. Arhimandritul Neofit Scriban care a deschis discuțiile, relevînd că în acele vremuri cînd „voim dreptatea pentru toți” trebuie ca același lucru să-l „voim și pentru biserica și pentru religia noastră”, a stăruit pentru contopirea chiriarhiilor Țării Românești și Moldovei într-un sinod înzestrat cu atribuții administrative și legislative¹⁴⁵. An. Fătu a cerut ca religia ortodoxă să fie proclamată dominantă iar celelalte culte creștine să se exercite însă fără jignirea religiei dominante și în limitele vechilor capitulații¹⁴⁶, opinie combătută de An. Panu. Împotriva amendamentului susținut de N. Carp s-a ridicat M. Kogălniceanu. Mărturisind că nu se aștepta „ca libertatea culturilor să găsească adversari în Adunare”, el se întreba dacă în acele momente cînd „avem a sfărîma ruinele trecutului și în locurile a zidi un edificiu nou”, trebuia să se înceapă „prin respingerea libertății conștiinței, a libertății religiei... care este înscrisă în capul constituțiilor tuturor națiunilor civilizate”?¹⁴⁷ Cu gîndul la viitorul întregii națiuni române, M. Kogălniceanu atrăgea atenția că „vroind a împiedica sau a restrînge religia altora în pămîntul nostru, nu gîndim că avem frați de un singe și de o credință puși sub guverne străine care nu confesează religia noastră? Ce am zice dar cînd aceste guverne ar mărgini sau ar împiedica pe frații noștri în liberul exercițiu al credinței lor?”¹⁴⁸. Restrîngîndu-se libertatea cultelor, s-ar „ridica Principatelor gloria lor cea mai frumoasă”, aceea că „în toată Europa singur pămîntul românesc n-a fost niciodată stropit cu singe vărsat în rezbele religioase”, fiind „pururea un asil, un loc de scăpare pentru toate religiile, pentru toate culturile prigonite”¹⁴⁹. Îndemnînd să se voteze pentru libertatea cultelor deoarece „interesul nației noastre este de a concentra toate elementele vitale ale țării, de a face ca toți fii săi să nu aibă decît un singur interes, binele comun, să nu fie povățuiți decît prin o singură gîndire, prin o singură voință, patriotismul”¹⁵⁰, M. Kogălniceanu cerea în finalul cuvîntării sale ca „România să fie dreaptă pentru toți fii săi, fără osebite de credință”¹⁵¹. Supus aprobării, Adunarea a adoptat cu 60 voturi propunerea comisiei cu o modificare ce nu-i afecta conținutul, abținîndu-se 10 deputați reprezentanți ai clerului pe motivul — consemnat în procesul-verbal al ședinței — că „nu sînt în contra libertății cultului, ci numai că doresc adăogirea cuvintelor : « fără jignirea religiei domnitoare »”, ca și alți trei deputați care erau pentru libertatea cultelor fără nici o restricție¹⁵².

Avînd în vedere drepturile și libertățile individuale înscrise de regulă în aproape toate constituțiile — derivînd din Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului, din alte acte și norme constituționale caracteristice epocii moderne — observăm că o seamă de astfel de drepturi (între altele, libertatea cuvîntului, a asocierii, a presei ș.a.) nu au fost aduse în discuția Adunării. Cu toată această lacună, remarcabil rămîne nu numai faptul că cele mai semnificative dintre drepturile și libertățile omului au fost primite de o majoritate covârșitoare a deputaților, cît și spiritul înaintat, progresist, impregnat de un viu patriotism (și uneori, ca în cazul lui Kogălniceanu, Hurmuzachi, Panu etc., trădînd o adîncă cunoaștere a liberalismului european și a realităților românești) atît al debaterilor cît și al principiilor adoptate.

IV. — Propuneri ale comitetelor. Ultimele ședințe ale Adunării au fost consacrate examinării propunerilor pe care comitetele pe clase le-au formulat în întrunirile lor. Spre deosebire de dorințele generale, acestea, deși aveau un caracter mai limitat, nu se mărgineau, în totalitatea lor, la interesele unei clase, ci vizau și probleme de oarecare însemnătate, cu o sferă interesind mai multe grupări sociale. Fără a intra într-o analiză detaliată, le vom aminti, în ordinea comitetelor, deoarece, pe lângă însemnătatea în sine, completează cu noi propuneri programul de reforme social-economice și politice.

a) *Comitetul clerului* a formulat 12 dorințe care, după acceptarea unor modificări și completări, au fost primite de Adunare la 20 decembrie 1857/1 ianuarie 1858. Dintre cele mai importante trebuie reținute: autocefalia bisericii ortodoxe a României; organizarea monahismului după condiții folositoare statului și religiei; înaintarea în funcțiile și rangurile bisericești să fie bazată pe studii și moralitate; alegerea mitropoliților și a episcopilor să se facă prin Adunarea obștească a țării (compusă din deputații Adunării legislative, membrii Sinodului și reprezentanții clerului monahic și mirean din fiecare ținut) și să se întărească de către șeful statului; toți slujitorii bisericii să fie salariați și să aibă aceleași drepturi politice ca și ceilalți cetățeni; rezolvarea chestiunii mănăstirilor pămîntene închinatelor Locurilor Sfinte ca una ce era întru totul de competența țării ș.a.¹⁵³ Dezbaterile prilejuite de aceste propuneri conțin citeva idei ce merită a fi consemnate. Astfel, M. Costachi s-a pronunțat împotriva supremației bisericii asupra statului, arătînd că tot ce se atingea de organizarea ei politică, de administrație aparținea sferei de acțiune a statului¹⁵⁴. La rîndul său, M. Kogălniceanu releva în termeni aspri că la noi monahismul devenise „o plantă cu totul parazită, instituție cu totul netrebnică statului și religiei”¹⁵⁵, cerînd o reformare radicală a acestuia. El solicita, într-un spirit de echitate, ca „salariul și celelalte foloase materiale ce se vor asigura clerului de la parohiile ortodoxe, să se recunoască și clerului de la parohiile catolice”¹⁵⁶. În legătură cu punctul care, mai tîrziu, va fi cunoscut sub denumirea de „secularizarea averilor minăstirești”, fruntașul politic moldovean — care în decembrie 1863 va avea ca prim-ministru un rol esențial în secularizarea acelor averi — afirma răsplat că „noi niciodată nu vom suferi ca o hotărîre străină să vie să exproprieze a cincea parte din pămîntul Principatelor”, deoarece acesta nu era o „proprietate a nației grecești”, ci „pămînt românesc, pămînt stropit cu sîngele strămoșilor noștri; el se află în Principate, el trebuie să rămînă al Principatelor”¹⁵⁷.

b) *Comitetul proprietarilor mari*. În afara problemei rurale, comitetul proprietarilor mari a discutat și formulat trei propuneri: 1) „Desființarea a orice dări asupra exportăției vitelor, produselor agricole, materii prime și în genere a orice obiecte primitive sau fabricate ale țării”¹⁵⁸, propusă inițial de M. Kogălniceanu, L. Catargiu ș.a. în ședința comitetului din 28 noiembrie/10 decembrie¹⁵⁹. La 13/25 decembrie, Adunarea, după ce a ascultat o seamă de opinii pro și contra axate îndeosebi pe necesitățile economice și politice ale societății românești, a respins propunerea cu 40 voturi¹⁶⁰, ca una ce urma a fi soluționată de viitoarea Adunare legislativă. 2) Arendarea veniturilor statului să nu se mai facă pe termen mai îndelungat de un an, propunere prezentată Adunării de către

M. Costachi ș.a., la 21 decembrie 1857/2 ianuarie 1858 și adoptată de aceasta în unanimitate fără discuții ¹⁶¹. 3) Înființarea de „consilii generale ținutale” (viitoarele „Consilii județene”) alese, care pe lângă atribuții bugetar-fiscale, urmau să se preocupe de măsurile de interes special ale ținutului, încuviințată în unanimitate la 13/25 decembrie ¹⁶².

c) *Comitetul proprietarilor mici*, (al răzeșilor), în afara propunerii privind extinderea bazelor viitoarei legi electorale — amintită în paginile anterioare — a mai supus Adunării, la 21 decembrie 1857/2 ianuarie 1858, un foarte interesant „proiect de încheiere” denumit pe scurt „*procesele nelegiuit hotărâte de la punerea în lucrare a Regulamentului organic încoace*” ¹⁶³. Într-o amplă expunere asupra situației răzeșilor care „doresc reforme drepte și mintuitoare” în acord cu toate pătuile sociale, se arată că în decursul timpurilor „moșiile” lor strămoșești — cistigate de străbunii lor „ori cu prețul singelui pe cîmpurile luptelor pentru apărarea țării, ori prin slujbe însemnătoare făcute în timpurile păcii și vrednice de răsplătirea patriei” ¹⁶⁴ — se îngustaseră din cauza împresurării megieșilor puternici (sprijiniți de domni) atît de mult încît „cei mai mulți din neamul lor ajunsese a fi simpli lucrători de pămînt” ¹⁶⁵. Deși Regulamentul organic încercase să pună oarecari stavile acestor cotropiri, totuși, datorită intervenției abuzive a puterii executive, se accentuase înrăutățirea stării răzeșilor așa că „mai multe moșii răzeșești ce mai rămăsese mai s-au desființat cu totul, iar pe alte locuri li s-au lăsat numai vatra satului”. Din această cauză mulți răzeși „au fost siliți a-și părăsi chiar vetrele strămoșești și a se împrăstia în lume, ori a se supune la megieșii lor a face boerescuri” ¹⁶⁶. Pe temeiul celor înfățișate, răzeșii „împilați, osîndiți nedrept și nelegiuit, desbrăcați unii în parte și unii în totul de avut și moșiile lor”, exprimau dorința ca viitoarea Adunare obștească a țării să delege din sinul ei o comisie formată din 18 persoane competente care „să primească tînguirile împilaților” și, după examinarea lor, să declare nule hotărârile ne-intemeiate pe dispoziții legale ci pe deslegări date de oficialități ¹⁶⁷. Propunerea, semnată de D. Cracte, C. Morțun, N. Bosie și alți 9 mici proprietari, reprezintă neîndoielnic o expresie a tragediei pe care răzeșimea Moldovei — odinioară atît de numeroasă, de puternică sub raport economic, cu importante rosturi politice și militare — a trăit-o mai ales în secolele XVIII—XIX cînd, sub imperiul acțiunii conjugate a unor factori obiectivi și subiectivi, decăzuse aproape complet. Sensul propunerii era tipic mentalității patriarhale specifice țărănimii care — în temeiul unei psihologii conservatoare involute — credea în posibilitatea dobîndirii vechii stări prin anularea efectelor unui proces istoric ce-și încheiase aproape evoluția; pentru că, într-adevăr, noua stare de lucruri pe care acesta o generase, ori cît ar fi fost de dureroase, intrase în fapt în domeniul realităților ireversibile. Împotriva propunerii au fost — în cadrul aceluiași comitet — C. Hurmuzachi și C. Sturdza care și-au motivat, între altele, opunerea prin faptul că „starea lucrurilor, descrisă cu atîta exagerație, se atinge de o epohă de mult trecută”, iar dacă propunerea s-ar primi ar redeschide mii de procese care „ar sdruncina siguranța averii și liniștea cetățenilor și ar răsturna temeliile edificiului social” ¹⁶⁸. Pusă la vot, o majoritate de 55 voturi s-a pronunțat împotriva luării în discuție a propunerii. Merită a fi reținut detaliul semnificativ — consemnat laconic în procesul verbal al ședinței — că înaintea votării „mai

mulți deputați dezaprobează cu energie această propunere”¹⁶⁹. Nu credem a greși văzînd în acei deputați pe reprezentanții marii boierimi ce contribuiseră la ruinarea răzeșimii, care — repetăm — privind nostalgic spre vremurile de glorie trecută nu avusese cum se adapla și cu atît mai puțin împăca cu noua situație. Același comitet a mai propus la 20 decembrie 1857/1 ianuarie 1858, principiul statornicirii îndeobște a comunelor și cel stipulînd ca alegerile membrilor judecătoriilor comunale să se facă slobod și neatîrnat de către obște¹⁷⁰, ambele neprimite de Adunare, neîntîrînd majoritatea voturilor¹⁷¹.

d) *Comitetul orașenilor*. În ședința sa din 14/26 decembrie comitetul a adoptat următoarele propuneri supuse aprobării Adunării: organizarea orașelor în municipalități; menținerea Galațiului ca porto-franco; libertatea comerțului și a industriei; înființarea instituțiilor de credit; supunerea la toate îndatoririle statului a tuturor celor care vor exercita comerțul și industria, fie pămînteni ori străini; emanciparea orașelor și înlăturarea tuturor monopolurilor¹⁷². Ascultînd aceste propuneri, Adunarea, la 21 decembrie 1857/2 ianuarie 1858, a adoptat în unanimitate sugestia lui P. Mavrogheni ca toate acele puncte „de un interes cu totul local” să rămîină în competența Adunării viitoare¹⁷³. Luînd decizia de a nu se înainta Comisiei europene doleanțele comitetului orașenilor, Adunarea comitea o gravă eroare de apreciere, deoarece minimaliza interesele orașenimii, în primul rînd ale burheziei aflată în continuă dezvoltare, ale cărei revendicări expuse mai sus erau, firește, de o mare însemnătate pentru configurația României moderne. Surprinde însă faptul că deputații din comitetul orașenilor (între care Al. I. Cuza, C. Negri, V. Mălinescu etc.) nu au susținut în Adunare propriile propuneri, poate și pentru faptul că ei proveneau din rîndurile boierimii liberale, reprezentanți autentici ai burheziei nefiind în Adunare decît unul singur și anume ștearsa figură a negustorului Gheorghe Ilie din Focșani.

La capătul acestei treceri în revistă a propunerilor, dezbaterilor și încheierilor Adunării ad-hoc a Moldovei asupra principiilor social-economice și politice ce urmau a fi puse la temelia noului stat național, a modernizării societății românești se impun cîteva constatări și concluzii de ordin general.

Mai întîi, trebuie reținut faptul că timp de două luni s-a dezbătut o sferă largă de probleme și s-au adoptat numeroase hotărîri privind nu numai bazele organizării viitoare a statului unitar rezultat din contopirea Principatelor, drepturile și libertățile individuale — așa cum stabilise, de altfel, Congresul de la Paris — ci și chestiuni esențiale ale relațiilor cu alte state. Prin aceasta, Adunarea, depășînd, din proprie inițiativă, sfera problemelor pe care Puterile garante încercaseră să i-o mărginească, fără a lua în dezbateri chestiuni teritoriale sau statutul internațional al Țărilor Române — nu era cazul și nici nu putea fi înfruntată Europa pe aceste teme — a considerat că, întemeindu-se pe autonomia țării, pe dreptul imprescriptibil de suveranitate menținut de-a lungul secolelor de poporul român, era de datoria ei să-și spună opinia în cîteva aspecte esențiale ale relațiilor internaționale de care depindea respectarea efectivă de către toate puterile a drepturilor noului stat. Procedînd astfel, Adunarea

Moldovei, într-un anume fel, a susținut și întărit declarațiile Adunării Munteniei privind necesitatea respectării autonomiei țării, preservarea drepturilor Principatelor de a-și da singure legi fără a fi supuse aprobării Puterii suzerane ori Puterilor garante.

Remarcînd concepțiile înaintate, de factură burgheză, în unele privințe chiar burghezo-democratică, a majorității principiilor adoptate, se cuvine a sublinia că acestea, rupînd-o hotărît (cel puțin teoretic) cu mentalități anacronice, cu vechea stare de drept și de fapt, au deschis calea — cum bine observase A. D. Xenopol — democratizării societății românești, a statului, a instituțiilor sale, corespunzător intereselor întregii națiuni române și spiritului vremii, înscinduse astfel pe linia împlinirii, în alte condiții și cu alte mijloace, a programelor revoluțiilor de la 1821 și 1848. Cu gîndul la viitorul comun al poporului nostru, Șt. Goleșcu — sesizînd marea însemnătate teoretică și practică a acestor propuneri — scria la 25 octombrie/7 noiembrie 1857 lui D. A. Sturdza în numele liberalilor radicali de dincolo de Milcov : „Noi sintem mulțumiți de lucrările voastre și dacă Puterile binevoitoare vor stărui în hotărîrea lor arbitrarie și antilogică de a face ele o constituție și de a ne o trimite prin un Hattischeriff, noi am fi foarte fericiți cînd ele ar primi drept baze fundamentale ale constituției cele propuse de voi”¹⁷⁴. Era o recunoaștere semnificativă a valorii deosebite a lucrărilor și hotărîrilor Adunării din Iași, pe care timpul o va amplifica și face cu atît mai evidentă.

De asemenea, ar mai fi de reținut că propunerile de interes general au fost aproape în toate cazurile adoptate de unanimitatea ori de majoritatea covîrșitoare a deputaților, reprezentanții tuturor claselor și păturilor sociale — de la marea boierime la țărănimea clăcașă — declarîndu-se astfel pentru constituirea statului unitar întemeiat pe principii moderne de proveniență burgheză, similare celor care asigurau stabilitatea și prosperitatea statelor din Europa occidentală. Acest imperativ național însă nu a anulat, ci doar a împins — atunci cînd a fost posibil — pe un plan secundar pentru un timp — și nici în toate cazurile (a se vedea dezbaterile problemei rurale) — interese specifice de clasă. Așa se explică respingerea de către Adunare a propunerilor formulate de comitetele proprietarilor mici și a orășenilor ce lezau interese ale marii boierimi, ca și evitarea luării în discuție a principiilor legii electorale; pentru că, evident, boierimea care domina numeric Adunarea urmîrea constituirea unui stat național pe care să și-l subordoneze sub raport politic, sau, altfel spus, căuta să-și mențină preponderența pe scena politică românească.

În sfîrșit, oricine parcurge lucrările Adunării Moldovei nu se poate să nu fie impresionat de activitatea în toate privințele remarcabilă mai ales a lui M. Kogălniceanu, dar și a lui C. Hurmuzachi, An. Panu, V. Mălinescu, a altor conducători politici. Orizontul lor larg de pregătire generală, cunoștințele întinse în domeniile doctrinelor politice și juridice ale vremii asimilate direct din sursele originale ale Europei centrale și apusene, cunoașterea surprinzător de temeinică a istoriei naționale dacă avem în vedere stadiul dezvoltării științei istorice, aprecierea în linii mari justă a nevoilor și aspirațiilor de atunci și în perspectivă ale poporului nostru, dimensionarea relativ corectă a amplitudinii și profunzimii procesului de transformări și înnoiri modernizatoare ce trebuia să impulsioneze evoluția organică a societății românești, — toate acestea au contribuit în chip decisiv

la fundamentarea căilor, mijloacelor și ritmului de înfăptuire a României moderne. În această direcție, o generozitate proprie revoluționarilor romantici pașoptiști, un vibrant patriotism, o admirabilă solidaritate națională le-a călăuzit permanent gândurile și acțiunile. Este, fără îndoială, un mare merit cu care fruntașii Unirii s-au mindrit, pe bună dreptate, toată viața și pe care generațiile următoare au știut să-l aprecieze la adevărata valoare, aducând acelor ziditori de țară nouă prinosul recunoștinței lor.

Conexînd programul unionist identic ambelor Principate cu propunerile de reforme adoptate de Adunarea Moldovei se pot obține răspunsuri la întrebările : cum avea să arate noul stat ?, dar societatea românească ? Mai presus de orice, statul național rezultat din unirea Munteniei cu Moldova trebuia să fie unitar, autonom și neutru, cu hotarele bine delimitate, întreținînd relații diplomatice și comerciale cu alte state, în pofida rămîinerii în continuare sub suzeranitatea Porții și tutelei colective a Puterilor garante. Potrivit constituției pe care românii înșiși urmau s-o elaboreze pe temeiul vechiului drept de suveranitate, forma noului stat avea să devină o monarhie ereditară constituțională, prin aducerea pe tronul țării unificate a unui principe străin aparținînd unei case domnitoare din Europa occidentală. Puterea legislativă, despărțită de cea executivă (ministrii fiind singurii răspunzători pentru faptele lor) urma a fi exercitată de un Parlament format dintr-o singură Adunare, alcătuită pe baze electorale largi în care să fie reprezentate toate clasele și păturile sociale, iar cea judecătorească trebuia să-și îplinească menirea de a face dreptate potrivit legii, devenind inamovibilă. În același timp, era necesară reorganizarea armatei naționale, a bisericii ortodoxe pentru a răspunde noilor cerințe, creat un sistem gratuit și obligatoriu de instrucție publică primară. Societatea avea să fie antrenată și ea într-un amplu proces de modernizare și democratizare, reflectat între altele prin proclamarea egalității tuturor cetățenilor înaintea legilor (abolindu-se astfel privilegiile de clasă ale boierimii), respectul averii, domiciliului și libertății individului, libertatea cultelor, desființarea clăcășiei și stabilirea noului statut juridic al proprietății funciare etc. Firește, acest tablou trebuie întregit cu multe alte aspecte. Dar și așa, abia schițat, el apare cu totul nou față de ce fusese pînă atunci, esențial diferit ca structură și funcționalitate.

Pentru a se ajunge la acest modcl, la această configurație, n-a fost nici simplu și nici ușor, ci a trebuit străbătut un drum lung și anevoios, depășite nenumărate dificultăți atît printr-o confruntare a concepțiilor și intereselor de clasă, cît mai ales printr-o conlucrare implicînd concesii reciproce a tuturor forțelor politice românești, însufletite de dorința unirii, de obiectivul central care era constituirea statului național. Ar mai trebui adăugat numai faptul că acest program n-a fost integral acceptat de statele semnatare ale tratatului de la Paris care și-au asumat misiunea de a elabora noua constituție a țării, sub forma Convenției din august 1858. În consecință, el a suferit modificări impuse — ca în cazul Unirii, ori a aducerii pe tron a unui principe străin — de Puterile garante. Dar toate reglementările care nu corespundeau programului unionist au fost treptat și pe rînd înlăturate prin acțiunile energice și abile ale forțelor politice naționale, care de fiecare dată au pus concertul european în fața unor fapte împlinite avînd un curs ireversibil. S-a ajuns astfel că într-un răstimp scurt, inaugurat în ianuarie 1859 odată cu dubla alegere a colonelului Al. I. Cuza ca Domni-

tor al Principatelor-Unite Române și desăvârșit prin promulgarea constituției la 1/13 iulie 1866, să se constituie statul național român iar societatea românească să sufere profunde mutații social-economice și politice, specifice civilizației moderne. Se impuneau în acest fel aspirații și interese fundamentale ale națiunii române, așa cum acestea fuseseră sintetizate și înscrise în hotărârile Adunărilor ad-hoc.

N O T E

⁷⁴ *Acte și documente...*, vol. VI, partea I, p. 125.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 126.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 162—165.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 171—172.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 180—181.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 182.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 182—183.

⁸¹ *Ibidem*, p. 153—160.

⁸² *Ibidem*, p. 428—463; vezi mai departe, studiul de față, p. 121.

⁸³ *Ibidem*, p. 263. Este interesant de amintit că D. Miculescu în cuvîntul său schița o întregă și unitară reformă judecătorească, ce trebuia întreprinsă de Adunarea legiuitoare: „1. Instituția juriilor pentru procesele criminale...; 2) Principiul inamovibilității judecătorilor...; 3) înălțarea unei curți de casație...; 4) înființarea de procurori prin toate instanțele judecătorești...; 5) Și, în sfîrșit, scutirea Domnului de a se mai amesteca în procesele civile...” (*Ibidem*, p. 260).

⁸⁴ *Ibidem* p. 262—263.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 278—282.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 281. Același lucru îl afirmă și V. Mălinescu: unii au opinat că dorința referitoare la Adunarea legislativă „n-ar fi destul de lămurită”; de aceea este neapărat „să rostim aceea ce nu vrem, adică un Senat, și aceea ce nu am arătat lămurit, adică Adunarea pe baze largi” (*Ibidem*, p. 287).

⁸⁷ Este interesant de observat că M. Costachi care în 1866 va fi unul din cei mai îndrăgii apărători ai Senatului, contribuind în mare măsură la introducerea lui în constituție, declara acum, în 1857 — potrivit rezumatului din procesul verbal al ședinței — că „Senatul ar fi o instituție antipopulară și chiar antinațională și că noi chiar prin desființarea privilegiilor de clase am hotărît desființarea intereselor particulare și prin urmare am fost în contra instituției Senatului” (*Ibidem*, p. 283).

⁸⁸ *Ibidem*, p. 289.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 300.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 299.

⁹¹ *Ibidem*, p. 74.

⁹² *Ibidem*, p. 165.

⁹³ *Ibidem*, p. 176, 181.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 466.

⁹⁵ Trebuie consemnat că în ședința Adunării din 12/24 noiembrie, cînd se discuta problema acordării drepturilor politice tuturor pămîntenilor, la observația lui C. Hurmuzachi că acel proiect „cuprinde în sine sufragiul universal”, M. Kogălniceanu — potrivit celor consemnate în procesul-verbal — „protestează în contra acestei aserții și declară că «nime în Adunare nu-i nici comunist, nici socialist, că nime în Adunare nu este pentru sufragiul universal»” (*Ibidem*, p. 243).

⁹⁶ *Ibidem*, p. 467.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 491.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 491—492.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 275—278.

¹⁰² *Ibidem*, p. 290—294.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 267, 273.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 274.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 268.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 273. Vezi și Dan Berindei, *Statul modern în viziunea făuritorilor Unirii Principatelor*, în *Stat, societate, națiune*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 118–127.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 128–130.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 131–134.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 134–135.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 136.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 137.

¹¹² *Ibidem*, p. 140–141.

¹¹³ În forma votată de Adunare acest considerent a fost eliminat la cererea lui An. Panu care făcuse un apel la spiritul de moderație și de prudență ce trebuia să caracterizeze lucrările Adunării. (*Ibidem*, p. 146, 148–149).

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 145.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 146.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 151. Printre cei abținuți era și M. Kogălniceanu care vedea în amendamentul subscris de aproape majoritatea deputaților un mijloc de a împiedica libera discuție și de a face presiuni morale asupra majorității (*Ibidem*, p. 147, 149). Deși Adunarea respinsese amendamentul, el a rămas totuși consecvent opiniei sale în ce privește procedura.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 220.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 219–220.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 414.

¹²⁰ El era foarte categoric: „Numai românii și cei legiuîți împămîntenîți de religia ortodoxă sî se bucare de drepturile politice” (*Ibidem*, p. 222).

¹²¹ *Ibidem*, p. 221.

¹²² *Ibidem*, p. 222.

¹²³ *Ibidem*, p. 223. Invocînd dreptatea, interesul națiunii, progresul societății care „pururca a îndemnat pe români de a da acleași drituri celui mai mare număr din pămîntenii creștini”, se releva adevărul că „numai atuncea o țară este fericită cînd ea este dreaptă pentru toți fiii săi” (*Ibidem*, p. 223).

¹²⁴ *Ibidem*, p. 223.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 224–226.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 228.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 229.

¹²⁸ În același discurs M. Kogălniceanu cvoca următorul fapt survenit în timpul primei alegeri pentru Adunarea ad hoc: un sătean catolic din com. Săbăoani ales deputat pontăș al ținutului Roman a răspuns ispravnicului care nu voia să-l recunoască deputat pentru că era catolic: „...acum cînd toate satele m-au ales ca să le apăr drepturile în marca Adunare sint catolic și nu pot fi deputat? Dar cînd ne puneți la beilecuri, cînd ne luați birul, cînd vă dăm feciorii la oaste, cînd vă facem boieresc, atunci nu suntem catolici ...”? (*Ibidem*, p. 232–233).

¹²⁹ *Ibidem*, p. 230.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 232.

¹³¹ *Ibidem*.

¹³² *Ibidem*, p. 235.

¹³³ *Ibidem*, p. 241.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 241–242.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 242.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 243.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 248.

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ Între aceștia erau mitropolitul Sofronie Miclescu, C. Hurmuzachi, Dr. A. Fătu, N. Bosie, G. Sturdza, I. Levardă, P. Croitoru ș.a. (*Ibidem*, p. 251).

¹⁴² Alături de M. Kogălniceanu, C. Negri și M. Costachi, mai figurau Al. I. Cuza, An. Panu, L. Catargiu, V. Mălinescu, D. Rallet, S. Stanciu, Ion a Babei ș.a. (*Ibidem*).

¹⁴³ *Ibidem*, p. 98–99.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 99–101.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 102–107.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 107–109.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 114.

¹⁴⁸ *Ibidem*.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 114–115.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 115–116.

- 151 *Ibidem*, p. 117.
 152 *Ibidem*, p. 120.
 153 *Ibidem*, p. 428—429, 433—435, 461—463, 469—470.
 154 *Ibidem*, p. 450.
 155 *Ibidem*, p. 452.
 156 *Ibidem*, p. 454.
 157 *Ibidem*, p. 461.
 158 *Ibidem*, p. 336.
 159 *Ibidem*, p. 500, 502.
 160 *Ibidem*, p. 336—341.
 161 *Ibidem*, p. 490—491.
 162 *Ibidem*, p. 334—335; vezi și p. 499, 502—503.
 163 *Ibidem*, p. 471.
 164 *Ibidem*.
 165 *Ibidem*, p. 472.
 166 *Ibidem*, p. 474. În altă parte, reluându-se această idee, se scria că mulți răzeși „Încează boeresc pe... pământul ce li se lăsase de strămoșii lor” (*Ibidem*, p. 476).
 167 *Ibidem*, p. 477.
 168 *Ibidem*, p. 478—479.
 169 *Ibidem*, p. 480.
 170 *Ibidem*, p. 463.
 171 *Ibidem*, p. 465. Au votat pentru 31 deputați, contra 9, s-au abținut 18, nu au participat la vot 12.
 172 *Ibidem*, p. 480—485.
 173 *Ibidem*, p. 486.
 174 El mărturisea mai departe că în privința unui singur punct ar exista diferențe și anume „cei mai mulți nu credem că inamovibilitatea judecătorilor în starea de corupție în care ne aflăm azi ar putea avea prin aplicația sa un rezultat fericit” (Maria Iluminic, *Colaborarea dintre unioniștii moldoveni și munteni în lumina unor documente ale vremii aflate la Muzeul Unirii din Iași*, în „Cercetări istorice”, Iași, I (1970), p. 38—39; vezi și Dan Berindei, *Știri noi privind conlucrarea muntenilor și moldovenilor în lupta pentru Unirea Principatelor*, în „File din trecutul istoric al județului Prahova, Ploiești, 1971, p. 11—12.

PROBLÈMES DE LA MODERNISATION DE L'ÉTAT ET DE LA SOCIÉTÉ ROUMAINE DANS LES DÉBATS DES ASSEMBLÉES AD-HOC (II)

Résumé

Dans le seconde partie de l'étude, on a analysé d'abord les principes qui allaient être incorporés aux réformes qui devaient constituer les bases du nouvel État : l'organisation de l'armée nationale, la création d'une Assemblée législative unique élue à partir d'une large base électorale, la séparation du pouvoir législatif du pouvoir exécutif, la réorganisation de l'Église orthodoxe roumaine, la proclamation de l'inamovibilité du pouvoir judiciaire, la responsabilité des ministres, la gratuité et le caractère obligatoire de l'enseignement public. Dans un autre paragraphe on a réuni ensuite les normes et les principes concernant les droits des citoyens, les libertés individuelles de facture bourgeoise qu'on devait inscrire dans la nouvelle constitution : l'égalité devant la loi (en abolissant ainsi les privilèges de classe des boyards), le respect du domicile et de la liberté individuelle, des droits politiques pour les autochtones de n'importe quelle religion, la liberté des cultes etc. La problématique de ces réformes fut com-

plétée avec d'autres propositions formulées par les comités spéciaux des couches sociales représentées dans l'Assemblée : le clergé, les grands propriétaires fonciers, les petits possédants, les villageois.

Les conclusions générales auxquelles l'auteur est parvenu — présentées dans la dernière partie de l'étude — sont fondées sur l'idée centrale selon laquelle le programme de réformes socio-économiques et politiques basé sur les conceptions progressistes, modernes, d'origine bourgeoise, adopté par les Assemblées ad-hoc, a préconisé une rupture décisive (au moins théoriquement) avec des mentalités, des concepts et des pratiques anachroniques d'origine féodale, avec l'ancienne situation juridique et *de facto*. Ce programme a ouvert la voie vers la démocratisation de la société roumaine et a jeté les fondements de l'État unitaire moderne édifié sur la base de principes similaires à ceux qui assuraient la stabilité et la prospérité dans les États de l'Europe occidentale.

PUNCTE DE VEDERE REFERITOARE LA PROBLEMA GRUPĂRILOR POLITICE ÎN PERIOADA PREMERGĂTOARE REVOLUȚIEI DE LA 1821

LUCIAN CRUCEANU

Marea ridicare social-națională din anii 1821—1822 reprezintă un moment de mare importanță pentru istoria românilor, în lupta pentru libertate și dreptate socială, pentru afirmarea drepturilor naționale ale poporului român.

Studiul de față își propune să analizeze grupările politice implicate în revoluția de la 1821 și care a fost poziția lor față de mișcarea de renaștere națională românească. Tema abordată este deosebit de complexă deoarece într-o societate plină de contradicții și tensiuni nerezolvate, lumea politică ne apare nesigură și oscilantă, trecind de pe o poziție pe alta, de la un moment la altul, observându-se situarea acelorași persoane într-un răstimp restrâns pe poziții divergente. Dată fiind această complexitate studiul de față reprezintă o încercare de sondare a structurilor politice românești și în același timp o invitație pentru o nouă abordare a relațiilor boierilor cu Tudor Vladimirescu, cu Eteria, cu fanarioții și cu Imperiul Otoman.¹

Ideea că Principatele ar putea constitui o bază de pregătire și aprovizionare într-un eventual război de eliberare națională în Balcani este mult anterioară înființării Eteriei ca organizație conspirativă în 1814. De ce tocmai ele? — în primul rînd datorită așezării lor geografice deosebite, între trei mari imperii, amplasament care le conferea statutul de zonă tampon, atît Turcia cît și Rusia și Austria manifestînd o „grijă” deosebită pentru autonomia Principatelor, ceea ce nu le împiedica ca la momentul favorabil lor să procedeze la ocupații militare și chiar amputări teritoriale.²

Interesele contradictorii ale celor trei imperii, ascensiunea Rusiei și Austriei și decăderea Turciei au dat naștere în secolul XVIII și la începutul celui următor la o serie de războaie, fie de cucerire, fie de „apărare” a acestei zone de confluență, războaie care s-au purtat pe acest teritoriu în numele păstrării „autonomiei lui”. Această situație la care se adaugă faptul că Principatele, de la începutul secolului XVIII, aveau o „guvernare” greco-fanariotă, a făcut să se profileze ideea că popoarele din Balcani s-ar putea elibera sub egida unui război ruso-turc de care s-ar putea lega izbucnirea luptei de emancipare. Ori organizarea și aprovizionarea viitoarelor războaie de eliberare națională nu se putea face decît pe un teritoriu care să aibă un statut de autonomie și a cărui conducere să poată acorda un ajutor substanțial. Balcanii au trăit cu iluzia eliberării sub egida unui război ruso-turc tot secolul al XVIII-lea. Abia anul 1821 le-a spulberat-o dovedind că eliberatoarea popoarelor creștine se transformase într-un „jandarm al Europei” și că Rusia nu dorea de fapt decît o întărire a puterii ei în defavoarea Austriei și Turciei. Așa stînd lucrurile, în

Principatele începe să se contureze un conflict între guvernarea fanariotă și boierimea pămînteană care la începutul secolului XIX înţelegînd perfect care era principalul ei duşman nu mai era dispusă să participe la transformarea Principatelor în teatru de război.

Timp de un secol Principatele îşi dăduseră tributul lor de sînge în cadrul războaielor ruso-turce care nu făcuseră decît să aducă Rusiei noi teritorii dintre care unele făceau parte din trupul ţărilor române. Pacea din 1812 a fost pentru boierimea română duşul rece care a făcut-o să înţeleagă că pînă atunci visase. Acest an al „păcii” a fost un an de cotitură în gîndirea politică a boierimii române. Vom mai găsi şi după 1812 boieri care sperau că un viitor război ruso-turc, va aduce o nouă întărire a statutului Principatelor, dar se va contura şi o puternică opoziţie pămînteană, care nu mai voia un nou război, ci prefera să menţină respectarea vechilor tratate, cu condiţia lichidării regimului politic fanariot.³ Să-i numim turcofilii? — ar fi eronat căci era de fapt embrionul unui partid naţional.

Grecii din Principate îşi puneau însă toate speranţele în Rusia privind eliberarea Eladei,⁴ speranţe pe care Rusia le alimenta echivoc, simpatizînd cu domnii fanarioţi şi reuşind astfel să ţină sub tutelă şi control regimul politic şi Principatele însăşi. Luptînd pentru idealul lor, grecii din Principate erau vrînd-nevrînd cei mai sîrguincioşi agenţi ai ţarismului. La 1811 sub tutela mitropolitului Ignatie, se constituie la Bucureşti o societate elino-română, cu membrii români şi greci, ale cărei scopuri evidente nu erau numai culturale.⁵ Această conspiraţie pe filieră greacă nu a convenit deloc boierimii pămîntene, sau cel puţin unei părţi a ei, parte ce se constituise într-o partidă antifanariotă care va face o puternică opoziţie mitropolitului, organizînd chiar un complot împotriva lui.⁶ Gruparea antifanariotă va continua să facă opoziţie noului domn venit din Fanar, Ioan Caragea. Această opoziţie, l-a obligat probabil pe domn în 1813 să ordone represalii împotriva unor boieri pămînteni care îi erau ostili. Grigore Brâncoveanu, un om „atît de bine intenţionat pentru patria sa a fost înlăturat din funcţia de vistier al Valahiei”, fapt care „a revoltat pe toţi localnicii”. Boierul Constantin Bălăceanu a fost exilat la Castoria, în Albania, iar lui Grigore Ghica şi altora li s-a fixat domiciliu forţat pentru că au reclamat pe domn la Poartă „acuzîndu-l că ruinează ţara prin stoarceri nemaipomenite”.⁷ Aceste trei nume vor reveni ca un leit-motiv în izvoarele contemporane, fiind legate de lupta contra despotismului fanariot şi de răceala şi neîncrederea faţă de Rusia. Datorită opoziţiei contra regimului turco-fanariot, Eteria şi-a lărgit aria de acţiune în Principate cîştigînd aderenţi printre greci şi chiar şi printre unii pămînteni. Nicolae Galatis, unul din eforii acesteia a fost în Principate în 1816 şi 1817. Alexandru Filipescu Vulpe a fost primit de el în Eterie.⁸ Nu trebuie să surprindă că unii boieri din partida antifanariotă au intrat în Eterie. Faptul că făceau parte din Eterie nu i-a împiedicat să facă o puternică opoziţie lui Caragea. Partida antifanariotă văzînd că cererile ei la Poartă nu găsesc ecou era hotărîtă să-l înlătore cu orice preţ pe domnul fanariot, chiar provocînd un conflict armat intern: „s-au hotărît să arunce patria într-un război civil, cu toate nenorocirile inerente lui şi să caute prin orice mijloace să-şi atingă scopul. Aceste planuri funeste au luat naştere încă în timpul domnitorului Caragea ... dar prudenţa acestuia a frînat, chiar de la început, intenţiunile îndrăzneţe ale unor boieri, înlăturînd pentru moment speranţele

lor de a scădea stăpînirea fanarioților”.⁹ Caragea a dat într-adevăr dovadă de prudență și a evitat cu abilitate izbucnirea unei revolte, a satisfăcut cererile partidei antifanariote, introducînd „cu asentimentul tuturor boierilor o nouă constituție a țării, reducînd dările la un nivel suportabil . . . În mijlocul bucuriei generale, produsă de această schimbare fericită, prințul Caragea a fugit și a lăsat țara într-o încurcătură totală, deoarece din toate actele acelei reorganizări nimic nu fusese început . . .”.¹⁰ Se pare însă că amestecul Eteriei în fuga lui Caragea nu a fost minor. Cu acest prilej se creează un conflict momentan între Tudor Vladimirescu și Iordache Olimpiotul, care deși jurase că nu va permite lui Caragea să fugă, totuși o făcuse!¹¹ Fuga lui Caragea a însemnat o victorie a partidei antifanariote căci se profila posibilitatea unei cîrmuiri pămîntene în „încurătura creată”, dar intervenția lui Alexandru Pini, grec de origine, consul al Rusiei la București, eterist și el, „a salvat corabia amenințată a patriei”.¹² Poarta care sesizase pericolul „autonomiei fanariote” în Principate, intervine și limitează la 4 numărul familiilor ce puteau domni în Principate (ianuarie 1819). Le creă într-adevăr o feudă prin această măsură, dar spera să poată controla aceste familii și nici nu era destul de puternică pentru a-și putea permite atunci să nemulțumească Rusia, numind în Principate un domn pămîntean care ar fi adus puterea în mîna unei grupări ce nu mai simpatiza cu „puterea protectoare”. Numirea lui Alexandru Suțu a nemulțumit evident partida națională, cu atît mai mult cu cît domnul în pofida „blestemelor” predecesorului său, nu se arăta dispus să le confirme ultima cuccire. Deși boierimea pămînteană obținuse de la Stroganov, ambasadorul Rusiei la Constantinopol ratificarea „constituției” din septembrie 1818, Alexandru Suțu declara la venire că „nu-i pasă de blestemele predecesorului său. A fost preocupat numai de interesul lui personal. Noi urmărim de dări, asupriri, ba chiar cruzimi la stoarcerea impozitelor . . . Suita lui, compusă din 800 de persoane — rude apropiate sau mai îndepărtate și favoriți — a fost chinul și nenorocirea țării. Aceștia au ocupat majoritatea funcțiilor de ispravnici și posturile aducătoare de venituri; ei puteau să jefuiască țara fără grijă, trebuind numai să împartă cu Domnul avutul prădat al țăranului”.¹³

Reacția partidei naționale a fost promptă, indicînd clar viitoarele ei intenții. Grigore Brâncoveanu cere lui Alex. Suțu *înlocuirea treptată a lefegiilor străini (arnăuții) printr-un corp numeros de pânduri (3000) care să constituie miliția țării*. Evident Suțu a refuzat.¹⁴ Temîndu-se însă de o reeditare a conflictului din timpul lui Caragea, a recurs și el la mijloacele acestuia: a numit o comisie alcătuită din Grigore Ghica, Barbu Văcărescu, Grigore Băleanu și Grigore Filipescu care să cerceteze așezarea dărilor.

La 18 februarie 1819 Barbu Văcărescu prezintă domnului o *anafora cu planul de organizare administrativă prin care se prevede*: pedepsirea boierilor mari care iau venituri nelegiuite de la slujbașii subalterni; să nu se mai acorde scutelnici în viitor, iar boierii care au dreptul să nu-i ia decît din țăranii de treapta a doua; să nu se mai ridice boi de la tagma privilegiatilor și să se bucure de aceste privilegii și fiii lor. *Se încerca de fapt introducerea disciplinei în administrație și înlăturarea sistemului cumpărării slujbelor*. Cererea de a nu se mai acorda scutelnici în viitor pe lingă faptul că lovea direct în venitul domnului îi știrbea și din autoritate. Era un mare

pas înainte față de haosul existent în administrație și de jaful care nu cunoștea nici limite, nici lege. Marele vistier era înălțat în fruntea dregătorilor prin extinderea atribuțiilor sale la dreptul de a numi și a controla pe ispravnici și de a conduce astfel activitatea administrativă a țării în același timp cu cea financiară.¹⁵ Suțu s-a temut să anuleze această anafora pe care o aprobă cu două modificări mărunte prin hrisovul său din 21 februarie 1819.¹⁶ Din cele prezentate pînă acum se desprinde existența unei puternice opoziții antifanariote și se conturează existența unor partide și grupări politice boierești cu interese contradictorii, diferențe de opinii între grupuri, rezultat firesc al orientării lor politice deosebite, dar și al unor interese particulare imediate. Peste aceste contradicții și deosebiri de poziție se așterne însă ca un văl dorința și perspectiva comună de ordine, siguranță și cîrmuire pămînteană. De la 1812 cel puțin putem afirma că partida națională a înțeles just linia politică ce trebuia s-o urmeze Principatele atunci, conform cu cerințele unei epoci dominată de conservatorism ce nu mai permitea o revoluție antiotomană. De aici orientarea lor firească spre puterea suzerană și răceala și neîncrederea față de puterea protectoare. În 1821, Turcia fiind mai slabă și în regres era mai dispusă la concesii, conștientă de propria sa capacitate militară și economică, iar Principatele constataseră în 1812 care era adevărata față a „eliberatoarei de popoare”.

Partida națională nu era însă singura grupare politică existentă în epoca ce precede marea ridicare națională de la 1821. Mai existau și alte grupări politice boierești ale căror interese se vor încrucișa și se vor ciocni în mod graduat și diferențiat. În peisajul politic al Țării Românești se desprind patru partide și grupări politice: partida națională, gruparea eteristă, partida rusofilă și partida conservatoare. Liprandi¹⁷ vorbește de existența a nenumărate partide boierești la sfîrșitul anului 1820, dintre care trei le considera principale.¹⁸ Despre primul partid se spune că voia „să cîștige de partea sa pe celelalte și printr-un divan comun, să intervină la Poartă în vederea redobîndirii drepturilor lor directe: *să se admită ca domnul să fie ales din sînul boierilor băștinași ai Țării Românești*”. Al doilea partid, îl respinge pe primul și voia ca numai mitropolitul și episcopul să nu fie numiți dintre greci. Al treilea partid pe care îl indică Liprandi ca fiind legat prin relații de rudenie și interes cu fanarioții și se împotriva cu țările primelor două „era mai puternic decît celelalte două și se întărea zi de zi”. Putem identifica ușor în primul partid, partida națională, în al doilea, partida conservatoare și în cel de-al treilea atît gruparea eteristă cît și pe rusofilii din afara ei.

Partida națională — este gruparea cu orientarea politică cea mai realistă, partida care înțelesese imperatiile epocii, intuise tendințele expansioniste ale Rusiei țariste, transformarea ei din eliberatoare în reprimatoare și decăderea din ce în ce mai accentuată a imperiului otoman. Țelul acestei partide era readucerea domnilor pămînteni pe tron și respectarea tratatelor dintre Turcia și Rusia privitoare la statutul internațional al Principatelor. Este partida politică care tot timpul a făcut o opoziție fermă domnilor fanarioți. Scopul ei era să vadă o țară curățată de toți străinii care de un secol o jefuiau sistematic. Voia numai recucerirea puterii politice interne și atîta tot. Nu-și punea speranțe în Rusia și de aici atitudinea ei rezervată față de puterea protectoare. Vedea atingerea țelurilor

ei prin provocarea unei răscoale a poporului contra regimului spoliator. Știa că alianța cu Rusia într-un sperat război antiotoman este o utopie și de aceea era hotărâtă să determine Poarta să renunțe la domniile fauariote. Politica externă a partidei naționale se baza mai mult pe jocul diplomatic, avînd în rîndurile ei cîțiva reprezentanți iluștri, mari boieri patrioți care cunoșteau bine culisele politicii europene în epoca lui Metternich și care aveau strînse relații cu diplomații de talie europeană ai timpului. Realizau că varianta unui război ruso-turc ar fi fost o posibilitate *in extremis* pentru Rusia, cu atît mai mult cu cît Austria lui Metternich era pentru menținerea echilibrului european, pentru legitimitate și contra oricărui încercări de emancipare națională. Ei au înțeles că în acest context politic, o ridicare a norodului împotriva jafului fanariot și a corupției din administrație avea mai mulți sorți de izbîndă decît un război antiotoman.¹⁹ De aceea pe plan intern nu cereau decît respectarea obiceiului pămîntului, a „constituțiilor și legiurilor” anterioare, care prin aplicarea lor puteau stîrpi haosul și corupția din administrație, cum ar fi legiurile lui Ipsilanti, Moruzzi, Caragea. Iar pe plan extern cereau respectarea vechilor tratate, a capitulațiilor, încheiate între Poartă și Principate și consfințite de tratatele de pace ruso-turce. Deviza lor a fost, nici o cerere cu tentă revoluționară pentru a nu atrage represaliile Sfintei Alianțe. Nu reclamau decît consfințirea unor drepturi pentru care luptaseră fie ei, fie strămoșii lor și care atunci nu mai erau nici respectate nici recunoscute. Odată domn pămîntean pe tron, puterea politică ar fi revenit partidei naționale care la adăpostul regimului de autonomie ar fi putut îmbunătăți simțitor soarta unei țări asuprite. La prima vedere acest program al partidei naționale ar putea părea reformist și prootoman. Nu poate fi așa, căci deși partida națională cerea revenirea la o situație anterioară, această situație existase cu 100 de ani înainte, secol în care aceste drepturi nu au fost întărite ci deteriorate sistematic pînă aproape de dispariție.

Existența unei partide naționale înainte de 1821 este atestată de numeroase izvoare. Ion Ghica arăta că în mișcarea de la 1821 s-a manifestat concepția unui nou partid național, care nu se ridica împotriva suzeranității otomane, ci împotriva fanarioților, venind astfel în opoziție cu adepții Eteriei din rîndurile marii boierimi. Partida națională este partida de care Liprandi spune că voia să cîștige de partea sa pe celelalte și printr-un divan comun să intervină la Poartă pentru redobîndirea drepturilor Țării Românești, aceasta este partida de numele căreia se leagă toate acțiunile antifanariote din perioada ce premerge revoluției. Marco, consulul prusian la București, caracteriza astfel pe cel care trebuia să-l considerăm dacă nu șeful partidei naționale, cel puțin mentorul și protectorul ei : „printre acești buni patrioți, vi-l numesc numai pe cel mai important, care este prințul Brâncoveanu : nu este un prinț grec, ci face parte din una din cele mai vechi familii românești, ai cărui strămoși au domnit în vechime în Valahia . . . , Împăratul Iosif al II-lea, cred eu, i-a acordat titlul de prinț al sfîntului Imperiu ; cel ce trăiește astăzi, este ultimul din această familie și nu are copii ; este cel mai bogat dintre toți boierii pămînteni. De aceea nu are nevoie să fie prea curtenitor cu prințul pentru a primi funcții lucrative ; de asemenea majoritatea timpului o petrece la moșile sale,

dar el are întotdeauna un cuvînt greu în consiliu, ca cel mai distins dintre boieri”.²⁰ Al doilea om ca importanță în partida națională, mai puțin bogat decît prințul Brâncoveanu, cu mai puține relații ca el, dar cu un simț evident al realității, patriot, veșnic nemulțumit, mereu avînd ceva de propus pentru binele patriei și al tuturor, este „exilatul de la Castoria” „marele Bălăcean”, cum îl numesc izvoarele. Om cu o largă deschidere spre cultura universală, susținător fervent al ridicării culturale românești, Constantin Bălăceanu a fost multă vreme unul din „eforii școalelor”, cel care a sprijinit în mod efectiv trimiterea de tineri români la studii în străinătate, omul care era în stare să lupte pentru o idee, riscîndu-și averea și viața și înfruntînd atunci cînd trebuia chiar pe cei din propriul lui partid. Urmează Grigore Ghica, viitorul prim domn pămîntean al Țării Românești după un secol de despotism fanariot. Este cel care alături de Grigore Brâncoveanu și de Barbu Văcărescu va semna actul prin care îl însărcinau pe Tudor să ridice norodul. Izvoarele ni-l prezintă ca vanitos, nu prea instruit, mai puțin viclean decît alții „nu din principiu ci pentru că-i lipsesc facultățile necesare”.²¹ Nu sclipa prin inteligență, dar era unul din cei mai bogați boieri ai țării și întreținea relații atît cu Poarta cît și cu gruparea rusofilă, din care mulți membrii îi erau rude. Banul Barbu Văcărescu ne spune același izvor, este „avid de bani, nu este risipitor, decît cînd acționează să-și satisfacă înclinația sa pentru sex”.²² Nu avea prea multe cunoștințe, dar era de o șiretenie ieșită din comun, nu avea scrupule în acțiunile sale, era gata oricînd să promită orice, fiindcă nu obișnuia să-și țină cuvîntul; avea însă o ură adîncă față de fanarioți care-i uzurpau un loc ce i se părea că i se cuvine. Nu era setos de putere, ci numai de bani. În 1822 la Constantinopol, cînd Poarta stătea în cumpănă la alegerea viitorului domn, „Bărbuceanu” a avut destulă putere să renunțe în favoarea lui Grigore Ghica. Prin relațiile lui la Poartă și prin lipsa sa de scrupule a fost foarte folositor unei partide care se afla în opoziție cu cîrmuirea fanariotă și cu celelalte grupări politice. Mai pot fi amintiți Clucerul Mihăiță Filipescu și căminarul Iancu Cocorăscu. Despre cel dintîi, Kreuchely, succesorul lui von Marco spune că „este renumit prin numeroase acțiuni de viclenie pe care le-a comis, nedemne de rangul său. Una din aceste acțiuni, comise sub domnia lui Alexandru Suțu, i-a adus exilul pentru un timp”.²³ Viitor agă sub domnia lui Grigore Ghica, Mihăiță Filipescu era însă un om de acțiune, capabil prin spiritul său contestatar să pună în dificultate pe „cîrmuitorii legitimi”. Nu era prea bogat, dar avea multe cunoștințe în gruparea rusofilă cît și în cea eteristă. Căminarul Iancu Cocorăscu „om cu o avere medicră”, cum se exprimă Kreuchely, fusese condamnat în timpul lui Caragea să i se taie mîinile.²⁴ Era omul pe care-l vom întîlni deseori în preajma prințului Brâncoveanu, care avea multă încredere în el. Lista membrilor partidei naționale mai cuprindea pe Alexandru Filipescu Vulpe și Dinicu Golescu, nume care nu mai au nevoie de prezentare, Ilarion, episcopul de Argeș și primul sfetnic al lui Tudor Vladimirescu, cooptat se pare în ultimă instanță în grupare; de altfel din documentele epocii reiese că partida națională a fost gruparea politică care a avut cei mai mulți aderenți.

Gruparea eteristă era o grupare politică avînd un sistem masonic de organizare. Era o organizație conspirativă ce nu se putea constitui într-un partid care să-și exprime public principiile, fără riscul de a-și fi atras concomitent represaliile Turciei și dizgrația Rusiei. Vizînd elibe-

rarea Greciei prin grația țarului Alexandru, membrii acestei grupări, unii legați prin rudenie și interese cu familiile fanariote, au devenit cei mai buni agenți ai țarului în Principate și chiar în Imperiul otoman. Oameni în general culti, instruiți, împărtășiți din iluminism și „convertiți” de principiile revoluției franceze, admiratori ai lui Rousseau și Napoleon, stăpînind la fel de bine perfidia orientală și brutalitatea țaristă, aceștia erau grupați într-o societate cu caracter masonic patronată de un om cu o putere deosebită în Principate : Alexandru de Pini, consulul general al Rusiei la București. Poziția lui i-a ajutat pe eteriști să-și subordoneze o mare parte din reprezentanții regimului fanariot. Abuzînd de funcția sa și profitînd de lipsa de scrupule a domnilor fanarioți Pini a participat activ la extorcerea organizată a țării. Lăcomia lui a depășit de multe ori limitele fiind implicat direct în afaceri necurate. Gruparea eteristă număra în rîndurile ei, între alții pe vornicul Constantin Samurcaș, omul de încredere al lui Pini, „întim” al consulului cum îl caracterizează Ilie Fotino.²⁵ În veșnic conflict cu aderenții lui Grigore Brâncoveanu, fostul organizator al corpului de panduri va fi silit în cele din urmă să capituleze în fața lui Tudor și să fugă în Transilvania înainte de sosirea lui Ipsilanti în Țara Românească. Iordache Olimpiotul și Ioan Farmache, căpitani ai gărzii domnești sînt de asemenea două nume care nu mai au nevoie de prezentare. Istoria nu i-a uitat, nu pentru că s-ar fi acoperit de glorie, „ci pentru că au fost mîna care a decapitat” insurecția pandurilor. Gheorghe Leventis, dragomanul lui Pini, unul dintre oamenii de legătură între diferitele grupuri ale Eteriei, Hagi Prodan, comandant al unui grup de arnăuți, postelnicul Iacovache Rizo Nérulos, căminarul Bimbașa Sava, făceau și ei parte din elita eteristă a Țării Românești, oameni de la care Alexandru Ipsilanti a așteptat și a sperat mult, dar n-a obținut decît demagogie sau trădare.

Dintre boierii pămînteni cel puțin despre doi s-ar putea spune că erau eteriști : Grigore Băleanu și Nicolae Văcărescu. Grigore Băleanu, mare spătar și vornic își pusese toate speranțele în Alexandru Ipsilanti ; pe la 11—12 martie 1821 participa personal la rechizițiile ordonate de Ipsilanti care se afla încă la Focșani. După intrarea în București a Aduării Norodului, se retrage din guvern și din capitală și pleacă la Cîmpulung pentru a colabora în continuare cu Ipsilanti. La porunca și îndemnul acestuia îi va trimite la 10/20 aprilie 1821, ciorna unui memoriu către țar, în care cerea în numele poporului român intervenția Rusiei pentru îndepărtarea stăpînirii otomane din Țara Românească.²⁶ De la Cîmpulung scrie boierilor țării să vină acolo „fiindcă acolo se cade a fi scaunul domniei”.²⁷ Drept răsplată pentru serviciile aduse, eteriștii l-au invitat să preia conducerea oștirii pandurilor după arestarea lui Tudor, invitație greu însă de transpus în practică. Odată cu Grigore Băleanu pleca din București și ginearele său Nicolae Văcărescu. Numele lui este legat de intervenția nereușită a divanului împotriva lui Tudor ; ne vom mai întîlni cu el și la Brașov în grupul minuscul de eteriști din jurul lui Pini. În martie 1822 se hotărîse să plece la Pisa, probabil cu Pini de care își legase soarta.²⁸ O mențiune specială în gruparea eteristă ar merita poate Hagi Ianuș, omul prin care Pini a controlat mult timp Oltenia, deoarece fiind mare moșier, arendaș, negustor și cămătar, conducător al unei case de comerț el era de fapt stăpînitorul Olteniei.²⁹ Tudor a cerut izgonirea lui din țară, țărani i-au devastat casele și moșiile, în vreme ce Hagi Ianuș refugiat la Sibiu a asistat la

dezastrul aventurii eteriste din Principatele române.³⁰ Printr-o frază plastică și scilpitoare, Iorga a surprins cum numai el știa s-o facă caracterul relației dintre Fanar și Eterie pe de o parte și români de cealaltă parte : „erau vremuri grele, când străinul ne apăsa și ca tiran vechi și ca liberator nou”.³¹

Partida rusofilă — este o grupare politică pe care Liprandi n-o atestă din motive lesne de înțeles : în această perioadă, această partidă avea atâtea afinități de interese cu gruparea din jurul lui Pini încât era greu de distins de ea. Membrii partidei rusofile credeau și sperau încă că un eventual război ruso-turc ar aduce Principatelor, dacă nu emanciparea de sub tutela otomană, cel puțin o schimbare a regimului de guvernământ, respectiv domniile pămîntene. Își legaseră soarta de bunătatea țarului Alexandru și de ajutorul pe care acesta l-ar fi acordat Eteriei în lupta de emancipare a Greciei. Au fost atrași de propaganda eteristă care trimbița că o mare putere îi va zdrobi pe turci și de puterea ocultă pe care cu concursul lui Pini eteriștii o exercitau în Principate. Erau convinși că odată cu proclamarea independenței Greciei și cu intervenția țaristă contra imperiului otoman, grecii din Principate vor alege să lupte pentru eliberarea Eladei și astfel ei, boierii rusofili, sprijiniți de Rusia învingătoare vor câștiga puterea politică umplînd golul pe care l-ar fi lăsat eteriștii și cohortele fanariote. Credința lor nemărginită în Rusia pe care ei o mai vedeau încă eliberatoare de popoare ³² îi făcea să fie ostili unei ridicări populare împotriva regimului fanariot. Dușmani convinși ai asupririi otomane, au mers în coada Eteriei pînă la 23 februarie/7 martie 1821 cînd „bunul Alexandru” a dezavuat în bloc cele două mișcări de eliberare atît de opuse ca țeluri. Din acest moment însă ei se vor desolidariza de Eterie, îl vor învinui pe Pini că i-a înșelat și se vor constitui într-o grupare politică independentă, în emigrația de la Brașov. Nu-și pierduseră încă speranța în ajutorul și bunele intenții ale puterii protoctoare și au nădăjduit că ocupația militară otomană din Principate va provoca intervenția militară a Rusiei. De la Brașov l-au bombardat pe țar cu memorii în care deplîngeau soarta lor și a patriei robite și cereau lui Alexandru să ia sub protecția sa Principatele Române. Ar fi greșit să-i acuzăm de trădare și de alianță necondiționată cu Eteria și cu regimul fanariot. Erau în majoritatea lor buni patrioți, își iubeau țara, erau oameni instruiți și culți, dar lipsa unui simț politic deosebit i-a făcut ușor de manevrat. Unii dintre ei făceau parte din Eterie, fără a se putea spune că exista o deplină identitate de scopuri între ei și ea. Sperau pentru Țara Românească, ceea ce și eteriștii visau pentru vechea Eladă, ceea ce i-a determinat să meargă în aceleași rînduri cu Eteria pînă cînd țarul a dezavuat luptele de eliberare națională. Dar totodată acești „rusofili” și-au păstrat nu numai distanțele față de Eterie, nesubordonîndu-se ei, ci și au adoptat în unele cazuri poziții critice față de amestecul lui Pini în problemele interne ale țării. Ei s-au constituit într-o formație politică deplin independentă abia în timpul lungii emigrații.

Figura cea mai reprezentativă pentru gruparea rusofilă în perioada premergătoare revoluției ni se pare a fi cea a lui Alexandru Filipescu, un om deosebit de abil și care în realitate era mai apropiat de țelurile naționale, folosind pozițiile de „rusofil” mai ales ca instrument de acțiune politică. De altfel poziția sa „rusofilă” nu l-a împiedicat să se opună cu înverșunare amestecului direct al lui Pini în treburile interne ale țării.³³ Dimitrie Ghica,³⁴ fiul generalului rus Constantin Ghica și nepot al viitorului domn

Grigore Ghica, Gheorghe Filipescu, „una din creaturile lui Pini”³⁵, Constantin Năsturel Herăscu³⁶, ginerele lui Grigore Băleanu sint și ei figuri reprezentative pentru partida rusofilă, nume pe care le întâlnim des în evenimentele acestei perioade. O mențiune specială mai merită totuși aga Alecu Villara, personaj care se evidențiază însă abia în timpul revoluției din 1821 și mai ales după aceea, în timpul emigrației politice de la Brașov.

Partida conservatoare — era gruparea politică care-și legase soarta de regimul fanariot, optînd pentru conservarea stării de lucruri existente. Reprezentanții ei nu aveau nici principii, nici idealuri politice, fiind mînați numai de interese personale. Gata oricînd să treacă dintr-o tabără într-alta, să urzească tot timpul, în goană continuă după bani și după dregătorii aducătoare de profit, au pricinuit multe necazuri atît partidei naționale cît și grupării eteriste. Foarte bogați, lipsiți de scrupule, gata oricînd să vîndă și să cumpere orice, acești boieri pămînteni, infiltrați în sistemul politic fanariot, îi vom întîlni în toate partidele de guvernămînt chiar și în cel ce va guverna împreună cu Grigore Ghica. Despre acest grup spune Liprandi: că „voia numai ca mitropolitul și episcopii să nu fie numiți dintre greci” și că „din cauza invidiei și îngîmfării înnăscute ... preferau să stea sub jugul unui străin, decît să vadă pe unul dintre compatrioți, sau pe o rudă de a lor, devenind cîrmuitor și astfel să fie siliți să-i sărute caftanul și mina”³⁷. Conducătorul acestei grupări în această perioadă era incontestabil mitropolitul Dionisie Lupu, figură contradictorie și controversată. Era primul mitropolit pămîntean după un lung șir de mitropoliți greci. A plătit lui Alexandru Suțu, lui Pini și unor boieri peste 500 000 lei pentru a ocupa acest post. La instalarea în scaun, 22 aprilie 1819, depune o declarație de fidelitate față de Pini și domn.³⁸ Lipsit de scrupule și minat de dorința de îmbogățire a luat impozite de la preoți, cîte 50 —60 de piaștri de persoană, anual. Poziția lui de șef al bisericii române, l-a obligat de multe ori să comită și acte împotriva voinței sale; nu voia să se compromită nici față de Rusia nici față de puterea suzerană, reușind în final să se compromită în fața amîndorura și să-și atragă reproșurile și dizgrația celor două curți, cauză din care va pierde și scaunul mitropolitan. Lipsit de scrupule, destul de inteligent și instruit, a căutat să folosească autoritatea bisericii în scopurile sale. N-a fost niciodată un aliat sincer și de aceea îl vom întîlni cînd alături de opoziția națională contra domnului și a lui Pini, cînd alături de aceștia doi pentru a dejuca planurile partidei naționale. Un alt personaj reprezentativ pentru acest grup, clucerul Filip Lenș era „cu excepția banului Brâncoveanu și vistiernicului Hagi Moscu, cel mai bogat boier în bani, posesor în afară de pămînturi, a uneia din cele mai frumoase și mai mari case din București. Cîteva fericite speculații l-au adus la acest rang. Are un caracter dublu și viclean”.³⁹ Mai prudent decît mitropolitul, Filip Lenș va supraviețui revoluției și se va infiltra în regimul lui Grigore Ghica. Logofătul Stefan Belu, asemănător în multe privințe cu Lenș, stigmatizat de Tudor în „cererile norodului românesc”, ajutor de încredere al lui Alexandru Suțu,⁴⁰ va reuși și el să traverseze revoluția și să ajungă cu bine în regimul lui Grigore Ghica.

Nu trebuie să confundăm partida conservatoare cu boierimea pămînteană din guvernarea fanariotă, căci în divanurile domnilor fanarioți vom întîlni reprezentanți din toate cele patru partide și grupări politice. Un izvor contemporan domniei lui Alexandru Suțu, ne spune despre guver-

narea din această perioadă, că era condusă de un triumvirat, „în care influența cea mai mare o are marele logofăt Gheorghe Filipescu [rusofil] boier pămîntean cu puține cunoștințe, dar care se sfătuiește tot timpul cu un alt boier, logofătul Alexandru Filipescu [„rusofil”], ale cărui sfaturi nu pot fi decît perverse. Actualul mitropolit [Dionisie Lupu] este a treia persoană a triumviratului”⁴¹. În anturajul intim al domnului ne sînt prezențați postelnicul Nicolae Slugioroglu „care nu spune nici rău nici bine pentru că este foarte insignifiant, dar pare liniștit”, spătarul Gheorghe Vlahuță „care are toată încrederea domnului”, ceva „mai șiret decît postelnicul” și cunoscînd foarte bine „cum să adune bani în profitul său și al domnului”, încît probabil „pentru această calitate i se arată o bunăvoință deosebită”⁴². Nicolae Mavru „secretarul intim al prințului pentru relațiile străine, este o creatură a lui Pini, care l-a plasat în această funcție pentru a-i spune tot ceea ce se petrece. Mavru se duce în fiecare zi, de multe ori la consulul Rusiei, de cîteva ori la miezul nopții, pentru a-l întreține în afaceri secrete”⁴³. În aceeași guvernare se găseau și cei trei mari bani din partida națională: Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica și Barbu Văcărescu, care sub Suțu, alcătuiau „comitetul de oblăduire”. Iată deci că toate grupările și partidele politice aveau reprezentanți în guvernarea fanariotă, spionîndu-se și complotînd unul împotriva celuilalt, încît este lesne de înțeles de ce perioada de început a revoluției este plină de confuzie și hotărîri contradictorii. Cei ce se înfruntau erau oameni cu o bogată experiență politică, cu vaste relații și de jocul lor diplomatic au depins mulți din pașii pe care i-a făcut revoluția de la 1821. Toți știau la fel de bine că revoluția va izbucni și făceau ultimele pregătiri pentru a-și asigura victoria în furtuna care se apropia și care a cuprins în brațele sale Principatele. Deasupra tuturor acestor partide și grupări politice se întindea ca un vâl străveziu regimul fanariot al ultimului prinț venit din cartierul constantinopolitan, regimul lui Alexandru Suțu, patronat în realitate de Pini, „suveranul țării, în timp ce domnitorul era numai vicepreședintele”⁴⁴.

Anul 1820 a fost anul în care pregătirile s-au intensificat, fără a înclina însă balanța în favoarea uneia sau alteia dintre tabere, situația rămînd confuză și nesigură, ceea ce a obligat toate grupările politice să-și împingă pregătirile pînă în pragul izbucnirii revoluției, iar confruntarea lor să continue și-n timpul acesteia; de aici aspectul unor hotărîri contradictorii ale divanului de la 1821, căci acest divan însuma reprezentanții grupărilor și partidelor politice menționate. La eforia din București a Eteriei la 15 ianuarie 1821 domnea o stare de confuzie de nedescris. „Ne aflăm în întinerie mare cu privire la lucrurile dumneavoastră și faptul acesta cere o întîlnire personală ... Aici s-au văzut cîteva ordine ale lui Kalos (numele conspirativ al lui Alexandru Ipsilanti) care nu numai că au fost aminate și se amină, dar încă există judecători ai acestor ordine ... ei spun că n-au fost deloc prevederi cu privire la Bulgaria și Serbia ... și că noi nu putem și nici nu socotim util, spun ei să deschidem tirgul (adică să pornească revolta) ... aceștia se vaită de vreo eventuală și neprevăzută pagubă ... și pare să aibă o oarecare dreptate. Aștept cu nerăbdare să-mi spuneți ce trebuie să fac; eu socot că, pînă să ne întîlnim, să nu hotărîm nimic, ca să vă prezint în fața ochilor unele lucruri”⁴⁵. Și aceste lucruri erau scrise cu o săptămîină înainte de izbucnirea revoluției. În mod cert punctele de vedere ale eteriștilor din București nu erau unitare. De

rău augur erau și neînțelegerile dintre Sava și Iordache, numiți de Ipsilanti „generalissimi ai armatei de la Dunăre”, neînțelegeri pornite din temperamentele lor diferite și din concepțiile divergente cu privire la organizarea și declanșarea mișcării. La 9 ianuarie 1821 Sava scrie lui Ipsilanti „cît puteți să îmbărbătați pe Iordache, el poate să sacrifice, numai să vrea, și pe cel de aici (Alexandru Suțu). Țara Românească o are în stăpînirea sa și dacă va vrea, poate să *ne-o alieze*, fie cu bani, fie cu fapte. Să fiți sigur că barba guvernatorului de aici este în mîna lui”.⁴⁶ Se pare că pînă la urmă eteriștii din Principate au optat pentru Iordache⁴⁷; un memoriu eterist înaintat marelui consiliu al Eteriei la 20 ianuarie 1821,⁴⁸ propunea ca forțele eteriste din Țara Românească să fie puse sub comanda lui Iordache; pentru a se înola și români ar fi nevoie de o schimbare în modul de cîrmuire a țării, dar făcută de un „bărbat cu talente diplomatice care să fie trimis în Principate”, care să alcătuiască o „cîrmuire provizorie populară, să lingusească pe boierii tineri și să aleagă din această clasă pe membrii guvernului. Apoi în 20 de zile să adune o armată de 20 000 de oameni care să fie comandată de tineri moldoveni și munteni”. Evident Eteria din Țara Românească se afla în impas, iar domnul devenise din ce în ce mai incomod. Exista însă și o altă forță politică internă care încurca teribil planurile Eteriei.

În 1820 partida națională se hotărîse și ea să treacă la acțiune. În iunie 1820 spune Dimitrie Macedonschi, marele ban Barbu Văcărescu i-a declarat că „răul înrădăcinat în patria noastră nu poate fi desrădăcinat altfel decît numai prin înarmarea poporului împotriva nedreptății”. Despre necesitatea înarmării poporului i-a vorbit lui Macedonschi și Alexandru Filipescu Vulpe.⁴⁹

Anul 1820, a fost și anul cînd unii dintre boierii pămînteni au intrat în Eterie. Liprandi ne informează că în luna mai 1820 marele ban Grigore Brâncoveanu intrase în contact cu Eteria. Actul care dovedește prezența lui Brâncoveanu în Eterie, datează însă din 29 octombrie 1820; căminarul Sava comunica lui Xanthos că prințul Brâncoveanu „a primit să intre în Eterie cu condiția să rămînă foarte secret”.⁵⁰ Liprandi a sesizat faptul că relațiile unor boieri din partida națională cu Eteria a reprezentat o chestiune de tactică adoptată just la momentul oportun⁵¹: „Brâncoveanu știa despre planul răscoalei grecilor încă din 1820, din luna mai, despre acest fapt există dovezi vădite. Fiecare dintre boierii care aveau o idee cît de superficială despre Eterie, era sigur că întreprinderea grecilor nu va fi niciodată încununată de succes. Brâncoveanu, cu mintea lui chibzuită și tovarășii săi de idei, care știau despre aceasta, pe de o parte linguseau pe eteriști și îi asigurau că le vor da ajutor în caz de va fi nevoie, iar pe de altă parte voiau să profite de nenorocirile care trebuiau negreșit să lovească pe eteriști și care erau pregătite intrucitva, în chip viclean chiar de boierii care nutreau speranța de a trage foloase pentru dinșii din aceasta. Ei credeau probabil că turcii, reprimînd răscoala grecilor, vor pierde cu totul încrederea în ei și pe deasupra că răscoala poporului român împotriva jefuitorilor, domnitorii greci, va spori și mai mult indignarea și neîncrederea Porții față de acești fanarioți”.⁵² Pe de altă parte gruparea din jurul lui Brâncoveanu a încercat să desfacă alianța dintre eteriști și rusofili și să atragă de partea lor grupul de boieri pămînteni din cadrul guvernării fanariote. Prilejul s-a ivit în octombrie 1820 cînd domnul a încercat să aca-

pareze în folosul său și al lui Pini, pământurile orașului Tîrgoviște. Tîrgoviștenii au ripostat cu promptitudine și au venit la București pentru a protesta. Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica, Barbu Văcărescu, Constantin Crețulescu, Constantin Bălăceanu, mitropolitul, episcopii de Argeș și de Buzău au luat apărarea tîrgoviștenilor făcînd opoziție domnului.⁵³ Pini a intervenit direct în conflict, ajutîndu-l pe Suțu să înăbușe răscoala tîrgoviștenilor și opoziția boierimii.

Abia se stinsese conflictul cu tîrgoviștenii, cînd în noiembrie 1820 a izbucnit scandalul în legătură cu numirea episcopului de Argeș.⁵⁴ La 8 noiembrie 1820 murise episcopul de Argeș și trebuia numit succesorul. De drept numai mitropolitul propunea succesorul, pe care domnul trebuia să-l confirme. De data aceasta însă domnul a propus candidatul și insistă ca mitropolitul să-l confirme. Alexandru de Pini care dirija afacerea din umbră și care luase de la arhimandritul Ilarion 50 000 de piaștri, i-a îndemnat pe mai mulți boieri tineri să semneze o petiție și s-o prezinte domnului, petiție prin care cereau ca Ilarion să fie numit episcop de Argeș. Mitropolitul și marii boieri s-au opus. Logofătul Alexandru Filipescu a fost trimis la domn cu un memoriu semnat de mitropolit și de „boierii cei mai distinși prin vîrstă și funcții”, memoriu prin care propuneau trei candidați din care domnul să aleagă unul. O copie după acest memoriu a fost trimisă și lui Pini. Reacția consulului rus a fost energică. Alexandru Filipescu a fost exilat la Jilava și dus acolo sub pază; Mihăiță Filipescu, una din rudele sale, a protestat contra arestării lui Alexandru Filipescu și i-a cerut lui Pini să nu se asocieze cu domnul în acțiuni nedrepte, să înceteze de a lua bani cu nemiluita și să nu mai încalce privilegiile și drepturile Principatului, garantate prin tratate semnate de țar. Evident prin clucerul Mihăiță Filipescu, gruparea națională își exprimase clar opinia în privința autonomiei Țării Românești. Pini a sesizat pericolul închegării unei coaliții antifanariote și a arătat că este hotărît să suprime orice opoziție : Mihăiță Filipescu a fost chemat la curte, exilat și dus sub pază la Mărgineni.⁵⁵

În urma scandalului provocat de aducerea lui Ilarion în fruntea episcopatului de Argeș, conflictul dintre Pini și gruparea națională se ascute, aceasta din urmă reușind să polarizeze în jurul ei o parte din gruparea rusofilă, mitropolitul și chiar pe episcopul de Argeș. La sfîrșitul anului 1820 și în ianuarie 1821 îl găsim pe Ilarion avînd strînse legături cu Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica, Barbu Văcărescu și mai ales cu Tudor Vladimirescu [pe care îl va însoți cu consecvență în timpul revoluției].

Acesta era raportul de forțe între partidele și grupările politice din Țara Românească, cînd a fost înaintat împăratului Rusiei un memoriu de reformă semnat de Dionisie Lupu și datat 9 decembrie 1820. Textul acestui memoriu fie că s-a pierdut fie că n-a fost încă identificat. Rezumatul lui ni s-a păstrat însă într-un memoriu al partidei naționale, emis din Brașov la 25 martie/6 aprilie 1821 : „Sire ! după lungi suferințe și nenorociri care n-au încetat să renască, patria noastră a avut fericirea să se vadă apărută de egida tutelară a M. V. I, dar domni lacomi și perversi, prin abuzuri de tot felul, printr-o administrație agresivă și chinuitoare n-au încetat să ruineze țara. Ultimul domn, Alexandru Suțu a dus la extrem acest regim de jaf și tortură, exercitîndu-l deschis, imunitățile Provinciei au fost încălcate în mod arbitrar, clerul și nobilimea au fost umilite și întreaga populație adusă în ultima stare de mizerie. M. V. I. a fost deja

informată în mod amănunțit despre această situație prin expunerea grăitoare pe care Arhiepiscopul nostru Dionisius a depus-o la picioarele tronului vostru, și purtând data de 9 decembrie trecut”.⁵⁶ Acest rezumat al memoriului din 9 decembrie 1820 sugerează destul de clar situația creată în țară în urma conflictului din octombrie 1820 cu târgoviștenii și mai ales în urma măsurilor luate de domn și de Pini contra boierimii care făcuseră opoziție la numirea lui Ilarion ca episcop de Argeș (noiembrie 1820).

În raportul său din 16 noiembrie 1820 către internunțul Lutzöw, consulul Austriei la București, Hakenau de Fleischhackl nota următoarele cu privire la conflictul din noiembrie 1820: ... „boierii din partidul mitropolitului și acesta însuși m-au conjurat să arăt aceste împrejurări în detalii [este vorba de scandalul în legătură cu Ilarion și de exilarea celor doi boieri care făcuseră opoziție lui Pini și domnului n.n.] nu numai Augustei noastre curți, dar chiar și E. V. căci tirania exercitată de Pini asupra lor și contra tratatelor, contravine în mod cert voinței și intențiilor împăratului Alexandru și trebuie adusă la cunoștința acestui suveran printr-unul din miniștrii săi ... eu nu m-am angajat să iau asupra mea o asemenea însărcinare, dar i-am sfătuit să scrie ei înșiși dacă vor, la curte și excelenței sale Baronul de Stroganov și să dezvăluie astfel plîngerile lor îndreptățite; că tot ceea ce eu pot face, este de a transmite aceste cereri la adresele lor, dar mă voi păzi bine să nu mă compromit față de domnul Pini și de prințul Suțu, făcîndu-mă purtătorul lor de cuvînt”⁵⁷ [al boierilor]. Trei zile mai târziu consulul austriac relata același lucru lui Metternich.⁵⁸

Conflictul dintre Pini și gruparea națională nu rămăsese fără urmări. Posibil ca Pini să fi aflat chiar și de memoriul înaintat împăratului Rusiei. Cert este că în decembrie 1820 Alexandru Suțu a recurs la o „remaniere a guvernului său”, înlocuind în funcții pe boierii bătrîni cu „boieri tineri, neînsemnați și neexperimentați”.⁵⁹ Care a fost poziția partidei naționale în această situație⁶⁰ ne-o spune Liprandi care remarcă că aceasta se pregătea intens pentru insurecționarea poporului și schimbarea regimului politic fanariot: „... în urma celor doi ani de domnie funestă a lui Alexandru Suțu, care îndirjise pe țărani, li se părea că nu ar întîmpina nici o greutate în a ridica poporul; și în sfîrșit și boala domnului — toate acestea după părerea lor, îi făceau să spere că vor obține vechile lor drepturi și privilegii. Pentru a-și aduce la îndeplinire toate planurile, ei trebuiau să răscoale prin mijlocirea unor agenți secreți poporul. Și alegerea lor unanimă a căzut asupra unui oarecare sluger Tudor, poreclit Vladimirescu”.⁶¹ Desigur că relațiile lui Tudor cu boierii din partida națională sînt anterioare anului 1821.

Înțelegerea din ianuarie 1821 între Tudor și boieri nu a fost o variantă în extremis a opoziției antifanariote boierești, ci rodul unor relații trainice. „Alegerea unanimă” care a căzut asupra lui Tudor venea din partea unor diplomați de talia prințului Brâncoveanu care cunoștea foarte bine raportul de forțe și care n-ar fi încredințat misiunea insurecționării poporului unui om pe care nu l-ar fi cunoscut foarte bine. Contactele lui Tudor cu marii bani, datează cel puțin din vara lui 1820 cînd Barbu Văcărescu și Alexandru Filipescu vorbeau deja de declanșarea unei ridicări contra regimului fanariot. Tudor care venea des la consulatul rusesc „pentru a prezenta jakbe contra violențelor și asupririlor pricinuite pandurilor care au fost în serviciul Rusiei”⁶², nu putea să rămînă insensibil la asemenea

chemări. „N-a fost greu pentru boieri — spune Liprandi — de a face pe Tudor să vorbească cu căldură despre starea nenorocită a locuitorilor din Oltenia... și de a i se da să înțeleagă... că în condițiile actuale, numai o răscoală generală a poporului împotriva asupritorilor săi poate da rezultatul dorit și îmbunătăți starea lor. Atunci — adăugau ei — vom avea ocazia să înfățișăm Porții cauzele acestei răscoale, punind totul pe seama abuzurilor comise de fanarioți și totodată pentru a convinge mai temeinic, *vom cauta să-i arătăm și violența lor față de ea*”.⁶³ Cert este faptul că Tudor a avut o poziție de egalitate în revoluție față de boierimea din opoziția națională. Înțelegerea din 15 ianuarie 1821 reflectă acest lucru „... pe dumneata slugere Teodore *te-am ales* să ridici norodul cu arme și să urmezi precum ești povățuit; și noi ne jurăm din parte-ne sub aceste iscălituri... că la toate *vom da ajutor* cu mijloacele folositoare și cuviincioase și *vom lucra* unde și la ce se va cuveni *pentru folosul obștesc*... Iar când *vom urma* împotriva și celor mai sus făgăduite... să ne pedepsim după hotărîrea pravilelor”.⁶⁴ Înțelegerea era semnată de Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica și Barbu Văcărescu. Spre deosebire de înțelegerea cu Tudor, cea semnată cu Dimitrie Macedonschi la 16 ianuarie 1821 nu are același caracter de egalitate: boierii nu se leagă prin jurămint să-l ajute pe Macedonschi ci pur și simplu și-l subordonează promițându-i leață în schimbul participării sale la insurecție: „... *de aceea vă alegem și vă numim* pe dumneavoastră, Dimitrie Macedonschi, ca dumneavoastră și acum să aduceți aceeași slujbă norodului acestei provincii *urmînd întocmai după îndrumările date de noi slugerului Theodor*... Și după aducerea în ordine a cîrmuirii acestui principat, vi se va da leață continuă...”⁶⁵. Incontestabil boierii îl aleseseră pe Dimitrie Macedonschi să participe la insurecție avînd în vedere autoritatea pe care acesta o avea în rîndul arnăuților. De altfel nici D. Macedonschi în declarațiile lui despre scopul revoluției de la 1821, nu pomeneste de faptul că boierii ar fi depus vreun jurămint față de el: „Boierii au depus jurămint de credință față de Eterie; apoi față de Tudor Vladimirescu care să acționeze după spusele lor. I-au dat dispoziții să nu se amestece în Eterie și chiar să folosească toate mijloacele pentru ca Eteria să întîmpine la tot pasul greutăți și într-un moment potrivit el să atace și să bată Eteria. În ajutorarea lui Tudor Vladimirescu ne-au folosit și pe noi cei doi frați”.⁶⁶

Boala domnitorului venea să simplifice lucrurile pentru gruparea națională și să le complice pentru Eterie. La 15 ianuarie 1821, Alexandru Suțu care era bolnav, constituie o căimăcămie alcătuită din Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica, Barbu Văcărescu, Constantin Crețulescu [opoziția națională], Grigore Filipescu [partida rusofilă], Iacovachi Rizo Nérulos [eterist] și mitropolitul Dionisie Lupu [partida conservatoare].⁶⁷ Deși opoziția națională era astfel în bună măsură repusă în drepturi, Brâncoveanu a încheiat în aceeași zi înțelegerea cu Tudor care urma să insurecționeze Oltenia, iar a doua zi pe cea cu Dimitrie Macedonschi. Moartea domnitorului la 17 ianuarie 1821 a ușurat izbucnirea revoluției, căci Tudor nu trebuia să mai lupte împotriva domnului fanariot ci doar să împiedice venirea altuia în condițiile în care cîrmuirea țării se afla în mîinile opoziției naționale. Era mai greu să-i împiedice pe eteriști să provoace un război în Principate, cu atît mai mult cu cît aceștia deveniseră agresivi văzînd că raportul de forțe se schimbasese în defavoarea lor.

După moartea lui Alexandru Suțu, în ziua de 18 ianuarie boierii pămînteni au cerut instituirea unui comitet de oblăduire care să conducă țara pînă la sosirea noului domn, comitet format din mitropolit, Grigore Brâncoveanu, Constantin Crețulescu, Grigore Ghica și Barbu Văcărescu.⁶⁸ După cum se observă numai Dionisie Lupu nu făcea parte din opoziția națională. Cererea era semnată de Constantin Bălăceanu, Constantin Dudescu, Constantin Filipescu, B. Racoviță, M. Racoviță, D. Bibescu, Grigore Romaniti, Alexandru Nenciulescu, Ioan Moscu, Alexandru Rosetti, Ștefan Bălăceanu, Dimitrie Ralet, Mihăiță Filipescu, Ioan Ralet, Alexandru Filipescu.⁶⁹ Semnatarii erau în majoritatea lor reprezentanți ai opoziției naționale și în parte ai grupării conservatoare. Din Căimăcămia instituită la 15 ianuarie 1821 lipseau Grigore Filipescu și Iacovache Rizo Nerulos. Pini care trebuia să aprobe instituirea comitetului de oblăduire nu a fost de acord cu componența lui, căci acest lucru ar fi echivalat cu cucerirea puterii politice de către opoziția națională. De aceea consulul Rusiei a impus includerea în comitet a lui Grigore Filipescu și Iacovache Rizo Nerulos, el neratificînd instituirea comitetului de oblăduire ci căimăcămia numită de domn la 15 ianuarie 1821.⁷⁰ Fleischhackl referindu-se la acest eveniment spunea că deoarece mitropolitul și marii bani din comitetul de oblăduire nu făceau parte din partidul lui Pini, acesta spre a și-l subordona i-a sporit componența prin doi favoriți ai săi (Grigore Filipescu și Iacovache Rizo Nerulos) introducînd în comitet, odată cu aceștia „sămînța discordiei”, necesară pentru ca el să poată juca „rolul unui dictator”.⁷¹ Pini nu s-a mulțumit cu această victorie, ci a încercat să suprimе opoziția națională prin impunerea imediată la tron a lui Nicolae Suțu, fiul mai mare al răposatului domn. Brâncoveanu i-a dejucat însă planurile: „Nereușita lor este atribuită mai ales opoziției curajoase a boierului Brâncoveanu, care a făcut întîmplări foarte energice la Poartă, în legătură cu incapacitatea acestui competitor la tron, și sînt motive de a crede că ele au fost sprijinite de baronul Stroganov, a cărui judecată incoruptibilă n-a fost influențată de vederile interesate ce ghidau pe domnul Pini”.⁷²

Rusia țaristă avea propriile ei planuri referitoare la Principate, diferite în acel moment de ale Eteriei; de aici intervenția lui Stroganov în favoarea lui Brâncoveanu, căci departe de a dori o insurecție eteristă în Principate, Alexandru I voia liniște în această zonă, dar sub domnia unui voievod devotat Rusiei. Acestea au fost condițiile interne și externe cînd în noaptea de 17/18 ianuarie, Tudor însoțit de 27 de arnăuți pleca să însurecționeze Oltenia, opoziția națională hotărîse declanșarea revoluției: „Brâncoveanu, fiind atunci spătar i-a dat (lui Tudor) 27 de arnăuți aleși, pe care i-a pus să jure că vor îndeplini orbește tot ce le va porunci Tudor... Acești arnăuți, care au servit în detașamentul meu de partizani voluntari în anul 1829 — spune Lipiandi — și dintre care cu mulți am avut ocazia să vorbesc, au afirmat că Brâncoveanu le-a dat personal instrucțiuni și le-a poruncit să plece noaptea afară din oraș, unde să se alăture lui Tudor”.⁷³ Plecînd spre Oltenia Tudor ducea cu el o proclamație, cererile norodului românesc, un arz către Poartă și scrisoarea către împăratul Austriei. „Astfel s-a pus prima temelie a răscoalei care trebuia să izbucnească; Tudor a întocmit împreună cu Ilarion în casa acestuia din urmă o proclamație și alte acte și primind instrucțiunile necesare a plecat din

București, împreună cu Dimitrie Macedonschi în noaptea de 17/18 ianuarie 1821”.⁷⁴

Documentele revoluționare făcute publice de către Tudor în primele zile ale revoluției reflectă o nouă stare de lucruri, un nou raport de forțe între opoziția națională și grupările politice adverse ei.⁷⁵ Aceste documente cer aducerea la cîrma politică a țării a partidei naționale și reprimarea adversarilor ei politici. Participarea grupărilor politice boierești la evenimentele de la 1821 va aduce cu sine nu numai confirmarea punctului de vedere al opoziției naționale, dar va avea ca urmare și o reinnoire fundamentală a însăși structurii clasei boierești.⁷⁶

NOTE

¹ Mircea T. Radu, *1821 Tudor Vladimirescu și revoluția din Țara Românească*, Edit. „Scrisul Românesc”, Craiova, 1977, p. 17.

² *Ibidem*.

³ G. D. Iscriu, *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, Edit. Albatros, București, 1982, p. 32.

⁴ Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu '821*, Colecția Biblioteca de istorie, București, 1971, 48–58; *idem*, *Elcria o sută cincizeci de ani de la întemeierea ei*, în „Studii”, „Revista de istorie”, 6, tom. 17, 1964, p. 1231–1252.

⁵ C. D. Aricescu, *Istoria revoluțiunii române de la 1821*, vol. II, Craiova, 1874, p. 21; Nestor Camariano, *Sur l'activité de la Société littéraire gréco-dacique de Bucarest (1810–1812)* în „Revue des études sud-est européennes”, tom. VI, 1968, no. 1, p. 39–54.

⁶ T. G. Bulat, *O conspirație boierească contra mitropolitului Ignatie 1811*, în „Arhivele Basarabiei”, 1936, no. 2–3, 1937, no. 1–4.

⁷ * * * *Documente privind istoria României*, colecția Euxodiu de Hurmuzaki, serie nouă, vol. II, *Rapoarte consulare austriece (1812–1823)* (în continuare *Hurmuzaki*), Edit. Academiei, București, 1967, p. 116–117.

⁸ * * * *Documente privind istoria României, Răscoala din 1821* (în continuare *D.I.R.*), vol. V, Edit. Academiei, București, 1962, p. 266 (din I. P. Liprandi, *Răscoala pandurilor sub conducerea lui Tudor Vladimirescu în anul 1821...*). Privitor la Liprandi vezi Andrei Oțetea *Valoarea documentară a memoriilor lui I. P. Liprandi*, în „Studii”, „Revista de istorie”, 3, anul XI, 1958, p. 77–92.

⁹ Liprandi, *loc. cit.*, p. 266.

¹⁰ Hurmuzaki, serie nouă, vol. II, p. 801.

¹¹ Mircea T. Radu, *op. cit.*, p. 150.

¹² *D.I.R.*, vol. I, 1959, p. 200.

¹³ Hurmuzaki, serie nouă, vol. II, p. 806–807.

¹⁴ *Ibidem*, p. 541.

¹⁵ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. XII, București, 1898, p. 22.

¹⁶ I. G. Vintu, *Primele proiecte de organizare în Principatele Române*, extras din „Analele Facultății de Drept din București”, anul III, nr. 1–2 din 1941, p. 58.

¹⁷ Locotenent-colonelul I. P. Liprandi era șeful serviciului de informații și contra-informații al diviziei a XVI-a de infanterie de la Chișinău, din cadrul armatei ruse din Basarabia; el s-a documentat asupra evenimentelor nu numai prin actele ajunse în posesia lui, ci mai ales prin cunoașterea directă a multor martori oculari și participanți la insurecția pandurilor precum și la acțiunea eteristă.

¹⁸ Liprandi, *loc. cit.*, p. 265–269.

¹⁹ G. D. Iscriu, *Cu privire la revoluția burgheză din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, extras din „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, XVI, 1979, Edit. Academiei, Iași, p. 356.

²⁰ Hurmuzaki, vol. X, p. 73–74.

²¹ *Ibidem*, p. 144.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Ilie Fotino, *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti*, traducere din limba greacă, București, 1874, p. 35.

²⁶ *D.I.R.*, vol. II, p. 54–56.

²⁷ *Ibidem*, p. 105.

²⁸ *Hurmuzaki*, vol. X, p. 218.

²⁹ Mircea T. Radu, *op. cit.*, p. 248.

³⁰ Pentru organizarea Eteriei în Țara Românească și conflictul ei cu boierimea pămînteană vezi Dan Berindei, *L'Année révolutionnaire 1821 dans les Pays roumains*, Edit. Academiei, București, 1973, p. 86–100; Nestor Camariano, *Planurile revoluționare ale eteriștilor din București și colaborarea lor cu Tudor Vladimirescu*, în „Studii”, revistă de istorie, 6, tom. 20, 1967, p. 1163–1173.

³¹ N. Iorga, *Un apărător al săracilor. Domnul Tudor din Vladimiri*, Cartea Românească, București, 1921, p. 7.

³² Pentru intențiile anexioniste ale Rusiei țariste, vezi raportul secret al generalului Jeltuhin, Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 229.

³³ *Hurmuzaki*, serie nouă, vol. II, p. 593.

³⁴ *Hurmuzaki*, vol. X, p. 216.

³⁵ *Ibidem*, p. 220.

³⁶ Ilie Fotino, *op. cit.*, p. 105 nota 2.

³⁷ Liprandi, *loc. cit.*, p. 265.

³⁸ *Hurmuzaki*, vol. X, p. 601.

³⁹ *Ibidem*, p. 144.

⁴⁰ *Hurmuzaki*, serie nouă, vol. II, p. 499 și 520.

⁴¹ *Idem*, vol. X, p. 73.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 74.

⁴⁴ *Hurmuzaki*, serie nouă, vol. II, p. 807.

⁴⁵ Scrisoarea lui Agnostopulos, trimisă lui Xanthos (unul din conducătorii Eteriei) la Chișinău, în *D.I.R.*, vol. IV, p. 100–102.

⁴⁶ *D.I.R.*, vol. IV, p. 92–93.

⁴⁷ Tot la 9 ianuarie 1821, scria și Iordache lui Ipsilanti atrăgînd atenția asupra discordiei dintre eteriștii de la curtea lui Alexandru Suțu; vezi *D.I.R.*, vol. IV, p. 90–91.

⁴⁸ *D.I.R.*, vol. IV, p. 105.

⁴⁹ *Idem*, vol. V, p. 519.

⁵⁰ *Idem*, vol. IV, p. 78.

⁵¹ Despre relațiile lui Grigore Brâncoveanu cu Eteria vezi și punctul de vedere al lui Dan Berindei, *op. cit.*, p. 94.

⁵² Liprandi, în *loc. cit.*, p. 266–267.

⁵³ *Hurmuzaki*, serie nouă, vol. II, p. 592–593.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 593–594.

⁵⁵ Este exclusă posibilitatea ca la sfîrșitul anului 1820 să se fi organizat un complot împotriva lui Alexandru Suțu, de către Grigore Băleanu, Mihăiță Filipescu și episcopul Ilarion. I. C. Filitti, în *Frământări politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, Edit. Cartea Românească, București, 1932, p. 26, spune că de la Constantin Năsturel Herăscu (gînerele lui Grigore Băleanu) mort în 1874, fost șef al oștirii în Muntenia, a aflat colonelul Papazoglu că spatarul Grigore Băleanu, Mihăiță Filipescu și episcopul Ilarion au complotat la sfîrșitul anului 1820 uciderea lui Alexandru Suțu, care spre deosebire de domnul Moldovei nu era eterist, dar căpitanului Farmache i-a lipsit curajul. După cum am văzut în noiembrie 1820, Mihăiță Filipescu era sub pază la Mărgineni. Cit despre Ilarion el va deveni episcop de Argeș la 17 noiembrie 1820 și este puțin probabil să fi avut timp să ia parte la un complot împotriva domnului care îl ajutase să se instaleze în scaun. Se adaugă faptul că la sfîrșitul acestui an, conflictul care se profila cu violență era cel dintre eteriști și fanarioți pe de o parte și gruparea națională de cealaltă parte. Planuri eteriste de a-l scoate din circuit pe Alexandru Suțu existau după cum am văzut, dar este greu de presupus că eteriștii s-ar fi folosit de boierii pămînteni din opoziție pentru a executa aceste planuri.

⁵⁶ *D.I.R.*, vol. I, p. 400; în lucrarea *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769–1830*, Association internationale d'études de sud-est européen, 2, vol. I, în repertor se consideră că acest memoriu a fost scris de Dionisie Lupu și adresat împăratului Austriei?!, dar emis în februarie-martie 1821 și descriind situația țării în urma revoluției lui Tudor și a insurecției eteriste și solicitînd ajutor pentru salvarea patriei. Data (9 decembrie 1820) ar fi „evident inexactă memoriul neputînd fi redactat înainte ca revoluția să izbucnească”. Confuzia vine din faptul că textul memoriului, fie s-a pierdut, fie că nu a fost încă identificat și de aici raționamentul că acest memoriu, fiind semnalat într-altul din martie 1821, trebuia neapărat să se refere la evenimente apropiate de cele descrise în memoriul din 25 martie/6 aprilie 1821. De fapt, introducerea memoriului din 25 martie face un rezumat al

memoriului din 9 decembrie 1820, nefăcînd nici o aluzie la revoluția lui Tudor Vladimirescu și la insurecția eteristă pînă la specificarea datei de 9 decembrie 1820; abia după aceea începe textul propriu-zis al memoriului din 25 martie 1821. Și evident așa cum se specifică, memoriul lui Dionisie Lupu din 9 decembrie 1820 a fost adresat țarului Rusiei și nu împăratului Austriei.

⁵⁷ *Hurnuzaki*, serie nouă, vol. II, p. 594.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 595.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ G. D. Iscreu, *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, Edit. Albatros, București, 1982, p. 44—61.

⁶¹ Liprandi, *loc. cit.*, p. 267; N. Adăniloae, *Doierii și răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, București, 1956, p. 60—71.

⁶² Liprandi, *loc. cit.*, p. 267.

⁶³ *Ibidem*, p. 268.

⁶⁴ *D.I.R.*, vol. I, p. 196.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 197.

⁶⁶ *Idem*, vol. III, p. 376.

⁶⁷ *Idem*, vol. I, p. 195—196.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 197—199.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 199.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 205—206.

⁷¹ *Hurnuzaki*, serie nouă, vol. II, p. 592—594; 604—607.

⁷² *Idem*, vol. X, p. 103.

⁷³ Liprandi, *loc. cit.*, p. 410—411.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 269.

⁷⁵ Vezi și I. G. Iscreu, *op. cit.*, p. 122—125.

⁷⁶ Dan Berindei și Irina Gavrilă, *Mutalii în sinul clasei dominante din Țara Românească în perioada de destrămare a orînduirii feudale*, în „*Revista de istorie*”, tom 34, 1981, nr. 11, p. 2043.

CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LES GROUPEMENTS POLITIQUES AVANT LA RÉVOLUTION DE 1821

Résumé

Cette étude se propose d'analyser les structures politiques roumaines antérieures à la révolution de 1821 et crée en même temps la possibilité d'une nouvelle approche des relations des boyards avec Tudor Vladimirescu, l'Hétairie, les Phanariotes et l'Empire ottoman. Au début du XIXe siècle, dans le paysage politique de la Valachie il y a quatre partis : national, russo-philie, conservateur et le groupe de membres de l'Hétairie en Valachie. Le partinational a eu le plus grand nombre d'adhérents et l'orientation politique la plus réaliste, ses membres s'étant proposé d'imposer des princes autochtones sur le trône valaque et le respect des traités entre la Turquie et la Russie concernant le statut international des Principautés. Ce parti faisait opposition permanente à l'administration phanariote et envisageait un soulèvement populaire contre le régime spoliateur pour atteindre ses buts. Le programme politique du parti national n'était ni réformiste, ni proottoman ; bien qu'il prévît la restauration d'un régime qui avait existé 100 ans auparavant, au cours de cette période les droits des Principautés avaient été détériorées jusqu'à l'anéantissement.

Le groupement hétairiste organisé selon le système maçonnique ne pouvait pas exprimer publiquement ses principes sans le risque d'attirer les représailles de l'Empire ottoman et, en même temps, la disgrâce de la Russie tsariste. Son but était de libérer la Grèce par la grâce

du tsar Alexandre et au moyen du soulèvement des peuples balkaniques incorporés à l'Empire ottoman. C'est grâce à la position du consul de la Russie à Bucarest que les hétéristes parvinrent à subordonner la plupart des représentants du régime phanariote, sans gagner cependant trop d'adeptes parmi les autochtones.

Le parti russophile, qui avait beaucoup d'affinités avec le groupe du consul russe, espérait que l'éventualité d'une guerre russo-turque pourrait restaurer le gouvernement des princes roumains. Sa confiance infinie dans la Russie tsariste, qu'il supposait encore la libératrice des peuples, le rendait hostile au soulèvement populaire contre le régime phanariote. Ennemis convaincus de l'exploitation ottomane, les „russophiles” se désolidariseront de l'Hétéairie au moment où le tsar désavouera les deux mouvements de libération nationale et constitueront une formation politique indépendante pendant l'émigration, qui demanda au tsar Alexandre de prendre sous sa protection les deux Principautés Roumaines.

Le parti conservateur, qui désirait la conservation de l'état de choses existant, avait lié son destin à l'administration phanariote. La course aux profits de ses membres provoqua beaucoup d'ennuis tant à l'opposition nationale, qu'à l'Hétéairie. Plusieurs de ses représentants survécurent à la révolution et parvinrent à s'infiltrer ensuite dans l'administration des princes autochtones.

La participation des partis et des groupements politiques des boyards aux événements de 1821 donnera gain de cause aux points de vue du parti national, mais aura pour conséquence le renouveau fondamental de la structure même de l'aristocratie roumaine.

« DOMN A TOATĂ ȚARA ROMÂNEASCĂ ». ORIGINEA ȘI SEMNIFICAȚIA UNEI FORMULE MEDIEVALE DE CANCELARIE

STELIAN BREZEANU

Cercetările asupra formularului de cancelarie al domnilor români au început cu un secol în urmă. Cele mai însemnate contribuții au fost aduse de Dimitrie Onciul, într-un amplu studiu consacrat titulaturii lui Mircea cel Bătrîn¹, ce-și păstrează și azi valoarea. După el, P. P. Panaitescu a adăugat noi elemente la studiul problemei într-o remarcabilă monografie consacrată domniei aceluiasi voievod muntean². Investigații mai noi, datorate în principal lui Valentin Al. Georgescu și Șerban Papacostea, au pus în lumină funcția politică a unor formule ca „domn de sine stătător” și „domn prin mila lui Dumnezeu”, cu precedente în diplomația bizantină și carolingiană, de unde au pătruns în secolele ce au urmat în lumea occidentală și sud-est europeană, ca și contextul istoric real în care domnii români le-au anexat pe măsura emancipării lor politice de sub vasalitate ungară³. În ce ne privește, ne propunem să ne oprim asupra formulei „domn a toată Țara Românească”, cu atenție particulară asupra adjectivului *toată*, care, după știința noastră, nu a reținut luarea aminte decât a lui N. Iorga, fără a forma însă obiectul unei cercetări speciale. Pentru marele nostru istoric, „cînd în apropierea anului 1300, poate cu puțin înainte, s-a întemeiat principatul muntean în Argeș, el s-a chemat «domnia a toată Țara Românească». «Țara Românească» a avut odinioară un sens pe care foarte mulți l-au uitat și unii nu l-au înțeles niciodată; ea însemna tot pămîntul locuit etnograficește de români”⁴. „Țara cea nouă, precizează el în altă parte, se formează după o concepție originală, avîndu-și rădăcinile numai în tradiția proprie. E un caz de cristalizare politică spontană. Domnia e «a toată Țara Românească» — și pentru întîia oară apare în Răsărit astfel o concepție națională echivalentă cu concepția teritorială, bază modernă pentru statele Apusului Europei”⁵, dar opusă formulei imperiale ce a călăuzit ideea de stat la slavii din Balcani, după modelul bizantin⁶. Apărută pentru prima dată într-un act domnesc al lui Vlaicu, formula devine curentă sub urmașii acestuia, statornicindu-se pentru secole în cancelaria munteană. Ea se transformă astfel într-un act de rutină, fără a păstra amintirea împrejurărilor politice în care s-a născut.

În istoria medievală europeană, formula românească cunoaște două precedente. Evocarea lor, fie și sumară, poate să facă lumină asupra semnificației politice a formulei muntene.

Unul se întîlnește în diplomația franceză din primii ani ai secolului al XIII-lea. În iunie 1204, în plin conflict cu regele englez Ioan fără Țară, Philip

II August își ia pentru întâia oară titlul de *rex Franciae*, abandonându-l pe cel de *rex Francorum*. Avea loc astfel un progres decisiv în evoluția ideii europene de stat. Până atunci o simplă comunitate de persoane (*Persönenverbandstaat*), asupra căreia se exercita autoritatea regală, monarhia capețiană începe a fi privită ca o realitate teritorială concretă, cu administrație publică, cu provincii și granițe (*institutionellen Flächenstaat*)⁷. În aceleași împrejurări ale amenințării engleze, își face apariția în cancelaria capețiană și formula *tota Francia* sau *tota terra regis Franciae*. Ne grăbim să adăugăm că adjectivul *tota* nu a pătruns în titlul oficial al regilor francezi. Semnificația politică a formulei nu este anevoie de descifrat. În toiul conflictului franco-englez, Philip II August sustrage puternicului său vasal stăpânirea asupra celor mai importante feude ale acestuia pe continent — ducatele Normandiei și Britaniei, comitele Anjou, Poitou și altele — și le încorporează domeniului regal. Formula *tota terra regis Franciae* lasă să se vadă extinderea pretențiilor Capețienilor de stăpânire efectivă de la *Francia* în sens restrâns — vechiul principat al conților de Paris — la *Francia* în sens larg, ce încorporează acum și noile achiziții teritoriale ale lui Philip II. Formula era o reacție de apărare a regalității franceze în fața încercării regilor englezi de a recupera teritoriile pierdute pe continent. După înlăturarea amenințării engleze, ea dispare din actele cancelariei capețiene.

Mai vrednic de interes pentru chestiunea noastră este celălalt caz ce ni-l oferă cancelaria primilor suverani vlaho-bulgari din Tîrnovo. El a format obiectul unei anchete pe care am întreprins-o în altă parte⁸. În cele ce urmează, vom reține din ea aspectele ce interesează problema de față. Între 1199 și 1205 s-a înfiripat o intensă corespondență între Tîrnovo și Roma în jurul recunoașterii de către pontif a titlului de *imperator rex* al lui Ioniță. Eforturile suveranului balcanic au fost încununate de succes în noiembrie 1204, când un cardinal roman îl încorona solemn ca rege la Tîrnovo. În schimb, Ioniță recunoștea subordonarea bisericii vlaho-bulgare față de Roma. În cadrul acestei corespondențe, apărea una dintre cele mai interesante inovații din cancelaria țaratului balcanic, ce anticipa cu mai multe luni pe aceea similară din regatul capețian. Încă de la sfîrșitul anului 1203, Ioniță abandonează titlul *imperator Bulgarorum et Blachorum* în schimbul celui de *dominus et imperator totius Bulgarie et Vlachie*. După încoronarea lui Ioniță în 1204, titlul său este *rex totius Bulgarie et Vlachie*. Inovația se înfățișa sub un dublu aspect. Mai întîi, are loc trecerea de la principiul etnic la cel teritorial — de la *imperator Bulgarorum et Blachorum* la *imperator rex totius Bulgarie et Vlachie* — proces ce avea să se generalizeze în lumea monarhiilor „naționale” europene în secolul al XIII-lea. Pe de altă parte, practică necunoscută în diplomația medievală occidentală, adjectivul *tota* pătrunde direct în titlul suveranului. Inițiativa acestei inovații din titulatură aparține, foarte probabil, curții din Tîrnovo. Dar două împrejurări de natură externă o explică. Mai întîi contactele cu Roma. În scrisorile lui Innocențiu III către Ioniță și în gesele pontificale apar titlul arhiepiscopului (*primas totius Bulgariae et Blachiae, archiepiscopus Trinitarianus totius Bulgariae et Blachiae*) și expresii ca *universa Bulgarorum et Blachorum ecclesia*¹⁰, ce au precedat, în lumina documentației noastre, pătrunderea lor în formularul suveranilor vlaho-bulgari. În consecință, practica cancelariei pontificale de a denumi eparhiile sale urmînd criteriul

teritorial va fi avut greutatea ei în schimbarea titlului țarului. De altminteri, și în Occident, formulele *rex Angliae*, *rex Franciae*, *rex Hungariae* ori *regnum Franciae*, *regnum Daciae*, *regnum Hungariae* etc. sînt prezente mai întîi în actele papale, înainte de pătrunderea lor în cancelariile monarhiilor „naționale”. Al doilea fapt ce explică inovația este legat de contestațiile teritoriale cu care era confruntat țaratul în anii 1202—1205, venite din partea regatului arpadian, căruia i se adaugă mai tîrziu Imperiul latin de Constantinopol. Sub presiunea constringerilor externe, Ioniță transpune în termeni teritoriali titulatura sa oficială, care face astfel trecerea de la imaginea vagă a unei stăpîniri peste neamuri la o realitate teritorială concretă, cu granițe, provincii și regiuni, toate cuprinse în noțiunile de *Bulgaria et Vlachia*. În același timp, termenii Bulgaria și Vlachia sînt însoțiți obsedant în scrisorile din anii 1202 — 1204 de epitetele *tota* și *universa*, fie că este vorba de titlul țarului și al arhiepiscopului, fie numai de numele statului și al eparhiei. Detaliul este reflexul de apărare al suveranului balcanic în fața contestațiilor teritoriale venite din partea regatului arpadian. Expresie a nevoilor unui anumit moment din evoluția țaratului vlaho-bulgar, legat de contactele cu Roma și de conflictul teritorial cu regalitatea arpadiană, titulatura lui Ioniță avea să fie abandonată de urmașii săi, pe măsură ce Asăneștii regăsesc treptat tradiția politică a primului stat bulgar ¹¹.

Să trecem acum la cazul românesc. Așa cum spuneam mai sus, formula „voievod și domn a toată Țara Românească” apare întîia oară într-un act oficial al cancelariei domnești în 1374, cînd Vlaicu-Vladislav se proclamă „din mila lui Dumnezeu, voievod și domn a toată Ungrovlahia”. Să observăm, încă de acum, că formula intervine într-un moment de rupătură în raporturile dintre marele voievod muntean și regele Ungariei și că titlul său constituie o afirmare răspicată a neatîrnării Țării Românești față de coroana maghiară.

Dar formula este mai veche. Ea se întîlnește încă din 1359, în două documente ale patriarhiei din Constantinopol. Primul dintre acestea este actul sinodal din mai 1359, prin care se hotără transferul lui Iachint din scaunul de mitropolit al Vicinei în scaunul cu același rang al Țării Românești și se stabilea subordonarea directă a mitropoliei muntene față de patriarhul din Constantinopol. În document, Iachint este numit „mitropolit al întregii Ungrovlahii” (ὁ...μητροπολίτης πάσης Οὐγγροβλαχίας) și „păstor și arhieru a toată Ungrovlahia” (ποιμὴν καὶ ἀρχιερεὺς...πάσης Οὐγγροβλαχίας), biserica munteană apare ca „biserica întregii Ungrovlahii” (ἡ ἐκκλησία πάσης Οὐγγροβλαχίας) iar scaunul metropolitan al acesteia „scaunul întregii Ungrovlahii” (εἰς τὸν θρόνον πάσης Οὐγγροβλαχίας) ¹². La scurt timp după această hotărîre sinodală, într-o scrisoare a patriarhului către voievodul Nicolae Alexandru, Iachint apare din nou ca „arhieru a toată Ungrovlahia” ¹³. Cum se poate ușor observa, în toate aceste formule, numele eparhiei Țării Românești este însoțit de adjectivul „toată”, „întreagă”. În aceleași documente întîlnim însă și titlul domnului muntean. În hotărîrea sinodală el este numit „prea nobilul mare voievod și domn a toată Ungrovlahia” (ὁ εὐγενέστατος μέγας βοῦβοδας καὶ αὐθέντης πάσης Οὐγγροβλαχίας) iar stăpî-

nirea lui „domnia și stăpînirea a toată Ungrovlahia” ((ἡ ἀρχή καὶ ἐπικρατεία πάσης Οὐγγροβλαχίας)¹⁴. Titlul domnului revine în aceeași termeni și în scrisoarea patriarhului către Nicolae Alexandru¹⁵.

Adjectivul „toată” din titlul domnului ridică două probleme. Prima este să stabilim cui a aparținut inițiativa introducerii lui în titulatura voievodală. A doua este să surprindem, pornind de la cele două precedente europene, semnificația teritorială a acestui detaliu.

Înainte de a încerca să aflăm răspuns la aceste chestiuni, să ne oprim la însemnătatea actului din mai 1359, pusă în lumină, cu prisosință, de cercetări recente.

Primul aspect major al creării mitropoliei Țării Românești este de natură religioasă. Biserica munteană, înălțată la rang metropolitan, trecea în subordinea directă a patriarhiei din Constantinopol. Prin aceasta, se pune capăt încercării papalității, ce s-a întins pe mai bine de un secol, de a converti la catolicism populația ortodoxă românească dintre Dunăre și Carpații Meridionali. Documente ale curiei pontificale și ale cancelariei angevine din anii premergători evenimentului pun în lumină presiunile făcute asupra domnului de a așeza biserica munteană sub obediența romană și de a accepta catolicismul. Prin actul din mai 1359, toate aceste eforturi înregistrau un eșec răsunător iar tânărul principat român dobîndea o articulație eclesiastică indispensabilă aspirațiilor sale politice, într-o lume în care „*imperium sine patriarcha non staret*”¹⁶.

Al doilea aspect major al evenimentului este de natură politică. Solidar cu gestul patriarhului său, cum apare în chip explicit din textul hotărîrii sinodale, împăratul bizantin recunoștea existența juridică a principatului muntean al Basarabilor. Aspirațiile politice de neatîrnare ale Țării Românești dobîndeau pentru prima oară o recunoaștere internațională, ce venea din partea Constantinopolului, unul dintre cele două centre medievale de legitimare politică. E drept, după marea biruință de la Posada principatul Basarabilor apărea și acționa pe plan extern ca stat independent. Dar fără consacrară politică a Constantinopolului sau a Romei, el nu putea intra în „familia de regi” a lumii medievale, în cea *Weltbeherrschungsorganisation*, în frunte cu basileul bizantin în Europa ortodoxă. În plan juridic, actul lui Nicolae Alexandru din 1359, care constituia o ieșire fățișă din vasalitatea regalității angevine, are aceeași greutate cu biruința de la Posada, desăvîrșind-o. Din acest moment, în titlul voievodal apare și calificativul de *samodirjeț*, echivalentul atributului imperial bizantin *autocrator*, cu egalul său românesc, „singur Țiitor”¹⁷. Calificativul are aceeași semnificație cu formula *rex est imperator in regno suo*, care cu numai un secol mai devreme își făcea apariția sub pana juriștilor regelui Franței, ca o afirmare a puterii depline a suveranului lor. Putere deplină pe plan intern, unde deține toate atribuțiile unei autorități quasi-imperiale, putere deplină pe plan internațional, unde nu depinde de nici o altă autoritate. Că evenimentul din 1359 a cunoscut aceeași interpretare din partea contemporanilor o dovedește un document ieșit din însăși cancelaria maghiară în 1365, în momentul în care regele Ludovic I încearcă să readucă Țara Românească sub vasalitatea sa prin forța armelor. În proclamația regală, ce anunța războiul împotriva lui Vlaicu-Vladislav, Ludovic învinuia pe tatăl acestuia, Nicolae Alexandru, că „a uitat de binefacerile primite de la noi și ca un nerecu-

noscător ... nu s-a înfricoșat să calce cu îndrăzneală cutezătoare credința sa cu care s-a legat <față de noi>, cit și înscrisurile întocmite între noi și el, cu privire la anumite înțelegeri, dări și ..., cuvenite nouă în temeiul stăpînirii noastre naturale”¹⁸. Este limpede că Ludovic avea în vedere evenimentul din 1359 prin care Nicolae Alexandru se sustrăgea vasalității ungare și se proclama „mare voievod și domn singur stăpînitor”, atitudine în care a rămas neclintit pînă la moartea sa din 1364, așa cum decurge din titlul de pe piatra de mormînt. Dar regele maghiar era iritat, mai mult încă, de poziția fiului acestuia, care, atașat politicii părintelui său, „(nerecunoscîndu-ne) cituși de puțin de senior al său natural, fără a ne întreba și a ne cere încuviințarea, însușindu-și în pomenita noastră Țară Românească, ce ni se cuvine nouă după dreptul și rînduiala nașterii, numirea sa mincinoasă <de domn>, intru înfruntarea domnului <său> de la care trebuia să obțină el însemnele puterii sale, a cutezat să treacă în locul ... tatălui său în scaunul sus-amintitei noastre Țări Românești ... cu învoirea trădătoare și tainica înțelegere a românilor și a locuitorilor acelei țări”¹⁹. Cu alte cuvinte, Vlaicu desprinde concluziile din poziția autocrată a autorității sale și se proclamă „mare voievod și domn”, fără a mai cere încuviințarea regelui maghiar și însemnele puterii sale.

S-ar putea observa că, în fond, prin actul din 1359 Nicolae Alexandru trecea dintr-o poziție vasală în ierarhia regilor maghiari într-o poziție inferioară față de împărații bizantini. Și observația este justă într-o oarecare măsură. Așa cum s-a remarcat în mai multe rînduri, lumea medievală este o lume a ierarhiei de state și nu a unor state egale, „a familiei de regi” în fruntea căreia se afla împăratul bizantin în Europa sud-estică și răsăriteană. Dar această apartenență la *Commonwealth*-ul bizantin, cum a numit-o cu o formulă fericită D. Obolensky, contrasta net cu subordonarea reală a marelui voievod muntean ce decurgea din vasalitatea sa față de regele maghiar. Mai mult, intrarea sa în *Commonwealth*-ul Constantinopolului în 1359 nu-l împiedica pe voievod să adauge calificativul „de sine stătător”, așa cum procedaseră mai înainte țarii bulgari și sirbi, și să afirme sursa divină a puterii sale fără a se teme de reacția basileului²⁰. Dimpotrivă, în scurtele perioade în care domnii munteni au fost constrînși să recunoască vasalitatea coroanei ungare, atît calificativul de „auto-crat”, cit și afirmarea originii divine a puterii sale dispar din titlul său.

Să ne întoarcem, în lumina acestor considerații asupra evenimentului din 1359, la cele două probleme ce ne preocupă.

Inițiativa introducerii adjectivului „toată” în titlul voievodului muntean aparține, după toate probabilitățile, bisericii. La fel de probabil, ea a venit din partea patriarhiei din Constantinopol fără a exclude o inițiativă a bisericii muntene, de fapt a lui Iachint de Vicina, prezent la curtea voievodală din Argeș înainte de a fi numit oficial ca mitropolit al Țării Românești de sinodul ortodox. În favoarea patriarhiei din Constantinopol pledează faptul că detaliul este atestat întîia oară în titlul mitropolitului și al voievodului în cele două documente din 1359 ieșite din cancelaria patriarhală. La fel de importantă este și împrejurarea că numele însuși al principatului Basarabilor, *Ungrovlahia*, pe care cancelaria munteană avea să-l adopte pentru mai multe secole în documentele slavone și grecești, este tot o inovație a patriarhiei din Constantinopol. În sfîrșit, la aceeași inițiativă, adjectivul apare o dată și în titlul voievodului moldo-

vean Alexandru cel Bun — ὁ εὐγενέστατος μέγας βοεβόδας πάσης Μολδοβλαχίας într-o decizie sinodală din 1401. Detaliul revine apoi în titlul voievodal din Moldova în șase acte interne ale aceluiași Alexandru cel Bun și în alte trei ale fiului său, Ștefan ²². Semnificativ este faptul că cele nouă acte în care suveranul țării se proclamă „voievod și domn a toată Țara Moldovlahiei” sînt danii făcute mănăstirilor moldovene și din Sf. Munte și că principatul apare sub forma bizantină Moldovlahia și nu cea locală Moldova, dovadă că era folosit formularul bizantin. Pentru o inițiativă a bisericii muntene mărturie stau știrile cuprinse în actul sinodal din 1359 relative la scrisorile adresate patriarhului de voievod, în care i se solicita mutarea scaunului metropolitan de la Vicina în Țara Românească. Este de presupus că în aceste scrisori, inspirate sau chiar redactate de Iachint, titlul lui Nicolae Alexandru apărea în toate detaliile sale, de unde a fost preluat și de patriarhia din Constantinopol.

Oricum ar sta însă lucrurile, adjectivul *toată* a apărut mai întîi în titlul mitropolitului țării și el avea un sens pur tehnic, în sensul că biserica locală nu era divizată între doi sau mai mulți titulari la nivelul principatului muntean. În 1370, cînd este creată a doua mitropolie în Țara Românească, cu sediul la Severin, detaliul dispăre din titlul mitropolitului de Argeș, care păstrează primul rang în biserica munteană. Dimpotrivă, în primii ani ai secolului al XV-lea, cînd este desființată mitropolia de Severin, el revine în titlul unicului mitropolit al Țării Românești. Din titlul mitropolitului, adjectivul a alunecat în 1359 în cel al voievodului. În acest ultim caz, detaliul păstrează o funcție pur tehnică, printr-o simplă imitație a titlului mitropolitului? Dacă adjectivul ar fi avut aici o valoare decorativă, el ar fi dispărut din titlu, așa cum s-au petrecut lucrurile în Moldova în prima jumătate a secolului al XV-lea. În consecință, rezistența lui în titulatura domnilor munteni în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în primele decenii ale veacului al XV-lea, unde avea să se statornicească pentru secole, lasă să se întrevadă o funcție esențialmente politică, așa cum am dovedit o avea el în cele două precedente europene.

Am ajuns, cu aceasta, la înțelesul teritorial al formulei *toată Țara Românească*. Deoarece conflictul politic ce se lasă surprins din stăruința cu care formula revine în cancelaria Basarabilor, are în chip necesar și o contenstație teritorială. Și dacă raporturile cu coroana maghiară domină orizontul extern al politicii Țării Românești în primul secol al existenței sale, este natural să ne gîndim că ea este ecoul antagonismului ce opune voievodatul muntean regatului ungar. Care este, așadar, semnificația teritorială a expresiei *toată Țara Românească*? Pentru a răspunde la întrebare, vom porni de la premiza că în perioadele de exercitare reală a suzeranității coroanei regale asupra domnilor munteni teritoriul în litigiu trebuie să apară în termeni explițiți în titlul acestora, ca justificare a poziției suzerane a regilor maghiari. Dimpotrivă, pentru voievozii români teritoriul în cauză era, în perioadele de contestație a autorității regale, parte integrantă a Țării Românești și nu făcea obiectul raporturilor feudo-vasalice — fie și nominale — cu coroana ungară. De aceea, teritoriul este inclus în formula *toată Țara Românească*.

Pentru perioada în discuție, de la Basarab Întemeietorul pînă la Mircea, suzeranitatea reală a coroanei ungare este documentată numai pentru cîțiva ani. Existența ei decurge din tratate bilaterale, prin care

voievozii români recunosc în chip explicit poziția lor vasală, din titlul domnesc, atunci când relația vasalitate-suzeranitate transpare limpede ori din tratate comerciale încheiate între domnii munteni și Brașov, cu clauze economice ce favorizau pe oamenii de afaceri din Transilvania. Este aproape de prisos să adăugăm că simpla mențiune a principatului muntean în actele cancelariei regale sub forma *Terra nostra Transalpina* este expresia pretențiilor politice și nu dovada unei suzeranități reale a coroanei maghiare asupra voievodatului. Astfel privite lucrurile, o suzeranitate regală efectivă este documentată într-o perioadă greu de stabilit în anii '50 ai secolului al XIV-lea, înainte însă de evenimentele din mai 1359, pentru anii 1366 — 1372, 1395 — 1396 și 1406. Chiar și între aceste limite au avut loc reacții ale principilor români, și, în consecință, o respingere a suzeranității ungare, cum este cazul atitudinii lui Vlaicu din anii 1366 — 1368. În afara acestor limite, autoritatea coroanei regale este contestată sau numai formal recunoscută și, în acest ultim caz, condiționată de concesionarea feudelor de peste munți.

De la Vlaicu-Vladislav, ca vasal al regelui ungar, s-au păstrat trei documente din perioada 1366 — 1372, în care apare și titlul voievodului. În privilegiul acordat brașovenilor la 20 ianuarie 1368, domnul muntean apare: „*Ladizslaus, dei et regie maiestatis gracia weyvoda Transalpinus et banus de Zeurinio*”²³. Aproape doi ani mai târziu, într-un document din 25 noiembrie 1369 el se intitula *Ladizslaus, dei et regis Hungarie gracia, wayvoda Transalpinus et banus de Zeverino, necnon dux de Fogaras*,²⁴ titlu ce este reluat într-un act din 16 iulie 1372 sub forma *Ladislau woyvoda Transalpinus, banus de Zerinio et dux nove plantacionis terre Fogaras*²⁵. Un sfert de veac mai târziu, în tratatul încheiat cu regele Sigismund la 7 martie 1395, Mircea are același titlu: *Nos, Mirchya, voivoda Transalpinus, dux de Fugaras et banus de Zeverin*²⁶. În cele patru documente — toate în latină — nu apare calitatea de domn autocrat a voievozilor munteni iar în două acte, în care este menționată sursa puterii lor, alături de Dumnezeu figurează și regele maghiar (*dei et regis Hungarie gracia*). Teritorial, domnii români sînt investiți cu o triplă calitate: voievod transalpin, ban de Severin și duce de Făgăraș, ultima numai în actele de după 1369, când este creată feuda de peste munți. În consecință, în perspectivă maghiară, *Terra Transalpina*, banatul Severinului și ducatul Făgărașului formează corpuri politice distincte, infeudate principilor români.

Ca domni autocrați, voievozii munteni poartă o titulatură ce se înfățișează sub două variante. Prima variantă, cea scurtă, apare prima dată pe piatra de mormînt a lui Nicolae Alexandru — „mare și singur stăpînitorul domn Io Nicolae Alexandru voievod”. Zece ani mai târziu, în actul lui Vlaicu din 1374, aflăm și numele țării: „voievod Vladislav, din mila lui Dumnezeu, domn a toată Ungrovlahia”²⁷. În această ultimă formă, varianta revine în unicul document păstrat de la Dan I și în cele mai multe acte ale domniei lui Mircea²⁸. Cealaltă variantă, mai amplă, se găsește prima dată într-un document al lui Mircea din 1389: „marele și singur stăpînitorul domn, Ioan Mircea voievod, din mila lui Dumnezeu ... domn a toată Ungrovlahia și al părților Podunaviei și al celor de peste munți”. Varianta amplă revine în alte șapte documente ale cancelariei aceluiași voievod²⁹, în unele menționîndu-se detaliat teritoriile stăpînite la Dunărea de Jos. Ea re apare în actele muntene din secolele XV — XVI, cînd

aceste ultime teritorii au fost pierdute, în forma : „Eu Dan., mare voievod și domn, din mila lui Dumnezeu, stăpînind și domnind peste toată țara Ungrovlahiei încă și al părților de peste munți, Amlașului și Făgărașului herțeg”³⁰. În ambele variante, este afirmată poziția autocrată a domnilor români și sursa divină a puterii lor. Din punct de vedere teritorial, dacă facem abstracție de ținuturile de la Dunărea de Jos care, din motive lesne de înțeles, nu intră în atenția noastră, ei sînt stăpînituri a toată *Țara Românească* și a „părților de peste munți”, identificate de actele cancelariei muntene cu ducatele Amlașului și Făgărașului. Așadar, autoritatea lor se exercită asupra Țării Românești, placa turnantă a puterii lor teritoriale, și asupra feudelor de peste munți.

Puse alături, titlurile voievozilor români, ca vasali ai coroanei ungare și ca domni autocrați, ne înfățișează două concepții opuse ce se înfruntă. În această înfruntare, surprindem o latură politică, asupra căreia și-au oprit atenția cu deosebire cercetările de pînă acum.

Voievozii munteni sînt, pentru partea maghiară, simpli vasali regali (*royvoda noster Transalpinus*), a căror autoritate derivă de la divinitate dar și de la maiestatea regală. În viziune românească, ei sînt domni autocrați, independenți, a căror putere descinde numai de la Dumnezeu. De curînd, Val. A. Georgescu atrăgea atenția asupra altui aspect al disputei politice. În actele domnilor români, în care se recunosc vasali ai coroanei ungare, ei apar cu titlul *vojvoda Transalpinus*. Așadar, dispăre din titlu termenul de *țară*, care „vehicula o semnificație cel puțin larvată de independență, pe care un suveran susceptibil și contestat prefera s-o vadă înlăturată”³¹.

În ceea ce ne privește, nu numai termenul de „țară” din titlul voievozilor munteni ca stăpîni autocrați sublinia statutul lor de independență. La fel de semnificativă este apariția, în locul adjectivului *Transalpinus*, a substantivului *Ungrovlahia*. În locul unei stăpîniri vagi, vasele coroanei ungare, substantivul afirmă o dominație teritorială concretă și neatîrnată. Inovația voievozilor munteni sugerează aceeași idee pe care o aducea cancelaria lui Philip II prin trecerea la formula *rex Franciae*. În cazul muntean, adjectivul *toată* din titlul „domn a toată Ungrovlahia” accentuează ideea de corporalitate a stăpînirii voievodale. Interpretarea este întărită de două documente externe ale voievozilor munteni, în care, poate și datorită unui formular latin consacrat, continuau să respecte prin titlu limbajul unei ierarhii ce în practică era golită de orice conținut. Primul este privilegiul din 1413 acordat de Mircea cel Bătrîn negustorilor din Brașov. Dacă domnul nu înceta să se intituleze *Nos, Mircha, woiwoda Transalpinus*, în text principatul său apare în termeni ce desemnează o realitate teritorială: *terra nostra Walachie, Walachia*³². Mai relevant încă este privilegiul acordat aceluiași negustori de Dan II în 1424. Și aici domnul păstrează formularul latin consacrat: „*Nos, Daan, Woyvoda, dei gracia Transalpinensis et dux de terra Fogaras et de Omlas*”³³, cu sublinierea că introduce în chiar titlu sursa divină a puterii sale, ceea ce constituia o contestare directă a suzeranității regale. Dar această contestație este și mai răspicată în textul privilegiului, unde principatul Basarabilor este numit ostentativ *regnum Valahie* și alăturat regatului maghiar (*regnum Hungarie*)³⁴. Orice diferență între natura stăpînirii principilor români și cea a preșinșilor lor suzerani era anulată.

Dar înfruntarea dintre concepția politică a regalității ungare și cea a domnilor români, înfruntare analizată la nivelul titulaturii acestora din urmă, comportă și o latură teritorială. Comparind titulatura în cele două ipostaze ale lor — ca vasali ai coroanei ungare și ca stăpîni autocrați — apare clar că teritoriul în dispută este Banatul de Severin. În prima ipostază, ce ni se înfățișează în cele patru documente latine semnalate mai sus, domnul muntean este, pe lingă, „voievod transalpin” și „duce de Făgăraș”, *tan de Severin*. Dimpotrivă, în actele ce afirmă poziția lor de stăpîni autocrați, ei sînt „vōievozi și domni a toată Ungrovlahia” și „duce de Făgăraș și Almaș”. Așadar, în documentele din această ultimă categorie — în varianta scurtă sau amplă — Banatul Severinului este încorporat în formula „toată Țara Românească”.

Ipoteza este confirmată de patru acte slavone ale cancelariei lui Mircea. Unul dintre acestea, singurul datat, este redactat la mănăstirea Tismana, la 23 noiembrie 1406, cînd voievodul se pregătea să meargă „căt-re Severin, să mă întilnesc cu craiul”, cum aflăm din însăși litera documentului. Urmînd să discute cu Sigismund planul unei noi cruciade antiotomane și să se împace cu cneazul sîrb Ștefan Lazarevici, împăcare mediată de crai, Mircea trebuia să respecte măcar aparențele poziției sale vasale față de rege. În acest act, el apare cu faimosul titlu : „Io Mircea mare voievod și domn singur stăpînitor a toată țara Ungrovlahiei și al părților de peste munți, încă și spre părțile tătărăști și herțeg al Amlașului și Făgărașului și domn al Severinului și de amîndouă părțile peste toată Podunavia, încă pînă la Marea cea Mare și singur stăpînitor al cetății Dirstor”³⁵. Celelalte trei documente slavone, toate nedatate, dar care aparțin probabil aceluiași an 1406, dacă nu chiar toamnei lui 1406, consună în privința titulaturii domnești cu actul din 23 noiembrie 1406³⁶. Din cele patru documente slavone transpar poziția autocrată a voievodului muntean și caracterul teritorial al stăpînirii sale. În schimb, în toate Mircea este și „domn al Severinului”, recunoscînd statutul aparte al teritoriului și, în consecință urmînd punctul de vedere al regelui maghiar³⁷. Este presupus că apariția calității de „domn de Severin” a lui Mircea era legată de un eveniment ce urma să aibă loc la Severin : Sigismund nu putea să piardă prilejul de a-l investi pe Mircea cu feuda sa de la Severin, care *de facto* se afla în stăpînirea voievozilor români de mai bine de un secol.

Veche marcă de graniță a regalității ungare, creată după 1230 și îndreptată împotriva țaratului din Tirnovo, Banatul de Severin cuprindea cetatea Severinului, cu ținuturile din regiunea subcarpatică a Olteniei, și, în vest, cu culoarul Timiș-Cerna. Stăpînirea ungară la Severin este atestată numai sporadic în secolul al XIII-lea, mai ales după invazia tătară, în condițiile crizei în care se cufundă regatul ultimilor Arpadieni, situație ce se prelungește în primele decenii ale veacului al XIV-lea. În anii '20 ai acestui ultim secol, în plin proces de cristalizare a Țării Românești, este documentată stăpînirea lui Basarab măcar asupra cetății Severin și a părții oltene subcarpatice a mării. Stăpînirea pare să fi fost mai veche și temeinică, de vreme ce Carol Robert, confruntat cu dificultățile începutului cîrmuirii sale, este silit să accepte realitatea în 1324, mulțumindu-se

cu recunoașterea de către voievodul român a suzeranității regale în schimbul concesiunii Severinului ca feudă ³⁸. În orice caz, la 1330, când regele angevin întreprinde campania de cucerire a Țării Românești, își începe expediția prin a recupera cetatea Severinului și ținutul ce ținea de ea în zona olteană. Basarab însuși, ne spune „Cronica pictată”, în tentativa de împăcare cu regele în prima etapă a conflictului, este gata să-i retrocedeze ceea ce i se cuvenea, adică partea din Banatul Severinului ce a stăpînit pînă atunci.

Soarta Severinului după victoria românească de la Posada este controversată. Pentru unii istorici, teritoriul a rămas în mîinile românilor victorioși în următoarele decenii, mențiunea — și ea cu totul accidentală — a unor dregători cu funcția de bani de Severin în actele angevine ținînd de un program de recuperare și nu de realitatea stăpînirii. Pentru alții, cele două stăpîniri au alternat la Severin în funcție de raportul de forțe ³⁹. Evenimentele din 1336 și, acum, detaliul din titlul voievozilor munteni apărut încă din 1359 pledează, după opinia noastră, în favoarea primului punct de vedere. În 1366, în plină politică de instaurare a unei hegemonii ungare în Europa sud-estică sub steagul cruciadei împotriva „schismaticilor”, Ludovic de Anjou ia o decizie surprinzătoare la prima vedere. În loc de a reconstitui vechea marcă arpadiană sub stăpînire regală efectivă, politică urmărită de o jumătate de secol de coroana ungară, suveranul angevin hotărîște să o dividă. Partea ei occidentală este desprinsă de Banatul de Severin și adăugată Banatului Bulgariei proaspăt constituit, cu centre la Vidin și Orșova. Era creată astfel o *contramarcă* ce avea, între altele, rolul de a contracara banatul românesc ⁴⁰. Severinul și teritoriul subcarpatic oltean se constituie oficial într-o unitate politică de sine stătătoare și cedată ca feudă domnului român. Era, cum a arătat convingător M. Holban, o soluție impusă de realitatea dominației românești și de pierderea de către partea ungară a oricărei speranțe de a recupera teritoriul ⁴¹. Soluția problemei Severinului lasă să se presupună o stăpînire munteană de lungă durată, confruntată cu mai multe încercări regale de recucerire a teritoriului rămase toate fără rezultat. Spre aceeași încheiere ne îndrumă și apariția formulei „domn a toată Țara Românească” apărută în 1359, care constată ca fapt controversa asupra statutului Severinului. Pentru regii angevini, voievozii români dețineau de la ei două feude distincte: *Terra Transalpina* și Severinul. Pentru principii români, cele două teritorii formau o entitate politică, care, de acum, își descoperă, în sfîrșit, numele: *Țara Românească* sau, cu formula greacă, *Ungrovlahia*. Și stăpînirea lor autocrată este revendicată asupra toată *Țara Românească*, cum atestă actele patriarhiei la 1359 și cum avea să afirme, obsesiv, titulatura lor oficială începînd cu Vlaicu, titulatură ce sfîrșește prin a anexa definitiv adjectivul *toată*. Revenind la vechimea stăpînirii voievozilor români asupra Severinului, dacă la 1359 pretențiile lor în vest nu se opreau la Olt sau pe o linie din Subcarpații olteni, înseamnă că dominația lor asupra teritoriului vechii mărci arpachine nu era nici nouă și nici întreruptă de lungi perioade de autoritate angevină.

După diviziunea din 1366 și concesiunea — în fapt reconfirmarea — Severinului către domnii munteni, stăpînirea acestora asupra teritoriului este efectiv repusă în discuție o singură dată, cînd același Ludovic I, neresemnat în a recupera Severinul și chiar în a cuceri Țara Românească, reia

în 1377 programul de expansiune la sud de Carpați⁴². Reușita parțială a expediției regale, soldată cu cucerirea Severinului, avea să fie de scurtă durată. Avem toate motivele să credem, pe temeiul formularului cancelariei lui Dan I și al primelor documente ale domniei lui Mircea că Severinul a fost recucerit încă de Radu I, cel mai târziu în cursul crizei violente ce a ruinat edificiul politic artificial al lui Ludovic I îndată după moartea acestuia în 1382. Cu domnia lui Mircea, stăpânirea munteană asupra Severinului nu mai întâmpină contestații. La aceasta va fi contribuit, înainte de toate, personalitatea marelui voievod, sub care principatul Basarabilor devine factor politic de prim rang în Europa sud-estică, grație prestigiului dobândit în luptele pentru stăvilirea amenințării otomane la Dunăre. Tot acum se poate surprinde o nouă poziție a coroanei ungare în problema Severinului, ce se înscrie într-o schimbare mai largă de optică față de principatul muntean în urma venirii la tron a lui Sigismund de Luxemburg, care renunță la politica rigidă, bazată pe forță, promovată de suveranii casei angevine. Recunoașterea jurisdicției bisericii muntene asupra românilor ortodocși din Transilvania în primii ani ai secolului al XV-lea stă sub semnul acestei noi politici ungare, și tot ea explică desființarea în aceeași vreme a mitropoliei Severinului, apărută pentru a contracara marea ofensivă catolică la sud de Carpați din vremea lui Ludovic de Anjou. Dacă stăpânirea românească asupra Severinului este recunoscută de către regatitatea ungară, problema statutului teritoriului rămâne, cum s-a putut remarca mai sus, încă deschisă în anii domniei lui Mircea și a urmașilor săi imediați. Mențiunea calității de „ban de Severin” a lui Mircea cel Bătrîn în tratatul semnat cu Sigismund în 1395 și apariția în cele patru acte slavone ale aceluiași voievod, amintite deja, a titlului de „domn de Severin” sînt expresia pretențiilor unei suzeranități regale asupra vechii mărci arpadiene.

Nu putem încheia fără a observa că aceste încheieri asupra funcției politice a Severinului în nașterea titlaturii voievozilor munteni își află o confirmare neașteptată în narațiunea istorică relativă la originea Țării Românești. Narațiunea, care a făcut — și mai face încă — să curgă multă cerneală în literatura de specialitate, a apărut în secolul al XVII-lea, dar ea se sprijină pe straturi mai vechi de tradiție istorică. Pentru autorul anonim al narațiunii, geografia politică a viitoarei Țări Românești a cunoscut două „descălecate”. Primul „descălecat”, și cel mai vechi, a colonizat Oltenia. „Iar <Românii> ce au descălicat la Turnul Severinului, spune tradiția, s-au tins pre supt polile munților pînă în apa Oltului, alții s-au pogorît pînă la Dunăre în jos și așa umplîndu-să tot locul dă ei au venit pînă la marginea Nicopoi”⁴³, după care teritoriul s-a organizat într-un banat în frunte cu mari bani din neamul Basarabilor⁴⁴. Originile „banatului de Severin” sînt coborîte, așadar, în vremea primului „descălecat”, identificat de tradiție, într-o viziune mitică, cu colonizarea romană și cu nașterea poporului român. Al doilea „descălecat”, petrecut mult timp după aceea, al cărei erou este Radu Negru Voievod, are ca obiectiv colonizarea ținuturilor de la răsărit de Olt, *Terra Transalpina* a documentelor cancelariei ungare. După ce Radu Negru a ridicat orașul Cimpulung și și-a stabilit reședința la Argeș, „noroadele ce pogorîse cu dînsul, unii s-au tins pe supt podgorie, ajungînd pînă în apa Siretului și pînă la Brăila, iar alții s-au tins în jos peste tot locul de au făcut orașe și sate pînă în marginea

Dunării și pînă în Olt. Atuncea, continuă tradiția, și Basarabeștii, cu toată boierimea ce era mai dinainte peste Olt, s-au sculat cu toții dă au venit la Radul Vodă închinîndu-i-să să-i fie supt porunca lui și numai el să fie peste toți stăpînitor. Și tot atuncea s-au numit de-i zic Țara Românească”...⁴⁵

Tradiția istorică munteană păstrează amintirea celor două părți constitutive ale Țării Românești, apărută în urma descălecatului transalpin al lui Negru Vodă și nu înainte de închinarea marilor bani olteni față de voievod. Ea reține statutul particular al banatului de Severin, confundat cu întreaga regiune de la vest de Olt, dar ignoră sau trece sub tăcere originile reale ale instituției. Poate pentru autorul ei era mai important „descălecatul” roman în Oltenia, ca parte a vechii provincii imperiale nord-dunărene, după cum tot el reține ca „descălecător” de țară pe Negru Vodă și nu pe Basarab, adevăratul ctitor al principatului muntean.

În lumina considerațiilor desprinse din analiza condițiilor istorice concrete în care s-a născut titulatura domnilor munteni să privim sensul formulei „domn a toată Țara Românească” în viziunea lui N. Iorga. Cercetările de pînă acum au stabilit că titulatura domnilor români aduce pentru prima oară în Europa răsăriteană și sud-estică o concepție politică teritorială, profund originală, ale cărei rădăcini trebuie căutate, așa cum a intuit N. Iorga, în tradiția politică proprie. Apărută la un secol distanță de atestarea ei în lumea politică din Occident, concepția își are originile, foarte probabil, în noțiunea românească de „țară”. În schimb, este greu de acceptat integral ideea că „Țara Românească ... însemna tot pămîntul locuit etnograficește de români”. Se poate admite că la 1359, cînd este atestată formula „domn a toată Țara Românească”, era luat în considerație nu numai teritoriul stăpînit efectiv de principii din Argeș. Ca aspirație politică, ei aveau în vedere întregul spațiu locuit de români de pe latura exterioară a Carpaților. Și programul politic al principilor munteni era dublat de aspirația tinerei mitropolii argeșene de a cuprinde sub autoritatea ei pe românii ortodocși de la sud și răsărit de Carpați. Dar îndată ce în Moldova se constituie un alt principat românesc, ce avea să se întindă curînd pînă la mare, aspirațiile lor au aflat o limitare la teritoriul dintre Carpații Meridionali și Dunăre. Este, de aceea, puțin probabil că formula traduce o aspirație de unitate românească dincolo de teritoriul dintre Carpați și Dunăre⁴⁶. Mai degrabă ea rămîne expresia unui fapt de politică reală, legată de conflictul ce opune regatul maghiar principatului Basarabilor în secolul al XIV-lea și în primele decenii ale secolului următor.

NOTE

¹ D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui*, în Idem, *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, vol. II, București, 1968, p. 19—142.

² P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 187 și urm.

³ Val. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980; Idem, *Instituțiile statelor românești de-sine-stătătoare*, în vol.

Constituirea statelor feudale românești, București, 1980, p. 209—250; Șerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj, 1988.

⁴ N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. Ș. Papacostea, București, 1984, p. 60—61.

⁵ *Ibidem*, p. 61.

⁶ *Ibidem*, p. 52—58.

⁷ B. Guenée, *Etat et nation en France au Moyen Age*, „Revue historique”, 267 (1967), p. 23; J. Szűcs, „Nationalität” und „Nationalbewusstsein” im Mittelalter. *Versuch einer einheitlichen Begriffssprache*, „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae”, XVIII (1972), nr. 3—4, p. 251.

⁸ B. Guenée, *op. cit.*, p. 24; S. Brezeanu, «Imperator Bulgariae et Vlachiae». În jurul genezei și semnificației termenului «Vlachia» din titulatura lui Ioniță Asan, „Revista de istorie”, 33, 1980, nr. 4, p. 656—657.

⁹ S. Brezeanu, «Imperator Bulgariae et Vlachiae», p. 651—674.

¹⁰ *Prepiskata na papa Inokentija III kă Bălgarite*, ed. Ivan Duicev, în „Godišnik na Universitet Kliment Ochridski”, istor.-filol. fak., XXV, 3, Sofia, 1942, p. 22 și urm.; Cf. S. Brezeanu, «Imperator Bulgariae et Vlachiae», p. 659—663.

¹¹ *Ibidem*, p. 661—663.

¹² *Fontes Historiae Daco-Romanae* [= F.H.D.R.], IV, București, 1982, ed. T. Teoteoi, p. 196, 198, 200.

¹³ *Ibidem*, p. 202.

¹⁴ *Ibidem*, p. 196, 198.

¹⁵ *Ibidem*, p. 200, 202.

¹⁶ *Prepiskata na papa Inokentija III*, p. 9.

¹⁷ V. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești*, p. 41—46.

¹⁸ Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 92—93; *Documenta Romaniae Historica* [= D.R.H.], D, I, București, 1978, p. 78—79.

¹⁹ Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 93; *D.R.H.*, D, I, p. 78—79.

²⁰ Val. Al. Georgescu, *Instituțiile statelor românești de-sine-stătoare*, p. 221—225.

²¹ *F.H.D.R.*, IV, p. 268.

²² *D.R.H.*, A, vol. I, București, 1975, p. 59, 73, 109, 139, 147, 150, 275, 296, 311.

²³ Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 144; *D.R.H.*, D, I, p. 86.

²⁴ Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 148; *D.R.H.*, D, I, p. 98.

²⁵ Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 198; *D.R.H.*, D, I, p. 103.

²⁶ Hurmuzaki, I, 2, p. 359; *D.R.H.*, D, I, p. 138.

²⁷ *D.R.H.*, B, I, București, 1966, p. 17.

²⁸ *Ibidem*, p. 19, 22, 26, 33 etc.

²⁹ *Ibidem*, p. 28, 50, 56 etc.

³⁰ *Ibidem*, p. 115, 117, 123, 125, 126 etc.

³¹ Val. Al. Georgescu, *Instituțiile statelor românești*, p. 226.

³² *D.R.H.*, D, I, p. 198—199.

³³ *Ibidem*, p. 227.

³⁴ *Ibidem*, p. 227—228.

³⁵ *D.R.H.*, B, I, p. 70—71.

³⁶ *Ibidem*, p. 56, 63, 66.

³⁷ Să observăm că în formularul din cele patru acte slavone nu apare titlul de „ban de Severin”, ci de „domn de Severin”, calitate identică pe care domnul o are în aceeași titulatură în „Țara Românească”, fapt nu lipsit de importanță pentru poziția sa față de regele Ungariei.

³⁸ Hurmuzaki, I, 1, p. 591—592; *D.R.H.*, D, I, p. 36.

³⁹ Maria Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 136 și urm., cu bibliografia mai veche a problemei. S. Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia tâtară pînă la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cuceririi ungare*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 94.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 170—171.

⁴¹ *Ibidem*, p. 170 și urm.

⁴² *Ibidem*, p. 191—192.

⁴³ *Istoria Țării Românești 1290—1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. critică, C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 1.

⁴⁴ Pentru evoluția instituției băniei, vezi, Șt. Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965.

⁴⁵ *Istoria Țării Românești*, p. 2.

⁴⁶ În altă parte, Iorga însuși se îndoiște că formula ar trăda o aspirație, a principilor munteni la o unire a tuturor românilor din spațiul nord-dunărean. „Dacă am admite, scrie el, că principatul Țării Românești are sensul acesta și că universalitatea românească se întindea și asupra regiunilor moldovenești, totuși, el nu reprezintă unitatea românească generală, fiindcă nu se întindea și asupra Ardealului... Mai târziu când din Baia s-a coborât principatul moldovenesc într-o dezvoltare puternică... s-a creat o dualitate românească și în părțile noastre” (N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor. Lecție făcută la Universitatea din București*, în vol. *Idem, Conferințe. Ideea unității românești*, ed. St. Lemny și R. Rotaru, București, 1987, p. 51–53).

«DOMN A TOATĂ ȚARA ROMÂNEASCĂ». ORIGINE ET SIGNIFICATION D'UNE FORMULE MÉDIÉVALE UTILISÉE DANS LA CHANCELLERIE VALAQUE

Résumé

Le formulaire de chancellerie des princes roumains au Moyen Âge a préoccupé successivement des générations entières d'historiens. Ce n'est qu'en passant que l'attention s'attarda sur l'adjectif *toată*, présent dans le titre des voïvodes valaques : „N., mare voievod și domn a toată Țara Românească”. Dans la tradition médiévale européenne il y a deux précédents, dans la France de Philippe II Auguste et dans l'empire vlabulgare du tsar Johannitsa. Dans les deux cas, l'adjectif est employé temporairement dans le titre princier lorsque les deux royaumes avaient des litiges territoriaux avec leurs voisins. Cette formule constituait ainsi un acte réflexe de défense contre la menace provenue de l'extérieur.

En ce qui concerne les Roumains, l'adjectif apparaît pour la première fois en 1359. Depuis plusieurs décennies, la Valachie se confrontait avec les prétentions du royaume hongrois sur le Banat de Severin, région située à l'ouest de l'Olt. Peu de temps après, la royauté angevine dut renoncer à ses requêtes territoriales, mais lorsqu'elle eut la possibilité, elle imposa aux princes roumains la reconnaissance du statut de vassaux de la couronne hongroise pour cette région. Voilà pourquoi dans la chancellerie valaque, pendant les décennies suivantes, deux titres princiers distincts firent leur apparition. Pendant les courtes périodes où ils reconnaissaient la suzeraineté hongroise, les princes roumains adoptaient le titre de *wayvoda Transalpinus et banus de Zewerino*. Dans ce cas, *Terra Transalpina* (la Valachie) et le Severin représentaient deux unités territoriales distinctes, la dernière étant un fief royal. Au contraire, lorsque les voïvodes valaques étaient en conflit avec leurs suzerains, on employait la formule „N., mare voievod și domn a toată Țara Românească”. Cette fois-ci, les deux territoires formaient une unité : *toată Țara Românească* (toute la Valachie). Dans ce cas aussi, l'adjectif „toată” est l'expression de l'acte réflexe de défense contre la menace exercée de l'extérieur et souligne la caractère unitaire de la principauté, étant employé pendant des siècles dans le titre des voïvodes roumains.

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XVII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

MIȘCAREA COMUNALĂ ÎN EUROPA APUSEANĂ ÎN SECOLELE X — XIII *

RADU MANOLESCU

Cauze și obiective. De la sfârșitul evului mediu timpuriu, ca urmare a generalizării proprietății funciare feudale și a definitivării relațiilor feudale, aproape toate așezările rurale și urbane din Europa apuseană depindeau, în forme și grade variate, de seniorul laic sau ecleziastic pe al cărui domeniu se aflau. De aceea, reflectind dependența generalizată a pământurilor și a oamenilor față de proprietarii funciari feudali, în Franța circula dictonul că „nu există pământ fără senior” (*nulle terre sans seigneur*). În aceste condiții, seniorii orașelor considerau pe locuitorii lor, atât pe cei aflați în interiorul incintei urbane, cât și pe cei așezați ulterior în jurul acesteia, ca oameni dependenți personal și supuși tuturor obligațiilor feudale — prestații în muncă, redevențe în produse și bani, monopoluri senioriale, vămi și felurite taxe, jurisdicție seniorială.

Dependența personală și obligațiile feudale, născute din structurile și relațiile agrare ale feudalismului, erau însă incompatibile cu activitatea și felul de viață al populației urbane, ocupată precumpănitor cu meșteșugurile și negoțul. Activitatea meșteșugărească și comercială urbană, bazată pe producția și schimbul de mărfuri și pe circulația banilor, impunea de aceea transformarea raporturilor sociale și a formelor de organizare feudale din orașe. Orașenii revendicau înlăturarea statutului de dependență personală, pe baza căruia omul dependent era supus unor servituți personale, ca îngrădirea deplasării sau a stăpînirii și transmiterii bunurilor imobile și mobile, reglementarea căsătoriei, incapacitate juridică și unor obligații feudale stabilite „după bunul plac al seniorului” și recunoașterea statutului lor de oameni liberi. Ei cereau, de asemenea, înlăturarea jurisdicției și a administrației senioriale, de tip domenial, care stînjeneau desfășurarea producției și a schimbului de mărfuri și circulația bănească, precum și organizarea și felul de viață al comunității urbane și înlocuirea lor cu organe bazate pe „dreptul negustorilor” (*jus mercatorum*) și administrative proprii.

Obiectivele și acțiunile orașenilor, care aveau în vedere obținerea statutului de oameni liberi și a autonomiei judiciare și administrative, au stat la baza mișcării de emancipare sau de eliberare urbană, în cadrul căreia s-a manifestat așa-numita mișcare comunală. Denumirea ei provine de la „comună” (*communia, communio*), organizație colectivă a orașenilor avînd ca obiectiv eliberarea orașului de sub dependența seniorială și constituirea unei largi autonomii municipale, de regulă prin luptă anti-seniorială fățișă, organizație numită adesea și „comună jurată”, deoarece membrii săi erau legați între ei prin jurămint. Deoarece mișcarea comunală

reprezintă, prin obiective, manifestare și rezultate, forma superioară a mișcării de eliberare urbane, numele ei este adesea extins asupra mișcării de emancipare orășenești în ansamblul ei.

Mișcarea de eliberare urbană a luat amploare îndeosebi în zonele de dezvoltare orășenească intensă, ca în nordul și centrul Italiei, Flandra, nordul și sudul Franței, vestul, nordul și sudul Germaniei, unde numeroase orașe au obținut statut de comună sau alte forme de organizare autonomă.

Miscarea de eliberare urbană din Europa apuseană a luat, în funcție de condițiile istorice specifice, o multitudine de forme, de la tratative la lupte fățișe cu seniorii orașelor și a avut rezultate foarte variate, de la autonomie limitată la organizare comunală și orașe-state libere.

Condițiile istorice în care s-a desfășurat au fost complexe și cu o acțiune de lungă durată.

Sporul demografic și creșterea forței economico-sociale a orașelor le-au asigurat acestora resursele umane și materiale necesare desfășurării atit a confruntărilor fățișe, cit și a tratativelor, însoțite adesea de compensații bănești, în vederea desființării sau reducerii obligațiilor și obținerii autonomiei juridice și administrative.

Totodată, orașele au beneficiat de un șir de circumstanțe care au favorizat mișcarea de eliberare urbană. Nevoia crescândă de bani a seniorilor, mai acută în rîndurile celor laici, i-a silit să trateze cu orășenii și să accepte compensațiile bănești oferite de aceștia. Frământările din interiorul clasei dominante, legate fie de mari confruntări, ca lupta dintre imperiu și papalitate, dintre autoritatea imperială și principii teritoriale germani sau dintre puterea regală și marea nobilime în procesul centralizării statale, fie de conflicte senioriale locale, îndeosebi între seniorii laici și cei eclesiastici, au dat orașelor posibilitatea să profite de slăbirea seniorilor lor sau să se alieze împotriva lor cu nobilimea mărunță din oraș și din vecinătate sau cu regalitatea.

Forța socială principală a mișcării de eliberare urbană au constituit-o masele de orășeni, conduse de păturile înstărite, formate îndeosebi din negustori bogați, cărora în unele orașe li s-a alăturat nobilimea mărunță din oraș sau din vecinătate, interesată în slăbirea seniorilor eclesiastici sau a marilor feudali laici.

Deși seniorii și-au manifestat îndeobște ostilitatea față de mișcarea de eliberare urbană, care le amenința poziția privilegiată de stăpînitori feudali ai orașelor, atitudinea lor a evoluat diferențiat.

Seniorii laici, ale căror nevoi bănești sporeau neconținut, îndeosebi ca urmare a măririi cheltuielilor cerute de construirea castelelor, de procurarea echipamentului de luptă tot mai perfecționat și mai costisitor, de participarea la cruciade sau de creșterea nivelului traiului nobiliar, au fost constrînși mai de timpuriu să trateze și să accepte compensațiile bănești oferite pentru recunoașterea emancipării sociale a orășenilor și a organizării autonome a orașului.

Biserica, ca instituție și mai ales seniorii eclesiastici ai orașelor au avut o atitudine mult mai ostilă față de mișcarea de eliberare urbană. Biserica condamna negoțul și camăta, considerîndu-le în contradicție cu morala creștină. În orașele reședințe episcopale (*civitates*), autoritatea seniorilor episcopi era mai veche decît a celor laici, coborînd pînă în ulti-

mele secole ale Imperiului roman de apus, cînd se constituiseră diocesele urbane. Autoritățile spirituale i se adăugaseră în primele secole ale evului mediu atribuții de natură judiciară și administrativă, iar din secolele IX — X, în procesul cristalizării relațiilor feudale, atribuțiile de senior al orașului. Totodată, spre deosebire de seniorii laici, care în secolele XI — XII ședeau mai ales în castelele lor din mediul rural, seniorii episcopi rezidau, ca urmare a funcției lor, în orașe, venind într-un contact permanent și direct și adesea conflictual cu orășenii. De aceea opoziția între interesele și mentalitatea orășenilor și ale bisericii a fost mai puternică, generînd conflicte violente între orășeni și seniorii lor ecleziastici. Exprîmînd ostilitatea seniorilor, îndeosebi a celor ecleziastici, față de mișcarea de eliberare urbană și mai ales față de cea comunală, cronicarul Guibert de Nogent (secolul al XII-lea) acuza „comunele vrednice de dispreț” că au fost întemeiate de șerbi împotriva seniorilor pentru a ieși de sub autoritatea acestora și a le încălca privilegiile.¹

Regalitatea, care, în procesul centralizării statale, avea nevoie de aliați în lupta cu marea feudalitate, și-a dat treptat seama de forța crescîndă economică, socială și politică a orașelor și a început să le sprijine treptat interesele.

„Comuna!”. Mișcarea comunală s-a desfășurat în forme complexe, la date diferite și cu rezultate variate, în funcție de condițiile istorice ale fiecărei țări, zone sau epoci. Totodată, data nașterii fiecărei comune nu poate fi stabilită, de cele mai multe ori, cu exactitate, constituirea ei avînd loc treptat, în condițiile coexistenței formelor de organizare vechi, senioriale și a celor noi, municipale, într-o perioadă destul de lungă.²

Mișcarea comunală s-a manifestat mai de timpuriu în Italia, îndeosebi în regiunile nordice și centrale ale țării, unde viața urbană se dezvoltase mai devreme și mai intens. Începută încă din ultimele decenii ale secolului al IX-lea, ea a continuat în secolul următor și s-a intensificat în secolele XI — XII, astfel încît, în perioada decisivă a mișcării comunale, din ultimele decenii ale secolului al XI-lea și din primele decenii ale secolului al XII-lea, marea majoritate a orașelor din regiunea lombardo-toscană au obținut autonomia.³

La Modena a avut loc o „răzvrătire răuvoitoare” (*malivola conspiracio*) a orașenilor împotriva episcopului în 891, iar la Torino orășenii au alungat pe episcop din oraș în anii 897—899.⁴

La Cremona, „negustorii” au încercat în 924 „să strice portul suszisei biserici și, dintr-un îndemn drăcesc, să-l mute în altă parte”,⁵ pentru a nu mai plăti episcopiei taxe pentru acostarea corăbiilor și pentru transportul mărfurilor pe fluviul Pad. Lupta cremonezilor împotriva episcopului a continuat și în secolul următor. Un act din 1037 al împăratului Germaniei, Conrad al II-lea, care își exercita dominația și în nordul Italiei, relatează că „orășenii din Cremona conspiraseră și se răzvrătiseră” împotriva episcopului Landulf,⁶ „îl alungaseră cu mare ocară și rușine din oraș și îl deposedaseră de bunurile sale, dărimaseră din temelie un turn înconjurat de o fortificație cu două rînduri de ziduri și șapte turnuri și îi siliseră să se răscumpere, ca să poată scăpa de la moarte, pe slujitorii care se aflau înăuntru, împreună cu unii canonici credincioși și le luaseră tot ce aveau și le nimiciseră casele cele mai bune, dărimaseră

din temelii cetatea cea veche și zidiseră alta mai mare . . . , ca să se împotrivească". Această mișcare a cremonezilor din deceniul al treilea ⁷ a continuat și în deceniul următor, actul imperial din 1037 relatînd că orășenii "perseverînd în această răzvrătire și ducînd-o mai departe . . . se răzvrătesc acum împotriva episcopului Hubald ⁸ . . . , astfel încît îi încalcă domeniile și nu îi plătesc taxele pentru mori și corăbii, censul datorat și chiria pentru case, pe care le dețin fără încuviințarea sa, ocupă pămîntul bisericii . . . , se ridică cu arma în mînă împotriva slujitorilor săi ca să-i ucidă și împotriva seniorilor lor și îi taie pădurile din rădăcină și nu încuviințează (ca episcopul, *R. M.*) să aibe vreo autoritate dincolo de poarta reședinței sale . . . " ⁹

Pavia, fosta reședință a regatului longobard și al Italiei nordice, era, din a doua jumătate a secolului al X-lea, reședință imperială temporară, în care împăratul german avea ca reprezentant permanent un conte palatin. Obligația feudală de „găzduire” a împăratului, cu sarcinile împovărătoare care decurgeau din ea ca și prezența contelui nemulțumit pe orășeni, care s-au răscolat în 1004, răscoala fiind însă reprimată de germani. O nouă răscoală a avut loc în 1024, cu care prilej orășenii au distrus „palatul”, acțiune care oglindea refuzul lor de a mai găzdui pe împărat. În 1026, cînd împăratul Conrad al II-lea a voit să intre în Pavia, orășenii i-au refuzat intrarea. După asediarea zadarnică a orașului de către germani, în 1027 a intervenit o împăcare între orășeni și împărat, prin care se stabilea ca „palatul” și reședința contelui palatin să fie transferate în afară de oraș, la Lomello. Desființarea reședinței imperiale și comitale și mai ales înlăturarea contelui palatin ca reprezentant al împăratului marceau astfel obținerea de către oraș în anii 1024—1027 a autonomiei sale efective. ¹⁰

La Milano, mișcarea comunală s-a desfășurat sub forma confruntării între orășeni (*cives*) și grupurile de feudali care dețineau feude și depindeau vasalic de arhiepiscopul de Milano (*capitanei*). Distribuirea de către arhiepiscopul Landulf a numeroase feude vasalilor săi, care-l sprijiniseră în obținerea scaunului arhiepiscopal, a produs nemulțumirea orășenilor, care l-au alungat pe arhiepiscop din oraș în 983. În a doua treime a secolului al XI-lea, mișcarea comunală din Milano s-a desfășurat în condițiile, pe de o parte, ale confruntării dintre orășeni, aliați cu nobilimea măruntă a valvassorilor ¹¹ urbani și grupurile de feudali depinzînd vasalic de arhiepiscop și, pe de altă parte, ale răspîndirii curentului patar. Patarii, ¹² adepți radicali ai curentului de la Cluny de reformare a bisericii catolice, răspîndiți în orașele lombarde Milano, Brescia, Pavia, Piacenza, Cremona, au dus, prin criticarea moravurilor decăzute ale clerului, la slăbirea pozițiilor bisericii într-o perioadă de accentuare a confruntării ei cu societatea laică. În același timp, milanezii au încercat să se desprindă de sub autoritatea împăratului Germaniei. În 1056, profitînd de moartea împăratului Henric al III-lea și de minoratul fiului său, Henric al IV-lea, Milano nu a mai datat documentele pe care le emitea cu anii de domnie a împăratului Germaniei, ceea ce oglindea simbolic tendința lor de a se conduce autonom. ¹³

În ultimele decenii ale secolului al XI-lea și în primele decenii ale secolului următor, orașele din Italia nordică și centrală au profitat de prima etapă a luptei dintre papalitate și imperiu ca și de dezbinarea și

slăbirea marilor feudali laici și eclesiastici de care depindeau pentru a se desprinde de sub autoritatea atât imperială cât și seniorială, a obține autonomie, a-și crea o organizare municipală și a-și constitui un teritoriu rural. Pentru a le menține sau a le atrage de partea lor, papa, împăratul sau seniorii le acordau întinse privilegii. Astfel, prin privilegiul acordat orașului Lucca de împăratul Henric al IV-lea în 1083, li se dădea orașenilor dreptul de a fortifica orașul și scutirea de a clădi palat regal în oraș sau de a da găzduire suveranului, de a-i procura provizii și de a plăti vămi etc.¹⁴

La rîndul său, pe măsura dezvoltării comerciale și maritime și a slăbirii dominației bizantine, Veneția s-a desprins treptat, în cursul secolelor X — XI, de sub autoritatea nominală a Bizanțului și s-a constituit într-o republică independentă.

În a doua jumătate a secolului al XII-lea, împăratul Germaniei Frederic I (1152—1190) a încercat să restaureze autoritatea imperială în Italia nordică și centrală, ceea ce implica și restrîngerea sau chiar desființarea autonomiei urbane. Programul său politic, fundat pe aplicarea dreptului roman de către juriștii de la Universitatea din Bologna, a fost expus la dieta de la Roncaglia (1158). Intenția împăratului de a restrînge autonomia urbană prin impunerea în fiecare oraș a unui împuternicit al său (*podestà*), care să-l reprezinte și să controleze conducerea urbană, a trezit puternica opoziție a orașelor lombarde, în frunte cu Milano. Pentru a le înfrînge împotrivirea, Frederic I a asediat și a ocupat Milano, distrugîndu-i fortificațiile (1162), dar orașele din Italia nordică și centrală s-au unit în Liga lombardă (1167), formată din Milano, Bergamo, Brescia, Piacenza, Cremona, Mantova, Verona, Padova, Ferrara, Modena, Bologna și alte orașe, care a înfrînt decisiv armata germană la Legnano (1176). În conflict cu papalitatea și cu orașele lombarde, Frederic I a fost silit să încheie pace cu adversarii săi la Konstanz (1183). În schimbul recunoașterii autorității nominale a împăratului, orașelor lombarde li se confirma o largă autonomie, oglindită în dreptul de a ridica fortificații, de a-și alege magistrații, de a alcătui legi, de a stabili impozite etc., care le deschidea calea spre deplină independență politică. De aceea în numeroase cronică și legiuri urbane contemporane, pacea de la Konstanz a fost considerată ca un eveniment de răscruce pentru evoluția orașelor italiene.¹⁵

În al doilea sfert al secolului al XIII-lea, încercarea lui Frederic al II-lea, rege al Siciliei (1197—1250) și împărat al Germaniei (1212—1250), și mai anacronică decît a lui Frederic I, de a restaura autoritatea imperială în Italia nordică și centrală și de a restrînge sau chiar de a desființa autonomia orașelor lombardo-toscane, a trezit o nouă și puternică împotrivire din partea acestora. Convocarea de către Frederic al II-lea a dietei de la Cremona (1226), menită să aplice programul său politic, a determinat orașele italiene să refacă Liga lombardă și să adune forțe militare. Deși victorios asupra orașelor italiene la Cortenuova (1237), Frederic al II-lea, lipsit de suficiente mijloace militare și bănești și aflat în conflict și cu papalitatea, nu a putut înfrînge rezistența orașelor. După moartea sa (1250), prăbușirea dominației imperiului în peninsula (1250—1268) a avut ca urmare desprinderea Italiei de sub stăpînirea Imperiului romano-german și constituirea multicentrismului politic italian, în care orașele-

state din nordul și centrul țării reprezentau principala formă de organizare politică.

În schimb, în Italia meridională, dezvoltarea social-economică mai slabă a orașelor și existența unor state centralizate, ca regatul normand al celor două Sicilii în secolul al XII-lea, regatul sicilian al lui Frederic al II-lea în prima jumătate a secolului al XIII-lea sau regatul angevin al Neapolelui începînd cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea, au împiedicat formarea unei autonomii urbane. Revendicarea unor orașe meridionale, în timpul domniei lui Frederic al II-lea, de a se conduce „după obiceiul orașelor din Lombardia și Toscana” (*more civitatum Lombardiae et Tusciae*),¹⁶ regim social-politic considerat de acestea ca un model de conducere urbană autonomă, nu a putut fi realizată.

În statul pontifical, încercarea orașenilor din Roma, conduși de Arnaldo da Brescia (1143—1155), de a instaura o comună autonomă și laică a fost înfrîntă datorită sprijinului primit de papă din partea împăratului Frederic I. Peste două secole, în timpul în care reședința papală era strămutată de la Roma la Avignon, notarul Cola di Rienzo a încercat să constituie un stat laic, în care reminiscențele antice se îmbinau cu instituțiile statale medievale. O mare adunare a populației orașului l-a ales tribun al poporului și l-a investit cu senioria Romei (mai 1347), dar ostilitatea nobilimii din oraș și excomunicarea papală l-au silit să părăsească Roma (decembrie 1347). Reîntors la Roma (august 1354), Cola di Rienzo, lipsit de o bază socială suficient de largă, a fost din nou silit să părăsească orașul, fiind ucis în timpul retragerii (octombrie 1354), iar administrația pontificală a fost restaurată.

În Peninsula iberică, în condițiile luptei de „recucerire”, orașele au primit de la suveranii Leonului și Castiliei, Aragonului, Navarrei și Portugaliei întinse privilegii (*fueros*), menite să le asigure repopularea și dezvoltarea, să le garanteze autonomia și să le stabilească obligațiile, îndeosebi militare și fiscale, față de puterea centrală, ca, de pildă, orașele León în 1020, Barcelona în 1025 sau Toledo, căruia i-au fost acordate privilegii la scurtă vreme de la eliberarea sa de sub stăpînirea arabă în 1085, confirmate în 1118.¹⁷

La nord de Alpi, unde accelerarea renașterii și nașterii urbane a fost mai tirzie, mișcarea comunală a început în a doua jumătate a secolului al XI-lea și în prima jumătate a secolului al XII-lea în Flandra, în nordul Franței și în regiunea renană și în secolul al XII-lea în restul Franței și al Germaniei.

În Flandra și în nordul Franței, orașele au obținut, prin tratative cu seniorii lor, exceptarea orașenilor și îndeosebi a negustorilor de la prevederile legiurilor cutumiare și desfășurarea judecăților potrivit unei legislații și proceduri proprii.

În carta privilegială pentru orașul Huy (1066), prin care se acorda „privilegiul orașului” (*libertas ville*), se stabilea, printre altele, ca în litigiile privitoare la datoriile negustorilor, duelul judiciar tipic procedurii judiciare feudale, să fie înlocuit prin prestarea unui jurămint, întărit cu mărturia a trei jurători. Orașenii din Ypres erau, de asemenea, scutiți în 1116 în litigiile privitoare la datorii de duelul judiciar sau de ordaliile cu

apă și fier înroșit, care erau înlocuite printr-un jurământ întărit cu mărturia a patru jurători.¹⁸

Profitând de criza dinastică din Flandra (1127—1128), mai multe orașe flamande, ca Saint-Omer, Bruges, Lille, au obținut de la претенdenții la stăpânirea comitală întinse privilegii, inclusiv statutul de comună.

Noul conte, Wilhelm-Cliton (1127—1128), răsplătind în 1127 pe orașenii din Saint-Omer „pentru că au primit cu dragă inimă venirea mea la cîrmuirea comitatului Flandrei”, le confirma statutul comunal, stabilind „iar comuna (*communio*) lor, așa precum s-au legat prin jurământ, poruncesc să se păstreze și nu îngădui să fie desființată de nimeni”. Contele le garanta pacea și ocrotirea, îi scutea de capitație (*cavagium*), de alte sarcini care apăsau asupra oamenilor dependenți și de duelul judiciar, le încuviința „întregul drept și dreapta justiție” prin judecători (*scabini*) proprii și limita competența jurisdicției eclesiastice, le reglementa obligațiile militare, le acorda întinse privilegii comerciale, scutiri vamale și dreptul de a bate monedă proprie.¹⁹

În carta privilegială (*cartula convencionis*) acordată în 1127 orașului Bruges de contele Wilhelm-Cliton, li se garanta orașenilor libertatea „de a îndrepta și a îmbunătăți zilnic legiurile lor consuetudinare (*consuetudinarias leges suas*), potrivit cu cerințele vremii și ale locului”,²⁰ oglindind astfel dreptul orașului de a-și modifica legislația în funcție de necesități.

Mișcarea comunală a luat însă, îndeosebi în orașele din nordul Franței, și forme violente, orașenii răzvrătindu-se împotriva seniorilor-episcopi.

La Le Mans, cronica *Faptele prelaților păstorind în orașul Le Mans* menționează că în 1070 a avut loc o „răzvrătire pe care o numeau comună” (*conspiracione quam communionem vocabant*).²¹

La Cambrai, orașenii, profitând de absența din oraș a seniorului-episcop, au proclamat comuna în 1076, pe care episcopul, la întoarcerea sa, după înfrîngerea orașenilor cu ajutorul unor ostași mercenari, a desființat-o. Reînființată în 1107, a fost iarăși desființată, pentru a fi restabilită în 1127.

La Laon, orașenii, nemaiputînd suporta opresiunea seniorului episcop Gaudri, au profitat de asemenea de absența sa din oraș pentru a se constitui în comună (1111). La întoarcerea sa, episcopul a recunoscut comuna în schimbul primirii de la orașeni a unei însemnate sume de bani, iar regele Ludovic al VI-lea a confirmat-o. În anul următor (1112), cu prilejul venirii regelui la Laon, orașenii i-au oferit 400 de livre pentru a confirma din nou comuna, iar episcopul Gaudri 700 de livre pentru a o desființa. Desființarea comunei a determinat răzvrătirea orașenilor. La 25 aprilie 1112, orașenii (*burgenses*), înarmați cu spade, securi, arcuri, măciuci, lănci și strigînd „comuna !” (*communio*), au pătruns în palatul episcopului, au înfrînt rezistența apărătorilor și au ucis pe episcopul Gaudri și pe mai mulți clerici și nobili.²² Ludovic al VI-lea a ocupat Laon și a desființat comuna (1114), pe care mai apoi a îngăduit laonezilor s-o restabilească (1128).²³

În sudul Franței, unde orașele depindeau de principii teritoriale și de seniori laici și eclesiastici, mișcarea de emancipare urbană de sub dominația acestora a luat amploare din deceniile 3 și 4 ale secolului al XII-lea, orașele de aici obținînd autonomia mai ales sub forma organizării consu-

lare, consiliul municipal fiind alcătuit din consuli, atestați documentar la Avignon (1129), Arles, Béziers (1131), Narbonne (1132), Nice, Nîmes (1144), Toulouse (1152), Marsilia (1178), Montpellier (1204) etc.²⁴

De la sfârșitul secolului al XII-lea — începutul secolului al XIII-lea, soarta orașelor din sudul Franței a fost sensibil influențată de răspindirea ereziilor valdensă și albigensă, manifestare sub formă religioasă a opoziției cu precădere a orașenimii de aici față de bogățiile și intoleranța bisericii catolice. Valdensi, denumiți astfel după numele principalului lor propovăditor, negustorul lionez Pierre Valdo sau „săracii din Lyon”, cereau revenirea bisericii la organizarea simplă din epoca creștinismului primitiv. Albigensii, denumiți astfel după numele principalului lor centru, orașul Albi sau catharii, de la cuvântul grecesc însemnând „puri”, aveau la baza doctrinei lor principiul dualist al luptei dintre bine, reprezentat de Dumnezeu, care ar fi creat lumea spirituală, și rău, reprezentat de diavol, care ar fi zămislit lumea pămîntească, plină de nedreptăți, întruchipată îndeosebi de biserica bogată, coruptă și intolerantă și de statul feudal asupritor. Erezia albigensă s-a răspândit în întregul sud al Franței, în rîndul orașenimii, îndeosebi din Toulouse, Carcassonne, Béziers, Albi, al nobilimii și al țărănimii.

Neliniștită de amploarea ereziei albigense, papalitatea, după încercări de a o neutraliza prin persuasiune, a proclamat cruciada antialbigensă (1208). La cruciadă au participat nobili din nordul, centrul și vestul Franței, dornici de a ocupa și prăda bogatele orașe meridionale. Cruciada a fost marcată de cucerirea orașelor Béziers, Carcassonne, Albi (1209), Toulouse, Narbonne (1215). Ulterior, profitînd de frămîntările din regiunile meridionale, regalitatea franceză a alipit sudul Franței domeniului regal (1229 —1270).

Atitudinea regalității franceze față de mișcarea de emancipare urbană a evoluat diferențiat, în funcție atît de creșterea însemnătății social-economice a orașelor, cît și de consolidarea puterii regale.

În prima jumătate a secolului al XII-lea, în condițiile dezvoltării încă lente a orașelor din nordul Franței, regalitatea nu și-a dat seama suficient de clar de însemnătatea închegării unei alianțe cu orașenii în lupta sa cu marea feudalitate, poziție oglindită în atitudinea oscilantă a regelui Ludovic al VI-lea (1108 —1137) în legătură cu comuna din Laon în anii 1111 —1128.

Din a doua jumătate a secolului al XII-lea, pe măsura sporirii însemnătății economico-sociale a orașelor, regalitatea s-a orientat spre o alianță tot mai statornică cu orașenii. Filip al II-lea August (1180 —1223) a confirmat sau a acordat privilegiile de comună unor orașe atît din cuprinsul vechiului domeniu regal, cît și unora intrate ulterior în cuprinsul acestuia. Totodată, pentru a-și spori influența în afara domeniului regal, a acordat sau a confirmat privilegiul de comună și unor orașe care depindeau de principii teritoriale și de alți mari seniori din nordul Franței. Regele a acordat sau a confirmat astfel de privilegii unor orașe ca Chaumont, Pontoise, Montreuil, Sens, Soissons, Noyon, Beauvais, Dijon, Tournai, Amiens, Arras, Saint Quentin, Peronne etc.²⁵ Privilegiul regal de comună pentru Peronne (1209), de pildă, confirmă libertatea și ocrotirea orașenilor și siguranța bunurilor lor și jurisdicția exercitată de 7 scabini, cu rezervarea unor cazuri majore pentru justiția

regală.²⁶ Multor orașe din vechiul domeniu regal le-a fost confirmată sau acordată numai o autonomie limitată, îndeosebi acelorora care funcționau ca reședințe regale cu caracter permanent, ca Paris, sau temporar ca Reims, Orléans, Bourges, unde regele și-a păstrat întinse drepturi senioriale. Unor orașe care făcuseră parte din posesiunile plantagenete din Franța și aveau autonomie limitată, ca orașul Rouen, cu așezăminte elaborate între 1160 și 1170, Filip al II-lea August le-a menținut acest tip de autonomie, devenit caracteristic unui șir de orașe din Normandia și din Poitou.

De la mijlocul secolului al XIII-lea, în condițiile extinderii domeniului regal și ale consolidării autorității monarhice, regalitatea a trecut de la o politică de alianță cu orașele la o politică de subordonare a acestora puterii centrale. În afară de confirmarea unor privilegii comunale, Ludovic al IX-lea (1226 — 1270) a instituit o singură comună, la Aigues Mortes, port la Marea Mediterană, fundat de rege în vederea participării la cruciade. Totodată, în vremea sa s-a răspândit concepția că orașele cu statut de comună, nu numai din domeniul regal ci din întreaga țară, depindeau de rege, punct de vedere pe care regele îl exprima în 1246, afirmînd categoric că „treburile comunelor ne privesc numai pe noi”.²⁷

În Germania, mișcarea comunală a început în ultimele decenii ale secolului al XI-lea, în condițiile confruntării dintre puterea imperială și marea feudalitate laică și ecleziastică. Aflați în conflict cu seniorii lor laici sau îndeosebi ecleziastici, orășenii au sprijinit pe împărat, care, la rîndul său, le-a confirmat sau le-a acordat unele privilegii. Mișcarea comunală a început în orașele renane, unde dezvoltarea urbană era mai timpurie și mai intensă și care se aflau sub dominația unor seniori arhiepiscopi și episcopi.

La Worms, orășenii au alungat în 1073 pe episcop din oraș și au sprijinit pe împăratul Henric al IV-lea, care le-a acordat importante privilegii, între care scutiri vamale în regiunea renană pentru negoțul lor.

La Köln, orășenii au alungat în 1074 pe arhiepiscopul Anno, care cu sprijinul feudalilor din împrejurimi, a revenit în oraș și a reprimat răscoala. După o nouă răzvrătire a orășenilor în 1106, în 1112, potrivit relatării *Cronicii regale din Köln*, în oraș „a fost constituită o comună jurată pentru libertate”,²⁸ pe care arhiepiscopul a fost nevoit s-o recunoască.

Alte mișcări comunale, urmate de obținerea unor variate grade de autonomie municipală, au avut loc la Mainz, Worms, Speyer, Trier, Strassburg (Strasbourg), Regensburg, Würzburg, Halberstadt, în prima jumătate a secolului al XII-lea și la Magdeburg, Bremen, Osnabrück, în a doua jumătate a aceluiași veac.

În cursul secolului al XIII-lea, îndeosebi în timpul „Marelui interregnum” (1264 — 1273) și în anii care i-au urmat, multe orașe germane au profitat de creșterea forței lor economice și sociale, de slăbirea puterii centrale și de adîncirea fărîmîțării politice a țării pentru a se desprinde de sub dependența seniorială, a se constitui ca „orașe imperiale”, care depindeau de autoritatea imperială și a se grupa în puternice uniuni urbane. Astfel, prin privilegiul acordat de împăratul Frederic al II-lea în 1226 orașului Lübeck se prevedea ca

acesta „să fie veșnic liber, adică să fie oraș și teritoriu imperial, depinzînd direct de suveranitatea imperială și neputînd niciodată să fie separat de această suveranitate directă”; totodată îi erau acordate scutiri vamale pentru comerțul său și dreptul de a bate monedă proprie.²⁹ Dependența directă sau „imediată” față de autoritatea împăratului, care reprezenta vîrfurile ierarhiei feudo-vasalice, constituia o garanție față de tendințele principilor teritoriali sau ale altor mari feudali locali de a-și restaura sau instaura dominația seniorială asupra „orașelor imperiale”. Totodată, ea le dădea posibilitatea ca, în condițiile declinului puterii centrale, să transforme dependența directă față de autoritatea imperială într-o dependență nominală, care le crea, în fapt, o situație de orașe suverane.

În Anglia, în condițiile unei vieți urbane mai puțin dezvoltate decît în apusul Europei continentale și ale constituirii, din ultima treime a secolului al XI-lea, a unei puternice monarhii anglo-normande, orașele au rămas într-o dependență mai strînsă și mai îndelungată față de regalitate. Treptata dezvoltare a forței economice și sociale a orașelor ca și dificultățile bănești ale lui Richard I (1189 — 1199), legate de plecarea sa în cruciada a treia și de plata răscumpărării sale din captivitate și cele bănești și politice ale lui Ioan I (1199 — 1216), angrenat în conflicte interne și în războiul cu Franța, au creat orașelor engleze, la hotarul dintre secolul al XII-lea și secolul al XIII-lea, condiții prielnice pentru a obține, pe baza unor carte privilegiale regale, recunoașterea libertății personale a orașenilor, scutiri vamale pentru comerțul intern și extern și o autonomie municipală limitată. Silite de împrejurări să satisfacă cererile orașelor, regalitatea și vîrfurile feudale laice și ecleziastice conducătoare și-au menținut însă atitudinea de ostilitate față de mișcarea de eliberare urbană, definită în 1191 drept „trufia poporului, teama cîrmuirii, spaima clerului” (*tumor plebis, timor regni, terror sacerdotii*).³⁰

Confirmîndu-le privilegiile obținute, *Magna Carta*, emisă de regele Ioan I în 1215, prevedea că „cetatea Londra se va bucura de toate vechile sale privilegii și scutiri vamale, atît pe uscat cît și pe apă. De asemenea, hotărîm și încuviințăm că toate celelalte cetăți³¹, tîrguri, orașe și porturi se vor bucura de toate privilegiile și scutirile lor vamale”.³²

Consecințe. Ca urmare a eliberării de sub dependența seniorială sau de sub autoritatea monarhică, orașele din Europa apuseană și-au creat condiții prielnice progresului vieții economice, culturale și artistice din secolele XII — XV, iar orașenii au obținut statut de stare socială liberă și privilegiată a societății feudale.

Autonomia urbană a luat forme multiple, de la orașe cu autonomie limitată pînă la orașe-state independente. Obținerea autonomiei urbane a reprezentat o înlocuire a autorității senioriale cu o nouă formă de conducere, izvorită din realitățile și necesitățile vieții orașenești și de aceea caracteristică societății urbane din feudalismul dezvoltat. În orașele în care erau teritorializate sau suprapuse autorități aparținînd mai multor stăpînitori feudali, formarea autonomiei urbane a însemnat nu numai înlocuirea acestora, ci și realizarea unității politice și juridice a orașului sub o conducere urbană unică.³³ Prin lupta de eliberare, orașele nu au urmărit să se desprindă din structura societății feudale, ci să obțină

un statut social-politic privilegiat în cadrul ei, datorită căruia orașele libere și cele cu organizare comunală și consulară au fost caracterizate ca „seniorii urbane colective”, iar autonomia urbană ca o variantă de tip orășenesc & imunității feudale.³⁴

Drept urmare, mișcarea de eliberare urbană reprezintă, prin obiectivele și consecințele sale, o mișcare cu caracteratit social-economic, cât și politic.

NOTE

* Studiu care se încadrează tematicii celui de al XVII-lea Congres Internațional de Științe Istorice — Madrid, 1990, III. Secția cronologică, Evul mediu, 2. *Lumea rurală și mișcarea comunală*.

¹ H. Pirenne, G. Cohen, H. Focillon, *La civilisation occidentale au Moyen Age du XIe au milieu du XVe siècle*, Paris, 1941, p. 49 (G. Glotz, *Histoire générale, Histoire du Moyen Age*, tome VIII).

² P. Brezzi, *I comuni medioevali nella storia d'Italia*, Torino, 1970, p. 29.

³ *Ibidem*, p. 30.

⁴ G. Fasoli, *Dalla „civitas” al comune*, Bologna, 1961, p. 100, 124.

⁵ *Ibidem*, p. 118.

⁶ Episcop de Cremona (1004—1030) (P. B. Gams, *Series episcoporum ecclesiae catholicae*, vol. I, Ratisbona, 1873, p. 189).

⁷ Datată 1024—1031, mai probabil în 1024, de G. Fasoli, *op. cit.*, p. 120.

⁸ Episcop de Cremona (1031—1073) (P. B. Gams, *op. cit.*, p. 189).

⁹ R. Manolescu (coordonator), *Orașul medieval. Culegere de texte*, Tip. Universităților, București, 1976, p. 208—210 (text îngrijit de R. Manolescu).

¹⁰ G. Fasoli, *op. cit.*, p. 115—117.

¹¹ Termen provenit din *vassi vassorum* (vasalii vasallilor), adică ultima treaptă din ierarhia feudo-vasalică.

¹² Denumire pelorativă dată de adversari, avînd sensul de „zdrențăroși”, „cerșetori”.

¹³ P. Brezzi, *op. cit.*, p. 54.

¹⁴ R. Manolescu (coordonator), *Orașul medieval*, p. 61—62 (text îngrijit de R. Manolescu).

¹⁵ P. Brezzi, *op. cit.*, p. 96.

¹⁶ *Ibidem*, p. 128.

¹⁷ R. Manolescu (coordonator), *Orașul medieval*, p. 63—65 (text îngrijit de Fl. Căzan).

¹⁸ E. Ennen, *The medieval town*, Amsterdam, New York, Oxford, 1979, p. 97.

¹⁹ R. Manolescu (coordonator), *Orașul medieval*, p. 65—69 (text îngrijit de R. Manolescu).

²⁰ E. Ennen, *op. cit.*, p. 111.

²¹ *Ibidem*, p. 111.

²² Guibert de Nogent, *De vita sua*, cartea III, cap VII, VIII, în J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus*, tom. CLVI, Paris, 1880, col. 924—928.

²³ R. Manolescu (coordonator), *Orașul medieval*, p. 69—70, (text îngrijit de Fl. Căzan).

²⁴ G. Sautel, *Les villes du Midi méditerranéen au Moyen Age. Aspects économiques et sociaux (IXe — XIIIe siècles)*, în *La ville*, II, Bruxells, 1955, p. 332 (*Recueil de la Société Jean Bodin*, VII).

²⁵ Ch. Petit-Dutaillis, P. Guinard, *L'essor des Etats d'Occident*, Paris, 1944, p. 4 (G. Glotz, *Histoire générale, Histoire du Moyen Age*, tom. IV, partea 2).

²⁶ *Ibidem*, p. 9—10.

²⁷ *Ibidem*, p. 276.

²⁸ *Deutsche Geschichte in drei Bänden*, vol. I, Berlin, 1967, p. 234.

²⁹ R. Manolescu (coordonator), *Orașul medieval*, p. 74—75 (text îngrijit de Fl. Căzan).

³⁰ E. Ennen, *op. cit.*, p. 113.

³¹ *civitas, civitates*, adică orașe reședințe episcopale.

³² G. R. C. Davis, *Magna Carta*, Londra, 1977, p. 26.

³³ G. Fasoli, *op. cit.*, p. 94.

³⁴ E. Müller-Mertens, *Bürgerlichstädtische Autonomie in der Feudalgesellschaft*, în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, 1981, nr. 3, p. 209.

'LE MOUVEMENT COMMUNAL EN EUROPE OCCIDENTALE AUX Xe — XIIIe SIÈCLES

Résumé

L'auteur qui traite du rapport entre le mouvement d'émancipation du milieu urbain et le mouvement communal, relève le fait qu'aux Xe — XIIIe siècles, le mouvement communal en Europe occidentale, dont le but principal était l'affranchissement de la ville de la dépendance seigneuriale et la constitution d'une large autonomie municipale au moyen de la lutte antiseigneuriale déclarée, représente par ses objectifs, manifestation et résultats la forme supérieure du mouvement d'affranchissement du milieu urbain. Aussi son nom est-il employé pour désigner le mouvement d'émancipation des villes dans son ensemble.

Ce mouvement se généralisa notamment dans les zones de développement urbain intense (au nord et au centre de l'Italie, en Flandre, au nord et dans le Midi de la France, dans l'ouest, le nord et le sud de l'Allemagne) et se manifesta, en fonction des conditions historiques spécifiques, par une multitude de formes (qui incluent aussi les deux extrêmes, les pourparlers et la guerre avec les seigneurs des villes). Les résultats variés vont de l'autonomie limitée jusqu'à l'organisation communale et aux cités — États libres.

Par leur lutte pour l'émancipation, les villes n'avaient pas l'intention de se détacher de la société féodale; elles voulaient obtenir un statut socio-politique privilégié dans le cadre de cette société, grâce auquel les villes libres et celles avec une organisation communale et consulaire furent qualifiées de „seigneuries urbaines collectives” et l'autonomie urbaine, de variante de type urbain de l'immunité féodale. Donc, le mouvement d'affranchissement des villes représente, par ses buts et ses conséquences, un mouvement à caractère tant socio-économique que politique et une condition fondamentale pour le développement économique, social, institutionnel et culturel ultérieur des villes médiévales.

DOCUMENTAR

CONTRIBUȚIA BIROULUI PENTRU SERVICII STRATEGICE (O.S.S.) AL S.U.A. LA VICTORIA NAȚIUNILOR UNITE (1941 — 1945) (II)

NICOLAE DASCĂLU

2. LEGĂTURILE O.S.S. CU MIȘCĂRILE DE REZISTENȚĂ DIN EUROPA

În strinsă colaborare cu serviciile secrete britanice, O.S.S. a organizat, aprovizionat, condus și utilizat pentru scopuri tactice mișcările de rezistență din Franța, Italia, Grecia, Albania, Jugosлавia, Cehoslovacia, Danemarca și Norvegia. Grupuri de rezistență din Belgia, Olanda și Polonia au avut legături doar cu englezii¹. Aceștia au stabilit de altfel primele contacte cu rezistența europeană, desigur pentru simplul motiv că au intrat mai devreme în război, așa încît au impus prin acordul încheiat în iunie 1942 la Londra ca Unitatea pentru Operații Speciale (S.O.E.) să aibă prioritate în acțiunile din ultimele cinci state menționate. Cu toate acestea O.S.S. a organizat operațiuni de sprijin a rezistenței din toate statele citate ajungînd la dezaorduri cu britanicii mai ales în problemele de politică internă din Balcani în care agenții americani au fost implicați învoluntar. În țările scandinave, unde rezistența era unită, s-au folosit extensiv agenți locali iar O.S.S. a cooperat fructuos cu S.O.E. Doar în Cehoslovacia, unde mișcarea de rezistență s-a născut mai tîrziu iar S.O.S. nu avea contacte, personalul O.S.S. a fost trimis în mare grabă. Diverși factori, între care și cel meteorologic au făcut ca operația din Cehoslovacia să se termine dezastruos².

Pe teatrul european principalul efort al O.S.S. a fost orientat spre Franța unde, pînă la debarcarea din iunie 1944, a dobîndit o experiență care a permis atingerea unor performanțe deosebite. Acțiunile au fost organizate de baza din Londra, mai ales operații speciale, și de baza din Alger, pentru culegerea de informații. Rezistența franceză a primit rolul de sprijinire a acțiunilor trupelor aliate, așadar o funcție para-militară. Agenții americani de la Operații speciale erau de obicei parașutați în uniformă și acționau pentru organizarea grupurilor de rezistență, antrenarea și aprovizionarea lor pe calea aerului. Faza pregătitoare era urmată de inițierea unor operațiuni de sabotaj și culegere de informații. Înainte de debarcarea din Normandia O.S.S. a trimis 276 agenți însărcinați special cu coordonarea acțiunilor rezistenței cu operațiunile trupelor aliate.

Dintr-o multitudine de motive secția Informații speciale a bazei O.S.S. din Londra a eșuat în organizarea unor acțiuni de spionaj extensiv în Franța. Cea mai mare operație de spionaj care a precedat debarcarea, „Sussex”, a fost realizată în colaborare cu britanicii: au fost trimise în zonele neacoperite de rezistență 50 de echipe de agenți pentru culegerea de date. În schimb baza din Alger a inițiat multiple acțiuni de spionaj în Franța și a înregistrat succese deosebite. Dispunînd de un fertil teren de recrutare, baza din Alger a antrenat și trimis în misiuni individuale numeroși agenți. Ca urmare, la începutul anului 1943 se creaseră mai multe rețele de spionaj care, prin intermediul stațiilor de radio sau al curierilor spre Spania, au furnizat multiple date: pînă la debarcare se cunoștea esența dislocării trupelor germane în Franța ca și schema fortificațiilor.

Biroul pentru Servicii Strategice a avut un rol deosebit în pregătirea mării debarcări din Normandia (Operația Overlord)³ ca și a aceleia din sudul Franței (Operația Anvil)⁴. În vara anului 1944 circa 300 000 rezistenți au fost antrenați și înarmați prin eforturile a numai 86 agenți O.S.S. care, apoi, au trecut la acțiune. În prima jumătate a anului 1944 au fost organizate sabotaje în aproape 100 de fabrici care lucrau pentru germani. În acest fel Aliații au făcut economie de oameni, avioane și alte materiale, obiectivele fiind neutralizate cu precizie. Producția franceză de materiale militare a fost sabotată și prin întreruperea frecventă a furnizării de curent electric prin rețelele de înaltă tensiune care legau hidrocentralele din Sud cu fabricile din Nord. Prin sabotaje de cale ferată sau pe canalele de apă, a fost limitată și aprovizionarea

cu cărbune. În acest fel, lipsa de energie electrică sau de cărbune a făcut ca multe întreprinderi să funcționeze intermitent⁹.

Muncitorii de la Societatea Națională a Căilor Ferate ca și grupurile de sabotori din rezistență au subminat eficace transporturile. În prima jumătate a anului 1944 au fost distruse peste 1 000 locomotive și 5 ateliere de reparații. În mod constant a fost atacată și rețeaua telefonică subterană iar la sosirea unităților aliate în multe puncte unitățile din „maquis”¹⁰ protejau diversele mijloace de comunicație de distrugerea germană. Cîteva grupuri de rezistență, comandate de agenți americani, au obținut succese de seamă în activitatea lor, așa încît se cer a fi menționate.

În aprilie 1943, în zona frontierei franco-elvețiene, a fost parașutat agentul „Stockbraker” care s-a stabilit curînd în raionul Belfast-Besançon. Avînd deja contacte locale, agentul american a reușit a crea o întinsă rețea de rezistență care acționa în centrele locuite ca și în munți. Sabotaje organizate la filialele Peugeot din Montbellard și Selancourt, aruncarea în aer a unor trenuri cu trupe germane, distrugerea unui depozit de muniții de lîngă aeroportul din Vesoul ca și a unui pod peste canalul Haute Saone au fost doar cîteva din operațiunile reușite. În decembrie 1943 jandarmeria germană de campanie detectează nucleul grupei și, în ciocnirea care are loc, agentul american este rănit, dar reușește a fugi în Elveția. Înlocuitorul lui, sosit în aprilie 1944, este împușcat de germani, care întîmplător efectuau o percheziție în zonă, a doua zi de la parașutare. Chiar în luna mai agenții „Alfred” și „Narcisse” sînt trimiși ca înlocuitori și, de data aceasta fără peripeții, reorganizează rețeaua și reiau actele de sabotaj. Acum va fi inaugurat sistemul „trenului fantomă” care va fi adoptat curînd în întreaga Franță⁷. La sosirea trupelor aliate maquisul local avea 3 200 membri dintre care 1 800 erau bine înarmați⁸.

O echipă mixtă de agenți americani, englezi și ai Franței Libere, avînd indicativul radio „Union”, a fost lansată în zona Lyon pentru a activa maquisul din Vercors, Savoia, Drone și Isere. Situația din regiunea respectivă era foarte confuză datorită orientării politice diferite a grupurilor de rezistență care acționau separat. Agentul american care conducea echipa „Union” a încercat a uni grupurile de rezistenți și a le asigura un sistem de legătură prin radio și curieri, ca și o aprovizionare aliată adecvată. A urmat o intensificare a acțiunilor de sabotaj ceea ce a generat o violentă reacție germană. În ianuarie 1944 un batalion german atacă două mici detașamente de rezistenți care înregistrează mari pierderi. Iar în februarie trei batalioane, mecanizate încep atacul împotriva maquisului din Vercors care, în final, va fi ținta a nu mai puțin de două divizii germane. Agenții aliați apreciau că erau necesari circa 7 000 de oameni pentru apărarea eficace a zonei Vercors: efectivele existau dar armele erau deficitare⁹.

Faimosul Vercors era o zonă muntoasă, de circa 3 000 km², înconjurată de apele a trei râuri: Isere, Drone și Drar. Căile de acces, foarte dificile, au fost în parte minate de maquis care intenționa a transforma platoul într-o fortăreață fără a ține seama de lipsa de pregătire și de armament. Cele ce au urmat au demonstrat marea eroare a rezistenței de a încerca să mențină terenul în fața ofensivei inamice de mari proporții și au relevat pericolul concentrării într-o singură zonă a unor efective mari și insuficient înarmate. Pentru a consolida situația din regiune, la 28 iunie 1944 a mai fost parașutată echipa pentru operații speciale „Justine” formată din 15 americani. Aceștia au început imediat antrenarea rezistenților pentru tactica luptei de partizani și utilizarea armamentului american sau britanic. La 6 iulie o altă echipă O.S.S., „Eucalyptus”, a fost parașutată la Vercors. În cel moment se aflau pe platou 2 000 de luptători care aveau armament personal dar nu și arme grele, mai ales mitraliere și aruncătoare de mine. În fața unei iminente ofensive germane, la 11 iulie se decide mobilizarea generală, efectivele ajungînd la 3 200 luptători la care se puteau adăuga circa 600 muncitori de la aeroportul din Vassieux. Ofensiva germană a început chiar a doua zi iar la 14 iulie aproape 100 avioane aliate lansează 1475 containere cu arme și muniții în raza orașului Vassieux. Toată zona este intens bombardată de artileria germană așa încît, pînă seara, abia sînt recuperate 200 containere.

Artileria și aviația germană atacă violent micul orașel La Chapelle care este practic distrus. Unități S.S. intră în Vassieux la 19 iulie, dar sînt imediat atacate de rezistenți. Nu mai puțin de patru atacuri au loc în cinci zile dar, lipsiți de aruncătoare de mine, esențiale pentru lupta în munți și în localități, partizanii nu i-au putut alunga pe germani care, pe de altă parte, primeau în permanență rezerve. S.S.-ul a început masacrarea populației, peste 100 francezi fiind asasinați în Vassieux la încetarea luptelor care au lăsat doar șapte case întregi. La 20 iulie Vercors este complet înconjurat de germani care încep un bombardament sistematic. Pînă la 23 iulie maquisul va pierde 700 oameni. Londra era informată direct asupra situației prin stația de radio a grupului O.S.S. „Eucalyptus” pînă în momentul în care, treind prin multe peripeții și înregistrînd pierderi, soldații americani rup încercuirea și se îndreaptă spre zona frontului¹⁰.

La începutul lunii aprilie 1944 grupul „Beggar”, format din 3 agenți, este parașutat la nord de Paris și intră în oraș după un drum de două zile. Șeful grupului, avînd pseudonimul „Ludovic”, dispunea de toate actele necesare, falsificate desigur și s-a angajat chiar la o între-

prindere, reușind a scăpa cu bine din mai multe razi. Prin eforturi susținute a creat o rețea care, în ajunul debarcaderii din Normandia, avea 91 de oameni împărțiți în opt grupe specializate. După invazie recrutările au sporit așa încât în august 1944 „Beggar” avea 505 oameni, antrenati și înarmați. Activitatea lor a fost orientată spre sabotaje și culegerea de informații. Au fost atacate linii de cale ferată, de telefon etc. după cum au fost identificate obiective importante de valoare unei unități de blindate mascată în Front de Bez, a unui depozit cu materiale de aviație lângă Neaucourt și a unui aerodrom subteran la Creil¹¹.

O atenție specială s-a acordat parovizionării rezistenței franceze cu arme, muniții, medicamente și diverse echipamente, până în septembrie 1944 fiind lansate circa 10 000 tone. Încă din 1943 englezii au intenționat a organiza rezistența numai în grupuri mici, dotate cu stații de radio (aparate W.T.) și aprovizionate doar la limită pentru a nu stimula printr-o dotare lărgită și luptele dintre diversele fracțiuni, așa cum se contura deja în Grecia și Jugoslavia. O.S.S. a insistat ca maquisul să fie organizat pe baze paramilitare, la scară națională, sub conducerea aliați și asigurându-se o aprovizionare care să garanteze bune rezultate. Tot timpul O.S.S. a acordat o importanță secundară posibilelor efecte politice ale acestei orientări. Date fiind necesitățile militare ca și creșterea aportului O.S.S., punctul de vedere american a prevalat.

Cîteva cifre vor releva volumul aprovizionării rezistenței franceze de către aliați: în ianuarie 1944 americanii au lansat 96 containere iar englezii 570. În lunile următoare însă ponderea O.S.S. a crescut substanțial. Ca urmare, în primele nouă luni ale lui 1944 americanii au parașutat 21 164 containere și 10 319 pachete, acestea din urmă conținând numai îmbrăcăminte, ce nu putea fi deteriorată prin aruncarea din avioane. La Holme, în Anglia, a fost organizată o mare bază de pregătire a containerelor cu un randament extraordinar: 50 000 bucăți în nouă luni. Secția Operații speciale, în colaborare cu S.O.E., pregătea toate parașutările: în funcție de nevoile tactice sau strategice se stabilea legătura cu grupurile de rezistență, se fixau materialele necesare, se stabilea zona de parașutare și, în caz de aprobare, se trimitea confirmarea sub forma unui mesaj codificat prestabil difuzat de B.B.C. După ce recepționarea mesajului era conformată, ceea ce însemna că zona era verificată și pregătită pentru acțiune, erau fixate semnalele de identificare după care avea loc parașutarea. Aceasta se realiza de regulă noaptea dar, de cîteva ori, a avut loc și ziua. Astfel, la 25 iunie 1944 un număr de 180 „fortărețe zburătoare” și-au lansat încărcătura în regiunea Haute-Vienne și Vercors în plină zi. Cea mai mare operație de acest gen a avut loc la 14 iulie 1944 cînd 320 „fortărețe zburătoare” au aruncat în șase puncte 3 794 containere însumînd 417 tone de armament și echipament, suficiente pentru dotarea a 20 000 oameni. Eficacitatea a fost maximă: 90 % din încărcătură a fost recuperată de destinatari. În intervalul ianuarie-septembrie 1944 O.S.S./Londra a parașutat: 3 500 tone iar baza din Alger alte 1 500 tone de arme, muniții și echipamente diverse¹².

În ajunul și în etapa următoare debarcării din Normandia în spatele frontului german au fost lansate 276 echipe avînd denumirea convențională de „Jedburgh”. Acestea aveau o structură standard, anume trei membri, între care unul era operator radio, și o misiune identică: a pregăti, înarma și conduce rezistența pentru a sprijini înaintarea aliați. Majoritatea echipelor americane au fost parașutate în iunie-iulie în Bretania, simultan cu comandourile britanice. În ansamblu, agenții O.S.S. au organizat în zona menționată circa 20 000 rezistenți care au trecut curînd la operații active de sabotaj reținînd în acest fel însemnate forțe germane în spatele frontului. În lunile august-septembrie 1944 au fost lansate alte 69 de echipe „Jedburghs” de-a lungul liniei de cale ferată Paris-Beauvois-Dieppe care a fost tăiată de 10 ori pe perioade mai lungi¹³.

Ambuscadele de-a lungul șoselelor erau adesea utilizate, uneori cu mare eficacitate. Astfel la 26 iulie în regiunea Cahors o grupă „Jedburgh” și 70 partizani au atacat o coloană germană formată din 26 vehicule ce transportau trupe și au nimicit-o integral. Iar la 2 august un „Jedburgh” american și 30 de rezistenți au organizat o ambuscadă pe șoseaua Bret-Paris și au reușit a bloca un întreg batalion german de artilerie. În momentul apropierii trupelor aliate, echipele „Jedburghs” au început a proteja diversele instalații și căi de comunicații de distrugerea germană. Din ansamblu, două echipe „Jedburgh” au dat rezultate deosebite.

„Horace”, formată din doi americani și un francez, a fost lansată în seara de 17 — 18 iulie 1944 în vestul Breteniei, la 40 mile sud-est de Brest, și au stabilit în bune condiții legăturile cu maquisul și cu Londra. Rezistența locală, serios lovită de Gestapo, mai avea circa 5000 de oameni slab înarmați. Grație parașutărilor aliate în următoarele luni 1 500 dintre ei erau echipați satisfăcător și au putut întreprinde atacuri împotriva unităților germane. S-au cules și informații, între care și aceea că germanii pregăteau blocarea portului Brest prin scufundarea a două petroliere de cîte 14 000 tone la intrarea în radă. Aviația aliați a intervenit imediat și cele două vase au fost scufundate la docuri. În momentul în care trupele americane s-au apropiat de Brest, „Horace” a servit ca legătură între Divizia 6 blindată și rezistență, participînd direct la lupte. La 15 septembrie echipa este readusă în Anglia.

Echipa „Alexander” formată dintr-un agent francez, om de afaceri, un ofițer și un sergent, americani, a fost parașutată la 12 august în regiunea Creuse pentru a dinamiza rezistența locală care număra circa 8 000 de oameni, slab înarmați și comandați de comuniștii „Rocque” și „Louis”. După câteva parașutări reușite de armament, maquisul a declanșat operații de amploare. La 27 august a început atacul împotriva orașului Angoulême, ocupat de circa 2 500 germani, care s-au retras fără luptă. Grupa „Alexander” a acționat în zonă până la sfârșitul lunii noiembrie 1944. Între altele, a fost obținută o informație de mare valoare de la un prizonier german, privind noul tip de rachete, V-4, cu aer comprimat, destinată luptei contra infanteriei. Londra a fost imediat anunțată și a trimis un avion special pentru a-l recupera pe prizonier¹⁴.

Baza O.S.S. din Alger a trimis în Franța, în iunie-septembrie 1944 și grupuri operaționale însărcinate a acționa individual sau pentru a conduce rezistența. Au fost parașutate 14 asemenea grupuri din câte 15 oameni fiecare. În strînsă cooperare cu maquisul grupurile operaționale au atacat coloane germane, au distrus depozite și linii de comunicație, reținînd deci forțe germane de pe front. Între două acțiuni, au fost organizate parașutări de arme și au fost instruiți rezistenți. Un bilanț al activității grupurilor operaționale include tăierea a 11 linii de curent și cabluri de comunicație, distrugerea a 32 poduri în Valea Ronului, minarea a 17 drumuri, distrugerea a 3 locomotive și 33 vehicule, uciderea a circa 460 soldați inamici. Pierderile proprii au fost minime: 5 morți, 23 răniți și 1 dispărut. Cele mai mari succese au avut grupurile operaționale „Emily”, „Louise” și „Betsy”¹⁵.

O.S.S. a avut legături strînse cu *rezistența italiană*. Calea aerului a fost principala metodă de infiltrare a agenților și de a aproviziona rezistența. Penetrația pe cale maritimă a devenit tot mai dificilă pe măsură ce trupele aliate înaintau în peninsula italică. Containerele și pachetele destinate partizanilor erau ambalate la o bază britanică de lângă Brindisi. Aici va fi transferată și baza de împachetare a O.S.S. de la Alger după debarcarea cu succes în sudul Franței. De la Brindisi, cu avioane americane sau britanice, încărcătura era transportată spre destinație. Distanța mare de linia frontului a făcut ca importanța factorului meteorologic să fie foarte mare, ducînd adesea la amînări de livrare care au avut uneori consecințe tragice pentru partizani. Pe de altă parte, englezii dădeau prioritate acțiunilor proprii, amînînd transporturile pregătite de O.S.S. care nu dispunea în Italia de avioane proprii¹⁶.

După februarie 1944 toate operațiile speciale din nordul Italiei au fost coordonate de unitatea O.S.S. atașată la Grupul 15 armate. Operația de cooperare însemna alocarea echitabilă de personal și materiale pentru acțiuni și controlul transportului. S-a încercat chiar a se stabili sfere de acțiune pentru englezi și americani, ponderea din aprovizionare fiind de 2/3 pentru primii, respectiv de 1/3 pentru cei din urmă, în funcție de volumul contactelor cu rezistența. S.O.E. a inițiat acțiuni în nordul Italiei imediat după debarcarea de la Salerno în timp ce O.S.S. a elaborat un program complet de operațiuni abia la jumătatea anului 1944. Tot atunci, agenția americană a solicitat o nouă distribuie a sferelor de acțiune și o cotă sporită din aprovizionarea pentru rezistență. Comandamentul aliat a decis menținerea sferelor stabilite dar a acordat paritate la cotele de aprovizionare pe timp de trei luni. În martie 1944 englezii au lansat 90 tone arme și muniții iar americanii doar 45; în septembrie cele două părți ajung la paritate, cite 142 tone.

Programul de aprovizionare s-a diminuat în septembrie 1944 cînd majoritatea avioanelor disponibile au fost trimise pentru a lansa încărcături asupra Varșoviei, unde izbucnise insurtecția. Exact în acel moment multe detașamente de partizani italieni erau sub atac german și aveau nevoie disperată de arme și muniții. În luna octombrie o escadrilă de cvadrimotoare americane a fost dislocată la Brindisi pentru a ameliora aprovizionarea partizanilor. Vremea proastă a făcut ca doar 14 % din cele 1 600 tone programate să fie lansate. Au urmat citeva zile bune de zbor și atunci s-a încercat lansarea în masă însă, din cele 223 tone aruncate doar 92 tone au fost recuperate, celelalte pierzîndu-se în terenul accidentat. În timpul iernii livrările au fost determinate doar de vreme: 145 tone în noiembrie, 358 în decembrie, 175 în ianuarie și 592 în februarie. Ameliorarea vremii și mutarea bazei de ambalare la Cecina au făcut ca în iarnă să fie parașutate 890 tone de materiale. În ultimele două luni de război cota O.S.S. a depășit cu mult pe cea engleză, rețelele de agenți create de americani fiind mai numeroase și mai eficiente¹⁷.

Create de obicei spontan, detașamentele de partizani s-au înmulțit în special după capitularea Italiei din septembrie 1943. Mai ales în nordul țării s-au constituit asemenea unități deoarece industrializarea zonei a determinat un procent mai mare de antifasciști și sentimente antigermane mai pronunțate. După capitularea mulți ofițeri din armată s-au alăturat detașamentelor formate din civili, pe care i-au organizat militar. Inițial acțiunile se limitau la recuperarea aviatorilor aliați căzuți și la rezistența pasivă, dar ulterior s-a trecut la sabotaje și acțiuni armate. Cele șase partide antifasciste importante din Nordul Italiei au creat la Milano Comitetul de Eliberare Națională (C.E.N.) care avea structuri politico-militare. Pentru a sta-

bili contactul cu noul organism, în septembrie 1944 a fost trimisă echipa O.S.S. „Mangostine”. Aceasta a reușit, în noiembrie, a scoate din teritoriul ocupat o delegație a C.E.N. care este dusă la Caserta. Aici este negociat un acord între aliați și guvernul italian clandestin: cei circa 90 000 partizani urmau a fi activați, primind o alocație zilnică de 1 500 lire, așadar 160 milioane lire lunar, plătiți de Aliați dar distribuți de C.E.N. unităților subordonate. Acordul, semnat la 7 decembrie 1944, mai stabilea că fondurile lunare erau acordate prin intermediul S.O.E. și O.S.S., la paritate. Guvernul italian, după război, urma a restitui întreaga sumă. La 26 decembrie este ales șeful guvernului italian clandestin care recunoaște C.E.N.-ul ca organ de conducere provizoriu în nordul țării. Ca urmare la 29 decembrie 1944 delegația C.E.N. sosită la Caserta este readusă cu bine în teritoriul ocupat.

Înțelegerea realizată a stimulat activitatea O.S.S. care, în a doua jumătate a anului 1944, acționase energic pentru activarea rezistenței armate din nordul Italiei. Eforturile au dat bune rezultate și s-a reușit a se crea o diversiune majoră pentru armata germană de vreme ce toate unitățile de partizani erau înarmate, antrenate și coordonate pentru atacuri susținute. Principalul nucleu de rezistență din zona Florența a fost contactat de grupele de agenți americani „Vera” și „Nada” care au facilitat lansarea de arme și au coordonat prin radio operațiuni de sprijinire a ofensivei aliare. Iar la apropierea trupelor aliate de Florența, grupul de partizani a atacat unitățile germane în retragere.

Liderii detașamentului care acționa în Munții Apuani, la nord-est de Genova, au trecut linia frontului la 10 iunie 1944 și au furnizat americanilor informații detaliate privind fortificațiile din Linia Gotică. Instruiți intensiv, cei doi comandanți au fost parașutați în august la un detașament mare, de circa 4000 oameni care acționa între Genova și Piacenza. Aici, între altele, au reușit a captura în septembrie un curier german ce aducea documente foarte importante care au fost trecute imediat peste linia frontului. Încă de la sfârșitul lunii august germanii au început atacarea unităților de partizani, pentru a curăța drumul național 45, ce lega Genova de Piacenza. Cum aprovizionarea aliată s-a diminuat tocmai acum, partizanii s-au retras în păduri și, sub presiunea germană, unii au lăsat armele în timp ce alții s-au unit cu detașamente din rezistența toscană.

Germanii care au început în vara lui 1944 retragerea din Roma au fost atacați de grupuri de rezistență înarmate de O.S.S. Sub conducerea agentului american „Como”, un grup de partizani a atacat la Val d'Ossolo garnizoana germană și a curățat de ocupanți o mică zonă de frontieră italo-elvețiană. Prin intermediul secției O.S.S. din Berna, la Campione, pe teritoriul elvețian, s-a organizat o bază de aprovizionare iar la 11 august a fost parașutat un grup operațional din cinci oameni împreună cu 7 tone de arme, muniții și echipament. Două divizii germane încep la 9 septembrie curățirea regiunii Val d'Ossolo dar, prin radio, rezistența a beneficiat de intervenția aviației strategice americane care a bombardat intens concentrările de trupe inamice. Efectul moral al acțiunii aviației a fost extraordinar pentru partizani. Germanii însă, din motive de prestigiu probabil, reiau curind ofensiva și, în fața forțelor mult superioare și a imposibilității de data aceasta a intervenției forțelor aeriene aliate, rezistenții și agenții americani se retrag în Elveția sau în alte zone de munte. O insurecție de mică amploare a avut loc și la Val d'Aosta dar, înainte ca aliații să poată interveni, au trecut la represalii severe germanii și milițiile fasciste, mișcarea eșuind. Foarte activ a fost detașamentul de partizani din zona Ravenna care, contactat în septembrie 1944 de către grupul american „Bionda”, a fost aprovizionat pe calea aerului și a acționat în cooperare cu comandamentul Armatei 8 a Statelor Unite. Detașamentul va participa direct și la eliberarea orașului Ravenna¹⁸.

Două brigăzi de partizani, bine echipate, au sprijinit ofensiva Diviziei 92 americane pe coasta de vest, în direcția orașului Spezia. Orașul Carrara a fost eliberat chiar de partizani. În timpul iernii 1944/1945 noi grupuri operaționale au fost lansate pentru a stabili legătura cu toate centrele rezistenței din nordul Italiei. Cu comandanții principalelor detașamente de la frontiera franco-italiană s-au organizat discuții pentru determinarea exactă a programului de aprovizionare și adoptarea unui plan coordonat de acțiune. La sfârșitul lunii noiembrie 1944 doi delegați ai rezistenței din Parma, unul fiind preot, trec liniile aliate pentru a solicita ajutor. Sosirea prelatului era importantă deoarece putea releva rolul bisericii în rezistență. Până la sfârșitul anului 1944 Vaticanul nu a recunoscut mișcarea de rezistență pe care o considera dominată de elemente revoluționare, anticlericale, și a cărei forță reală nu o putea aprecia. Apoi atitudinea s-a modificat și Vaticanul, influențat desigur și de evoluția războiului, a încurajat sprijinirea rezistenței de către preoți. Agenții O.S.S. parașutați au primit ca misiune secundară și facilitarea evacuării aviatorilor aliați căzuți: 17% dintre cei doborâți în nordul Italiei vor fi evacuați cu participarea agenției.

Considerind că vremea proastă va împiedica aprovizionarea, de care depindea eficacitatea operațiunilor, comandantul teatrului de război a emis la începutul lunii noiembrie o directivă prin care a cerut diminuarea activității partizanilor. Ordinul a avut efecte morale negative pentru partizani. O.S.S., ca și S.O.E., au protestat și au făcut tot posibilul pentru a

asigura un minim de aprovizionare. Nu a fost totuși suficient deoarece germanii au lansat o serie de atacuri care i-a determinat pe mulți partizani să se împrăstie. Pe de altă parte, în timpul iernii s-a reușit crearea unui grup de partizani în Delta fluviului Po, care acționa și de-a lungul văii acestuia, foarte bine păzită de germani. Cu stația de radio a grupului „Bionda”, transferat aici, s-a reușit transmiterea multor informații tactice¹⁹.

Ameliorarea vremii, din martie 1945, a facilitat sporirea cantităților de armament și muniție parașutate și a determinat intensificarea acțiunilor rezistenței. Cu rindurile sporite, detașamentele dizolvate peste iarnă își relau activitatea militară. Comandamentul aliat a decis însă limitarea activității partizanilor și deci a aprovizionării lor pentru a nu se ajunge la o situație similară cu cea din Grecia. O.S.S. și S.O.E. au protestat energic și au cerut un minimum de 1 200 tone lunar pentru partizani. Directiva a fost în final revizuită și s-a decis ca partizanii din zona de interes strategic a Apeninilor să fie aprovizionați în funcție de necesități dar cei din alte zone puteau primi doar până la 250 tone, cu o creștere a ponderel echipamentelor și medicamentelor. De asemenea, s-a decis ca grupe de legătură să fie trimise pe lângă toate detașamentele italiene de partizani pentru menținerea disciplinei și coordonarea acțiunilor lor cu operațiunile Grupului 15 armate. În fapt, sarcina principală a echipelor de legătură era prevenirea fricțiunilor dintre detașamentele de partizani de diverse tendințe politice. Până la terminarea războiului doar 4 echipe de legătură au fost trimise pe teren.

În momentul lansării ultimei ofensive aliate, în nordul Italiei, în spatele liniilor inamice activau 75 echipe O.S.S. care culegeau informații, coordonau activitatea partizanilor sau cooperau cu unitățile aliate avansate. La începutul lunii aprilie toate detașamentele de partizani italiene au fost alertate pentru a sprijini ofensiva aliată care, după 25 aprilie, atinge un asemenea ritm încât nu a fost nevoie de utilizarea întregului potențial al rezistenței. De regulă au fost blocate drumuri, ca de pildă naționalele 38 și 39, sau au fost prevenite distrugerile de obiective de către germani. Pentru aspectul din urmă este semnificativă acțiunea din Genova, unde 15 000 partizani au ocupat orașul înainte de sosirea Diviziei 92 americane, iar la Veneția echipa O.S.S. „Margot” a negociat capitularea garnizoanei inamice amenințată de altfel de mari grupuri de rezistență²⁰.

Operațiile secrete din *Norvegia și Danemarca* au diferit substanțial de cele inițiate în alte state europene datorită unității remarcabile a mișcării de rezistență și a influenței însemnate a serviciilor secrete naționale. Încă de la jumătatea anului 1942 reprezentanți ai O.S.S. și S.O.E. au fondat un comandament special (Special Force Headquarters, S.F.H.Q.) care coordona antrenarea, aprovizionarea și comunicațiile rezistenței europene, inclusiv a celei din Scandinavia. Noul organism era practic sub control britanic, datorită legăturilor deja vechi de doi ani cu patrioții din țările nordice. Agenții folosiți erau norvegienii sau danezi, recrutați de obicei din zona ce interesa Aliții, apoi duși în secret în Anglia unde erau antrenați, după care erau readuși în teritoriul ocupat. Și la Stockholm a fost creată o unitate O.S.S. avansată, „Westfield”, care a început a acționa din noiembrie 1943 sub comanda lui Bruce Hopper. În vara anului 1944 „Westfield” număra 8 agenți activi care coordonau rețele cu peste 70 de oameni pe teren. Hopper era ajutat de dr. Taylor Cole, fost profesor de științe politice, acum șeful operațiilor, Richard Huber, economist, Walter Surey, avocat sau George Brewer, fost dramaturg, șeful secției Operații speciale²¹. După octombrie 1944, la cererea Comandamentului Suprem al Forțelor Aliate Expediționare (S.H.A.E.F.) au fost declanșate ample acțiuni de sabotare a căilor de comunicație pentru a împiedica dislocarea unităților germane din Scandinavia în Franța. O sinteză a acțiunilor secrete anglo-americane în Norvegia, în anii 1944–1945 indică: 100 călătorii pe mare, cu care prilej au fost infiltrați 128 agenți și aduse 191 tone arme și muniții; 149 ieșiri în avion, cu transportarea a 178 agenți și 114 tone materiale. Iar în Danemarca: 1 călătorie pe mare, cu 4,5 tone arme și muniții; 215 ieșiri aeriene, cu peste 300 tone materiale și lansarea a 36 agenți²².

Cu excepția unui mic grup comunist care acționa în sud-estul Norvegiei, rezistența din țară era unificată în cadrul organizației MILORG, aflată sub conducerea guvernului în exil la Londra și în strinsă legătură cu Comandamentul Forței Speciale, anglo-american. La începutul anului 1944 acționau deja și 19 echipe aliate din cite doi până la șase membri, dispunând de aparate de radio emisie, trimise de S.F.H.Q. pentru a conduce grupurile de rezistență care, la terminarea războiului erau în număr de 62. Toate aceste echipe erau aprovizionate de O.S.S./Londra în colaborare cu S.O.E. În noiembrie 1943 se crease o mică flotilă specială, din 13 vedete rapide, care duceau agenți și materiale. Iar la începutul anului 1944 o escadrilă din șase bombardiere B-24 a fost afectată numai pentru parașutarea de materiale și agenți în Scandinavia deși operațiunile aeriene erau riscante din cauza lungimii verii polare. Și Secția Operații speciale a bazei Westfield, din Stockholm, se ocupa de aprovizionarea grupurilor din rezistență aflate la nord de paralela 62, zonă atribuită exclusiv activității americane. De-a lungul frontierelor nordice ale Norvegiei au fost înființate trei baze de aprovizionare și comunicații, având numele codificat „Sepals”. Acestea erau mascate în stațiuni meteorolo-

gice și aveau acordul guvernului suedez. Bazele „Sepals” au început a funcționa la 9 august 1944 și, în scurt timp, au servit la infiltrarea a 50 agenți secreți norvegieni. Aceștia au acționat în apropierea frontierei cu misiuni speciale, reușind a distruge un depozit regimental, 9 pichete de frontieră, două pluguri de zăpadă, un pod de cale ferată, un vapor finlandez etc. Cel mai mare succes a fost distrugerea depozitului regimental, realizată în seara de 12—13 ianuarie 1945 de către un grup de cinci agenți²⁸.

Prin bazele „Sepals” au fost înarmați circa 6 000 rezistenți care au cules date diverse, transmise la Londra, au organizat sabotaje, au urmărit retragera inamică din Finlanda și traficul naval în portul Narvik, au asistat, la terminarea războiului, pe cei 1 200 soldați aliați debarcați pentru a-l controla pe germanii care au capitulat, peste 130 000 la număr. Bazele au oferit și date meteorologice forțelor aeriene. În sudul Norvegiei secția Operații speciale a sprijinit îndeaproape S.O.E. în crearea unor rețele de spionaj. Numai în Oslo au acționat circa 400 agenți care, între altele, au difuzat circa jumătate de tonă de materiale de propagandă pregătite de secția Operații Morale.

„Westfield” a pregătit și misiunea „Rype”: în martie 1945 douăzeci de agenți din grupurile operaționale au fost lansați cu misiunea de a tăia calea ferată Nordland în zona Trondelaog, pentru a bloca retragerea trupelor germane din nordul țării. Doar paisprezece agenți ajung la punctul de parașutare deoarece un avion a făcut o greșeală de navigație și a lansat agenții în Suedia unde au fost arestați. Prin intervenții pe lângă autoritățile suedeze au fost eliberați și au reușit a trece frontiera pe jos, reunindu-se cu nucleul de bază. Acesta urma a primi întăriri și materiale cu două avioane care, din cauze necunoscute, se prăbușesc chiar în zona de parașutare și zece agenți americani își pierd viața. Totuși, forțele deja ajunse la destinație, au îndeplinit cu succes misiunea: la 15 aprilie a fost distrus un pod de cale ferată la Tangen iar la 23 aprilie au fost amplasate 240 încărcături de plastic care au distrus, în diverse puncte, 2,5 km de linie. Ca urmare, retragerea germană din nordul Norvegiei este limitată de la un batalion pe zi la unul pe lună²⁹.

Danemarca a fost aproape integral sub control britanic în sfera operațiunilor secrete, „Westfield” având o acțiune independentă limitată. A fost vorba mai ales de dirijarea transportului naval, organizat de două ori pe săptămână, pentru ducerea de agenți și materiale și de asigurarea funcționării unui post telegrafic fără fir. Încă din vara anului 1943 s-a creat Consiliul de eliberare danez, instalat în Suedia, și care a lucrat cu Comandamentul Forței Speciale, anglo-american, pentru trimiterea de agenți, scoaterea din teritoriul ocupat a unor voluntari pentru a-i antrena în Anglia și realizarea unor operațiuni subversive. Grupurile din rezistență au fost aprovizionate cu avioane britanice sau cu nave, în perioada ianuarie 1944 — aprilie 1945 fiind parașutate 268 tone de arme, muniții și echipament³⁰.

În octombrie și decembrie 1944 Comandamentul forțelor expediționare aliate a cerut realizarea unor acțiuni intensive de sabotaj. Căile ferate daneze au fost ținta specială a unor atacuri succesive în intervalul 25 ianuarie — 12 februarie 1945. În acest fel a fost blocat complet traficul de cale ferată din Jutlanda. Au fost atacate și diferite obiective industriale, între care, la 2 ianuarie 1945, și fabrica de componente radio pentru rachetele V-2 de la Charlottenlund. Gestapoul a declanșat încă din octombrie 1944 o acțiune sistematică de anihilare a rezistenței, în Jutlanda în special. Culegând unele informații despre acțiune, rezistența a cerut Comandamentului Forței Speciale să inițieze bombardarea sedului comun Gestapo — S.D. din Aarhus unde erau ținute fișierele. La 31 octombrie 1944 un grup de 25 bombardiere britanice a atacat clădirea respectivă pe care au distrus-o integral, circa 150 agenți naștiți fiind omorâți. Succesul acestei acțiuni a făcut ca operația să se repete, la 21 martie 1945 la Copenhaga și la 17 aprilie la Odense.

Așadar, O.S.S. și S.O.E. au colaborat cu guvernul norvegian în exil pentru organizarea mișcării de rezistență care va avea, în final circa 32 000 membri, înarmați satisfăcător cu cele 450 tone de arme trimise. Un număr de 50 echipe de agenți, pregătiți în Anglia, au condus grupurile de rezistenți și le-au asigurat legătura cu Londra. În februarie 1944 în Norvegia erau dislocați circa 200 000 soldați germani care, în iunie, au început a fi deplasați spre Franța. La cererea Comandamentului forțelor expediționare au fost organizate sabotaje intense pentru reținerea unităților germane. Rezultatul: în mai 1945 mai erau aproximativ 100 000 înainci în Norvegia.

În Danemarca a fost organizată și înarmată o mișcare de rezistență care număra circa 13 000 membri. Terenul plat în mai toată țara, nepropice deci luptei clandestine armate ca și menținerea a trei divizii germane, au împiedicat extinderea rezistenței. Acțiunile organizate au fost în bună parte inițiate de britanici. Secția Operații Speciale din O.S.S. a acționat mai ales pentru asigurarea legăturilor radio, aprovizionare, transport și falsificarea actelor necesare pe teritoriul ocupat. Statistica misiunilor aeriene de transport spre Danemarca relevă următoarea situație³¹:

anul	nr. de misiuni reușite eșuate		cantitatea de materiale parașutată	nr. de agenți duși
1941 (dec.)	1	—	—	2
1942	3	5	75 tone	3
1943	20	12	12,5	13
1944	145	86	181	17
1945	46	31	65	1
TOTAL	215	134	333,5	36

O.S.S. a avut un rol mai activ în contactele cu mișcările de rezistență din Grecia, Albania și Jugoslavia²⁷. Un ultim episod este legat de *Cehoslovacia*. Absența contactelor în această țară a handicapat acțiunile subversive engleze și americane în egală măsură. Totuși la sfârșitul anului 1944 și la începutul lui 1945 două echipe O.S.S. au intrat în Cehoslovacia și au colaborat cu rezistența. La sfârșitul lunii august 1944, sub influența progreselor ofensivei sovietice în Ungaria și Rutenia, două divizii din armata slovacă s-au răsculat și, în cooperare cu detașamentele de partizani locale, au ocupat Banska Bystrica. Prin stația de radiodifuziune au lansat apeluri de ajutor, reușind chiar a stabili legătura cu guvernul cehoslovac în exil. Prin intermediul acestuia s-a făcut un aranjament cu O.S.S.-ul pentru infiltrarea unei echipe de legătură care trebuia să realizeze și evacuarea aviatorilor aliați doborâți, aflați încă în viață. Imediat a fost fixată procedura de acțiune: aeroportul de la Tri Duby, la 10 km sud de Banska a fost pregătit pentru aterizarea avioanelor B-17, au fost stabilite semnale de identificare și data acțiunii.

La 17 septembrie 1944 un cvadrimotor american ateriza la locul fixat, aducând 6 agenți O.S.S. și 5 tone de arme și muniții pentru insurgenți. A luat în schimb 13 piloți americani și 2 englezi căzuți în zone controlate de partizani. La 7 octombrie șase bombardiere B-17 au adus încă 16 agenți O.S.S. și 20 tone de arme, muniții, alimente, uniforme, medicamente etc. Alți 28 aviatori aliați au fost evacuați. Scopul misiunii O.S.S. era de a face legătura cu Londra, a asigura aprovizionarea pe calea aerului a partizanilor, a-i instrui pentru folosirea armelor aduse, a evacua aviatorii aliați găsiți, a culege informații militare și politice despre germani dar și, despre partizani. Stabilită la Banska Bystrica, misiunea a început la 13 octombrie a transmite zilnic rapoarte de până la 1 000 cuvinte asupra dislocării unităților germane și a obiectivelor aeriene în special²⁸.

Încă de la sfârșitul lunii septembrie puternice efective germane au fost concentrate pentru anihilarea forțelor din rezistență. Imediat șeful echipei O.S.S. cere parașutarea de armament și muniții precum și a unui alt operator radio. La Bari, în Italia, au fost pregătite cinci alte echipe O.S.S., personal sanitar ca și un grup de agenți pentru Ungaria și Austria, ce urmau a fi lansați în aceeași zonă pentru a se infiltra pe cale terestră. În final doar un agent ungar a reușit a străbate cercul german, ceilalți fiind blocați de lupte²⁹.

După lupte grele partizanii au început retragerea, Banska Bystrica fiind evacuată la 26 octombrie. Echipa O.S.S., formată din 37 oameni, s-a împărțit în patru secții atașate pe lângă diverse unități, cu scopul de a reduce pierderile. Curând toți insurgenții rămași în viață, s-au retras în munți unde iarna, foarte grea, sosise deja. Lipsa de alimente și medicamente a început a fi acută, măbind pierderile provocate de lupte. Renunțată din nou, echipa O.S.S. are zilnic pierderi: la 11 noiembrie 1944, de exemplu, au căzut doi agenți și un pilot american atașat grupului. Alți aviatori aliați încă ne-evacuați, izolați la o cabană, s-au predat germanilor la 26 noiembrie iar la 12 decembrie doi agenți americani, aflați în patrulare, sînt capturați. În acest fel rindurile s-au rărit. Majoritatea supraviețuitorilor se aflau la sfârșitul anului într-o cabană, la Velny Rok unde sînt depistați și, înconjurați de 250 germani, se predau. După interogatoriu sînt trimiși la Mathausen unde vor fi executați la 24 ianuarie 1945. Doar doi agenți americani, aflați în alt loc în momentul atacului, au scăpat și, cu ajutorul partizanilor au străbătut 100 km pînă la linia frontului, trecînd la sovietici.

Principală cauză a eșecului a fost insuficiența planificării din partea rezistenței slovace ca și a Aliatilor: Aprovizionarea adecvată a fost garantată de englezi iar sovieticii, contactați, au promis a accelera ofensiva. Au fost însă necesare două luni pentru ca Armata Roșie să treacă de Pasul Dukla, deși inițial estimaseră că două săptămâni erau suficiente. La jumătatea lunii octombrie sovieticii au lansat două brigăzi de parașutiști cehoslovaci, antrenați în Uniunea Sovietică, pe aeroportul de la Tri Duby, dar lipsa de armament greu i-a obligat să se retragă prin lupte grele spre linia frontului. Iar englezii, după toate semnele, nu au făcut nimic pentru a-i ajuta pe insurgenți. O.S.S. a trimis materiale pentru aprovizionarea de la Cairo la Bari, dar vremea constant rea a împiedicat decolarea²¹.

Un alt agent O.S.S., ceh de origine, cu numele codificat „Cottage”¹ a fost parașutat lângă Praga la sfârșitul lunii februarie 1945. El nu a stabilit niciodată legătura radio cu baza din Bari, dar, așa cum s-a aflat ulterior, a creat un mic grup de rezistență care a participat la Insurrecția din Praga, din mai 1945. Distrugerea aparatului de radio la parașutare și imposibilitatea înlocuirii lui l-a împiedicat a stabili legătura cu baza. Tot în mai 1945 o mică echipă O.S.S. comandată de locotenentul Eugene Fodor, a sosit la Praga cu misiunea de a culege informații asupra situației locale.²²

Datele și faptele de mai sus aruncă o lumină nouă asupra rezistenței popoarelor europene în fața ocupației naziste. Eroismul luptătorilor din diverse țări a fost încurajat de sprijinul material și chiar financiar aliat, ca în cazul Italiei, care, așa cum arată *War Report*, a fost extrem de semnificativ. Instruitorii americani au însoțit miile de tone de arme, muniții și echipamente de tot felul care au permis ca lupta patrioților împotriva ocupanților să aibă șanse sporite de succes.

NOTE

¹ Vezi J. Garlinski, *Poland, S.O.E. and the Allies*, Allen und Unwin, London, 1969.

² National Archives, O.S.S. File, *War Report*, O.S.S., vol. II, p. 140.

³ *Ibidem*, p. 191—210.

⁴ *Ibidem*, p. 223—230.

⁵ *Ibidem*, p. 192.

⁶ După cum se știe, „maquis” era denumirea dată rezistenței franceze; termenul derivând de la cei urmăriți de autorități ce se ascundeau în pădurile Corsicii.

⁷ Era vorba de un tren, cu câteva vagoane goale, lansat în viteză împotriva unui tren german staționar într-o gară.

⁸ National Archives, O.S.S. File, *War Report* O.S.S., vol. II, p. 193.

⁹ Vezi și relatarea lui Case Lynn, *The Maquis Republic of Vercors*, în „*Infantry Journal*”, April 1947, p. 29—39.

¹⁰ National Archives, O.S.S. File, *War Report* O.S.S., vol. II, p. 194—195.

¹¹ *Ibidem*, p. 196.

¹² *Ibidem*, p. 197—198.

¹³ *Ibidem*, p. 199.

¹⁴ *Ibidem*, p. 204.

¹⁵ *Ibidem*, p. 205—207.

¹⁶ *Ibidem*, p. 107.

¹⁷ *Ibidem*, p. 108.

¹⁸ *Ibidem*, p. 109.

¹⁹ *Ibidem*, p. 110—111.

²⁰ *Ibidem*, p. 112—113.

²¹ *Ibidem*, p. 135.

²² *Ibidem*, p. 137.

²³ *Ibidem*, p. 136.

²⁴ *Ibidem*, p. 137.

²⁵ *Ibidem*, p. 138.

²⁶ *Ibidem*, p. 139.

³⁷ *Ibidem*, p. 117—132; vezi și prima parte a documentarului, în „Revista de istorie” nr. 1/1990.

³⁸ Relatarea romanțată a episodului apare la L. B. Taylor, *O.S.S. Mission*, în „*Man's Magazine*”, April 1965, p. 82—84.

³⁹ National Archives, O.S.S. File, *War Report O.S.S.*, vol. II, p. 133.

⁴⁰ Înaintarea aliată în Italia a fost urmată de crearea unei secții O.S.S. la Bari, în cadrul căreia operațiile de spionaj erau conduse de Howard Chapin. Biroul pentru Ungaria avea în frunte pe Gilmore Flues. După contacte prealabile la 15 martie 1944 o echipă O.S.S. din trei oameni, în frunte cu colonelul Florimond Duke, a fost parașutată lângă Budapesta, dar imediat a fost predată trupelor germane. A fost misiunea „Sparrow”, pe larg relatată în lucrarea lui F. Duke, *Name, Rank and Serial Number*, Meredith Press, New York, 1969.

⁴¹ National Archives, O.S.S. File, *War Report O.S.S.*, vol. II, p. 134.

⁴² *Ibidem*.

UN NOU DOCUMENT PRIVITOR LA ACȚIUNEA POLITICĂ ȘI MILITARĂ A ROMÂNIEI ÎN APRILIE 1919

ION STANCIU

Deși nu se poate spune că pînă acum istoriografiei noastre i-au lipsit mărturiile în stare să explice clar și convingător evoluția evenimentelor și a situațiilor intervenite în anul 1919 în raporturile României pe de o parte cu marile puteri reunite la Conferința de pace de la Paris iar, pe de alta, cu țările vecine ei, orice mărturie în plus nu poate fi decît binevenită. Cunoașterea deplină a adevărului, prin darea la lumină a resorturilor celor mai adînci ale evenimentelor, impune desigur istoricului datoria de a înregistra asemenea mărturii cu cea mai mare atenție, mai ales cînd este vorba despre evenimente de însemnătatea celor legate de împrejurările în care, în anii 1919—1920, s-a produs recunoașterea internațională a realizării statului național unitar român și consolidării lui, în condiții externe complicate și nu tocmai favorabile. În acest sens, foarte edificator mi se pare și documentul pe care intenționăm să-l reproducem mai jos, dînd textul lui integral, pentru a nu știrbi nimic din detaliile și atmosfera ce ne-o comunică, mulțumindu-ne doar cu un comentariu restrîns, care să-l introducă în contextul în care trebuie considerat, odată devenit cunoscut.

Este vorba despre procesul verbal al Consiliului de miniștri ce s-a ținut la București în ziua de 28 martie/10 aprilie 1919. O copie nesemnăată a acestui document, provenind de la I.Gh. Duca dar rămasă în grija cunoscutului economist și om politic Victor Slăvescu, ne-a fost recent pusă la îndemînă de fiul acestuia, inginerul Mircea Slăvescu, a cărui bunăvoință ne obligă la mulțumirile cuvenite pentru permisiunea ce ne-a dat de a studia și publica documentul respectiv. Mi se pare potrivit să menționăm aici, în legătură cu gestul Domniei sale și cu interesul pe care știm că îl poartă păstrării manuscriselor ce i-au fost încredințate, și precizarea lăudabilă ce o arată, prin aceasta, cunoașterii trecutului nostru.

Hotărîrile Consiliului de Miniștri la care ne referim sînt cunoscute istoriografiei române doar în forma lor cea mai sumară, prin mențiunea pe care Gheorghe Brătianu a făcut-o în lucrarea sa *Acțiunea politică și militară a României în 1919*. În această binecunoscută scriere, apărută în 1939, la pagina 56, după ce prezenta contextul încordării raporturilor dintre România și Ungaria, unde venise la putere de la 21 martie 1919 guvernul revoluționar al sovietelor condus de Bela Kun, și după ce înregistra o serie de semne indicînd faptul că marile puteri aliate nu se grăbeau să procedeze la recunoașterea formală a unirii Transilvaniei cu România, în lumina actului clar de autodeterminare înfăptuit de românii de peste Carpați încă de la 1 decembrie 1918, Gheorghe Brătianu observa că, în consecință, situația militară și politică a României era grav primejduită. Cu trupele oprite pe linia de armistițiu de pe Mureș, linie provizoriu fixată la 13 noiembrie 1918, România asista la întărirea militară a Ungariei, care nu recunoștea unirea decisă la Alba Iulia, la persecutarea populației românești în teritoriile de peste Mureș și la ezitățile marilor puteri în aplicarea propriei lor decizii, luate la 26 februarie 1919, de creare a unei zone neutre la vest de linia Arad-Oradea-Satu-Mare. O asemenea linie odată stabilită ar fi oferit desigur o garanție efectivă că drepturile teritoriale ale României asupra Transilvaniei, drepturi întemelteate pe principiul etnic, aveau să fie pînă la urmă respectate.

În aceste împrejurări, la 10 aprilie 1919, preciza Gheorghe Brătianu, „la București, zarurile fuseseră aruncate. Consiliul de miniștri, întrunit sub președenția Regelui, hotărîse înaintarea armatei în vestul Transilvaniei”¹. Circumstanțele, a căror complexitate era, cum se știe, mult mai mare decît o putem evoca doar în rîndurile de față, precum și importanța deciziei amintitului consiliu de miniștri nu mai necesită sublinieri speciale, fiind de altfel cunoscut lanțul consecințelor politice și militare ce a decurs din acțiunea de trecere a Mureșului de către armatele române la 15—16 aprilie 1919.

În lucrările mai recente dedicate acestor momente dramatice legate de împrejurările în care avea să se ajungă ulterior la recunoașterea internațională a unirii Transilvaniei cu România și a graniței de vest a țării, prin semnarea tratatului de la Trianon, la 4 iunie 1920, acest

Consiliu de miniștrii din 10 aprilie 1919 nu mai apare consemnat, ca eveniment el fiind de fapt substituit cu menționarea efectului lui. Referirile se fac, cu alte cuvinte, doar la decizia guvernului român de trimitere a trupelor peste linia Mureșului². Textul procesului verbal al Consiliului de miniștri vine însă să restabilească importanța politică a deciziei din 10 aprilie 1919, și nu numai pe aceea militară, singura care reiese din mențiunea declanșării ostilităților. Din document se degajă foarte clar, între altele, considerațiile care au impus decizia, atmosfera în care ea a fost dezbătută, anvergura răspunderilor implicate pentru viitorul statului național unitar român și atitudinea unora dintre oamenii politici români ce au participat la luarea deciziei.

Din document rezultă, în primul rând, că decizia înaintării peste linia Mureșului nu a fost deloc rezultatul unei acțiuni sub impulsul momentului. După o atitudine de îndelungată reținere, în care încrederea în capacitatea aliaților de a stăvili evoluțiile politico-militare potrivnice României întregite a fost treptat eronate de sentimentul nesiguranței și îngrijorării, guvernul din București tocmai aflate de misiunea de conciliere a generalului Smuts la Budapesta și de neconfirmarea promisiunii generalului Franchet d'Espèrey, privind așteptatul ordin de înaintare pe noua linie a zonei neutre, situație în care ezitarea nu mai putea continua. Căci, cum se preciza, acțiunea militară nu mai putea fi nesocotită „fără a periclita în chipul cel mai grav și cel mai hotărât întreaga unitate națională”, cum declara M. Pherekide, președintele adinterim al Consiliului de miniștrii. Aflăm astfel că un precedent consiliu, ținut numai cu o zi înainte, fusese unanim în această părere, iar consiliul din 10 aprilie fiind ținut sub președinția regelui, era special destinat ascultării ultimelor evoluții, păreri și argumente care să dea toată greutatea formală necesară unei hotărâri de cea mai mare răspundere pentru soarta noului stat român întregit.

Din document răzbate și sublinierea repetată a faptului că primul și cel mai important considerent în decizia ce se discuta era asigurarea unității naționale, care, fiind primejduită de ineficacitatea Conferinței de pace și de acțiunea tot mai deschis potrivnică a Ungariei, impunea recurgerea la protecția militară a teritoriului românesc în limitele lui etnice. Dreptul la acest teritoriu, în principiu recunoscut tuturor celorlalte state de către aliați și de către conferință, ca și îndreptățirea la ocuparea lui militară, privită ca o garanție la care și alte state nu ezitaseră să recurgă, sînt invocate în document ca argumentele hotărîtoare în adoptarea singurei soluții ce se întrevedea pentru salvarea actului Unirii de la 1 decembrie 1918. Argumentul ideologic, al primejdiei bolșevice, este prezent și nu trebuie minimalizat, dar el apare limpede subordonat interesului arătat destinului unității naționale a României, care trece peste toate celelalte considerente. În fața acesteia, în consiliul din 10 aprilie, la confruntarea cu ultimele evoluții, orice șovăială avea să dispară. În acest sens trebuie înțelese și declarațiile lui Vasile Goldiș care, referindu-se la situația gravă a românilor din teritoriul aflat încă în momentul respectiv sub controlul trupelor maghiare, menționează cele două alternative avînd în vedere doar cazul cu totul ipotetic în care România nu ar fi acționat pentru apărarea „ținuturilor curat românești” de dincolo de linia Mureșului, pentru a salva astfel „unirea netrunchiată cu România”. Căci ea era singura pe care românii din Transilvania o doriseră efectiv cînd s-au pronunțat la 1 decembrie 1918 la Alba Iulia și în sprijinul căreia, cereau acum protecția armatei române.

Documentul de față este deci cel ce poate de lămuritor nu numai asupra criteriului care a primat în luarea foarte însemnatei decizii de la 10 aprilie 1919 și anume cel al salvării unității statului național român, realizat prin sacrificiile unui îndelungat trecut de jertfe și aspirații. El vine să confirme totodată și legătura strînsă pe care evenimentele au stabilit-o, în 1919, între forța morală, care impusese încă din decembrie 1918 în fața lumii și în lumina dreptului realitatea statului național unitar român și puterea militară. Aceasta din urmă ne apare în condițiile internaționale încă instabile și turburi ale anului 1919, doar ca un factor asigurator al amintitei realități atunci cînd forța morală a dreptului nu s-a bucurat astfel, de respectul pe care l-a dobîndit totuși, mai tîrziu, prin tratatul semnat la Trianon, în iunie 1920.

NOTE

¹ G. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919, în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu*, Cartea Românească, București, 1939, p. 56.

² Vezi, în acest sens, dintre lucrările mai cunoscute, *România în primul război mondial*, autori V. Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Ioan M. Oprea și Paul Opreșcu, Edit. Militară, București, 1979, p. 56;

PROCES VERBAL

Azi 28 Martie 1919 s-a ținut la ora 11, în palatul Cotroceni, un consiliu de miniștrii sub președenția M. Sale Regle. La consiliu a luat parte și D-nul General Prezan, șeful Marelui Stat Major al Armatei.

Deschizând ședința, Majestatea Sa Regele a spus că a convocat acest consiliu în urma dorinței exprimate de către Consiliul de Miniștrii și care i-a fost comunicată aseară prin D-nul M. Pherekide, președinte ad-interim al consiliului. Că așa fiind, dorește să cunoască părerile miniștrilor asupra chestiunii de a se ști dacă armatele noastre trebuie sau nu să înainteze în Transilvania dincolo de linia pe care se află astăzi și că, în orice caz, dorința sa este să cunoască în această privință părerile miniștrilor din Transilvania precum și ale celor din celelalte ținuturi românești unite cu Regatul.

D-nul M. Pherekide, președintele ad-interim al Consiliului de Miniștrii, cere Majestății Sale voie să rezume punctul de vedere al guvernului așa cum a reieșit din dezbaterile consiliului de ieri. D-nul M. Pherekide arată deci că cu toate plingerile noastre, populațiunile românești rămase în teritoriile vechiului regat unguresc neocupate de trupele române au continuat să fie măcelărite și schingiuite de Unguri. Numai ca să nu îngreunăm situația delegaților noștri la conferința păcii am tot aminorat înaintarea trupelor române.

În sfârșit, la 26 februarie s-a hotărât la Versailles schimbarea liniei de demarcațiune și înaintarea în condițiile știute a trupelor române. De atunci însă și pînă astăzi aliații au tot amînat executarea acestei hotărîri și situația s-a agravat neîncetat în dauna României. În urma ultimelor evenimente revoluționare din Ungaria eram îndrituiți să credem că în sfârșit se vor lua cuvenitele măsuri. Într-adevăr, în trecerea lui prin București duminică, Generalul Franchet d'Espérey, comandantul suprem al forțelor aliate din Orient, a asigurat pe Majestatea Sa Regele și pe guvern că chiar azi, joi 28 Martie/10 Aprilie, operațiunile împotriva forțelor bolșeviste maghiare vor începe și în acest scop a și plecat la Belgrad să ia înțelegere și cu autoritățile și comandamentul sârbesc.

În locul ordinului de înaintare primim însă acum de la el vestea că să amînăm din nou totul, iar pe de altă parte o radiogramă ne vestește că Generalul Smuth, delegat de aliați, a fost la Budapesta și

- 1) a intrat acolo în negocieri cu guvernul bolșevist maghiar, care a declarat război României și a cărui atitudine și simțăminte față de noi sînt cunoscute și
- 2) că în tratativele sale e vorba de concesiuni făcute acestor bolșevici în dauna României,

Așa fiind, Consiliul de Miniștrii socotește că înaintarea trupelor române nu mai se poate amina fără a periclita în chipul cel mai grav și cel mai hotărît interesul neamului și întreaga unitate națională. E adevărat că hotărîrea aceasta poate pricinui nemulțumiri aliaților, dar guvernul socotește că ei au în momentul de față, cînd România e singura de pavăză împotriva bolșevismului, prea mare nevoie de noi ca să nu fie constrinși a primi situația de fapt creată prin înaintarea trupelor române.

D-nul Pherekide a adăugat că consiliul a fost unanim în aceste păreri și că deciziile sale s-au întemeiat și pe situația noastră militară, astfel precum i-a fost descrisă de curînd încă de șeful Marelui Stat Major. El încheie rugînd pe d-nul General Prezan să dea consiliului ultimele lămuriri asupra situației forțelor noastre militare.

D-nul General Prezan reamintește că, acum două luni, situația militară era așa încît el era singur de reușita operațiunilor împotriva forțelor maghiare, precum a declarat-o atunci Consiliului de Miniștrii. Cu cît timpul a trecut, cu cît această situație s-a înrăutățit pentru noi. Astăzi ea se prezintă astfel: Ungurii dispun de 31 divizii reprezentînd un efectiv de 55 000 de oameni. Două din aceste divizii sînt pe front și una e în rezervă înspre Arad iar o a patra divizie e dincolo de Tisa.

Noi avem aproximativ 30 000 de oameni, superiori însă ungurilor prin pregătirea comandamentului și moralul lor și mai avem cele două divizii transilvănene care sînt în formațiune și a căror organizare nu e încă desăvîrșită, după ultimele informațiuni primite.

În rezumat, d-nul General Prezan declară că numai cu trupele din regat el nu mai are aceeași siguranță ca acum două luni de a învinge pe Unguri. Cu cele două divizii transilvănene, dacă le poate concentra, speră să-i bată.

Trecînd la examinarea situației militare în genere, Generalul Prezan arată că, la răsărit, bolșevicii înaintează din două părți, dinspre Odesa cu 20 000 de oameni și dinspre Kiev cu 60 000 de oameni și că aceste forțe se apropie de linia Nistrului. Spre a opri aceste trupe, noi nu dispunem în Basarabia decît de 4 (patru) divizii pe cînd noi-ar trebui 8 și că pe aliați ne putem sprijini puțin fiindcă francezii refuză să se bată iar grecii și polonezii au o valoare militară dubioasă și nu știe cît se va putea conta pe ei, mai ales în lipsa francezilor.

Planul său ar fi fost să termine repede pe frontul apusean spre a se putea întoarce în armă pe frontul răsăritean. În felul cum se prezintă astăzi situația pe frontul unguresc nu mai crede în putința de a retrage repede trupele sale din Transilvania spre a face față nevoilor militare de pe Nistru.

Domnul Goldiș, ministru fără portofoliu, declară că situația în Transilvania e de așa fel încât nu se mai poate tolera. În fața piedicilor puse de aliați ca noi să ne apărăm ținuturile curat românești, oamenii de peste munți au început să-și zică că dacă e vorba să fie împărțit, atunci decît o unire trunchiată cu România mai bine să căutăm un nou „modus vivendi” cu Ungaria sau să constituie o republică separată română. Recunoaște că situația militară e grea și că prezintă oarecare riscuri dar socotește că peste o lună situația va fi și mai grea. Față de înarmările continui ale Ungurilor, stînd în defensivă e exclus să ne putem gîndi că vom putea, peste cîtva timp, trimite trupe din Ardeal în Basarabia. De alminteri, plecarea trupelor române ar fi în Transilvania semnalul destrămării generale. În consecință, d-nul Goldiș cere să înaintăm imediat pînă la linia etnografică dacă nu pînă la linia tratatului. Orice moment pierdut sporește primejdia.

El crede, din informațiunile ce are la Sibiu, că trupele ungurești nu sînt așa de bine organizate cum se spune și că, procedînd la o atare înaintare, lucrăm în consonanță cu principiile aliaților care reclamă unitatea etnică a popoarelor. Dacă cumva ei n-ar înțelege, dacă ne-ar părăsi în voia bolșevicilor și ne-ar lăsa să pierim, ar dispărea ultima barieră în contra acestei primejdii și pacea lumii n-ar mai fi încheiată de Anglia, Franța și America ci ar fi dictată de sovietele bolșeviste germano-ruso-maghiare. De aceea aliații nu ne pot lua în nume de rău acțiunea noastră fără a subscrie, prin aceasta, propria lor sentință de moarte.

Pe lângă aceste considerațiuni, înaintarea noastră se impune și ca o chestie de demnitate. Nu putem lăsa ca chestiunea noastră să fie terfelită. Ați pășit înainte la 1916 fără siguranța izbînzii, fiindcă aveți încredere în dreptatea cauzei românești și a-ți biruit. Să facem și acum cu hotărîre ceea ce ne impune nevoia, inima și demnitatea noastră, căci nu e cu puțință ca să ni se nesocotească drepturile.

D-nul General Prezan crede că ar fi poate mai prudent să mai așteptăm pînă mîine, cînd va veni Generalul Franchet d'Esperey.

D-nul Alexandru Constantinescu, ministru de industrie, spune că nu trebuie așteptat nici o clipă. Dacă nu vom ști să profităm de momentul actual, totul va fi pierdut. Pînă acum am umblat după certificate de bună purtare și rezultatul e că am fost batjocoriți. Celelalte națiuni au ocupat teritoriile ce credeau că li se cuvine și le-a reușit. Să înaintăm fără șovăire căci să nu ne facem iluzii: la congres nu vom obține decît ceea ce vom izbui să ocupăm efectiv. Întru-cît mă privește ceea ce ne impune nevoia, eu nu pot lua răspunderea politică a prelungirii situațiunei actuale de inactivitate politică.

Majestatea Sa Regele roagă pe d-nul Inuleț — ca reprezentant al Basarabiei — să-și spună părerea.

D-nul Inuleț spune că el de mult crede, ca și domnul Constantinescu, că la congresul păcii lucrurile iau o așa întorsătură încît nu se vor dobîndi decît acele teritorii pe care se va pune stăpînire. Nu pot pricepe cum au putut aliații să intre în vorbă cu bolșevicii. Pe o asemenea cale noi nu îi putem urma și deci nu ne rămîne decît să ne adunăm toate puterile pentru a ocupa fără întîrziere, pretutindeni, teritoriile noastre naționale. Cer și eu cu hotărîre ca să se dea imediat trupelor noastre ordinul să înainteze și să facă legătura cu Cehoslovacia, Polonia, Sîrbii și Grecii.

Generalul Văitolanu spune că el crede că trebuie să facem acțiunea. O crede ca ministru de război și ca general și deși e conștient de greutățile ce ne așteaptă, el roagă pe generalul Prezan să arunce în balanță spada și riscurile căci va avea cu siguranță izbînda.

D-nul ministru Nistor, în calitatea sa de reprezentant al Bucovinei, declară că această provincie s-a putut alipi de patria mamă prin concursul numai al armatelor române și prin urmare e și el de părerea să nu se mai stea pe gînduri și să se ocupe toate teritoriile ce ni se cuvin.

D-nul Ștefan C. Pop dă citire unei scrisori sosite în ultimul moment din Paris și prin care D-l Valda Voevod ne conjură să dăm, fără întîrziere, ordin trupelor noastre să înainteze în Ardeal.

Majestatea Sa Regele, resumînd discuțiunile și luînd act de părerile exprimate, din care reiese îndeosebi că o atare acțiune ne este dictată de necesitățile unității naționale și de demnitatea noastră, se raliază la punctul de vedere al consiliului că trebuie dat trupelor române ordinul de înaintare.

D-nul General Prezan declară că împărtăşeşte concluziile consiliului dar că a socotit de a sa datorie să arate greutatea unei intrări în acţiune în împrejurările de faţă.

D-nul Ştefan C. Pop mulţumeşte Majestăţii Sale Regelui în numele Ardealului.

D-nul Pherekide dă citire telegramei ce se va trimite la Paris domnului I. Brătianu, Preşedintele Consiliului.

După dorinţa Majestăţii Sale, se hotărăşte să se consemne într-un proces verbal discuţiunea acestui consiliu.

Şedinţa se ridică la ora 1 1/2 p.m.

(urmează semnăturile)

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

GENEZA REVISTEI „ANALELE BRĂILEI”

Izvorită dintr-o adincă stare de spirit națională — conturată în preajma desăvârșirii statului național unitar român și dezvoltată pe coordonatele noi, în condițiile care au urmat realizarea acestuia — revista „Analele Brăilei” nu a fost „nici un lucru improvizat, nici un lucru de imitație”¹, ci o realizare vie, originală.

Referindu-se la geneza revistei, inițiatorii săi, revendică „filiera nobilă a Avântului”. Revista — spun ei — este expresia aceleiași fond, care a dat naștere Bibliotecii „P. Armencea”, Căminul studențesc brăilean, Cercul de studii și cercetări locale ale orașului și ținutului Brăilei concretizată însă, într-o formă nouă², care sintetizează toate eforturile anterioare

Substratul „de o rară fecunditate”, care a generat aceste forme de activitate culturală locală a fost creat de așa-numita „mișcare avinteană”, conturată în jurul societății de cultură națională „Avântul”, înființată la Brăila în 1896³.

Intemeietorii săi au fost un grup de elevi ai liceului din oraș în frunte cu C. Ianculescu, Petre Armencea, Alexandru Perianu și Petre Jecu. Ei propovăduiau iubirea de patrie, ridicarea nivelului intelectual și moral, precum și generozitatea socială⁴. Tot atunci, câțiva elevi din societatea „Avântul”, în frunte cu Petre Armencea, fondau o bibliotecă ce a fost mulți ani „clandestină și ambulantă”, avînd drept depozit „un cufăr” și drept sediu, „odaia săracă a unui elev de liceu”⁵. Abia în 1908, societatea a devenit persoană morală juridică, iar biblioteca „P. Armencea” patrimoniul acesteia, avînd 2500 volume, a devenit publică⁶.

Cele două instituții, care au avut o adincă influență asupra vieții culturale a Brăilei, s-au constituit în climatul politic național, existent la Brăila la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Transformările înregistrate în societatea românească după fondarea statului român modern și cucerirea independenței reclamau desăvîrșirea unității naționale, prin eliberarea teritoriilor românești, care se mai aflau încă sub dominație străină.

În lupta desfășurată în acei ani pentru unitate națională, un rol deosebit a revenit societăților culturale „Transilvania” — întemeiată în 1867, „Carpați” — 1882 și, mai ales, „Ligi culturale” — fondată în 1890. Activitatea acestor societăți oferea cadrul pentru afirmarea unității culturale a tuturor românilor, „cel mai prețios element de putere al nației”, despre care Nicolae Iorga scria că este cu atât mai necesară cu cît este mai „amenințată prin măsurile de ... prigonire ale guvernelor maghiare, care pregăteau astfel descompunerea statului milenar”⁷.

Prin activitatea acestor societăți, mișcarea de eliberare națională depășea nivelul vîrfurilor societății, cuprinzînd masele. Se realiza o stare de spirit națională, deosebită, care va însuși armata și întregul popor în timpul războiului pentru întregirea neamului.

Este în general, admis, faptul că Brăila datorează o însemnată parte a populației sale, unei imigrații masive din Transilvania, produsă în special după 1829⁸. Aceasta făcea ca, în împrejurările mai sus amintite, sentimentul general românesc de solidaritate și afecțiune, ce se manifesta în tot cuprinsul țării, să fie mai puternic la Brăila, unde se refugiaseră mulți români transilvăneni — profesori, negustori, mocani — lezați suferințele de locurile natale, de rudele, prietenii și cunoștințele de peste munți⁹. Așa se explică faptul că secțiile societăților „Carpați” și „Liga culturală” din Brăila se numărau printre cele mai puternice secții din țară ale acestor societăți. În ansamblul preocupărilor secțiilor brăilene, locul principal l-a ocupat activitatea realizată în scopul dezvoltării conștiinței unității naționale. În acest sens amintim: lucrarea, *Chestiunea românilor din Austro-Ungaria*, publicată în 1892 de profesorul brăilean I.C. Lercescu precum și activitatea organului de presă al „Ligii culturale” locale, „Lupta națională”, înființată la 29 august 1893, de transilvăneanul Leonte Moldoveanu, profesor la liceul din Brăila. Activitatea s-a realizat pe planuri multiple. S-au organizat manifestări culturale în săli publice, cu prilejul aniversării unor sărbători naționale, conferințe la care au fost invitați români ardeleni

și conducători ai „Ligi culturale” din București. Au avut loc mitinguri și demonstrații în favoarea românilor din Transilvania, la care au luat parte mii de cetățeni. Au venit ca oaspeți de peste munți dr. V. Lucaci și dr. Iuliu Coroianu.

Mari acțiuni au fost organizate cu prilejul procesului memorandiștilor (participau la acestea circa 10 000 de persoane). Comitetul Central al „Ligi culturale” recunoaște că „membrii secțiunii Brăila ... cu zelul și activitatea lor, au făcut ca această acțiune să pășească între cele dintii în fruntea Ligii”¹⁰.

În această ambianță de emulație națională, în jurul profesorilor de la liceul din oraș, care se aflau printre fruntașii mișcării naționale, a crescut și s-a format generația care a fondat societatea „Avintul” și biblioteca „P. Armencea”. Recunoscând acest fapt, fondatorul „Analelor Brăilei” sublinia că „mediul poate influența pe om, mai ales în faza copilăriei, când impresiile sînt mai puternice și se întipăresc mai adînc”¹¹.

Odată constituite, societatea „Avintul” și biblioteca „P. Armencea”, prin activitatea polarizată în jurul lor, au devenit „o școală activă de înaltă educație națională, intelectuală și morală”¹². Mișcarea generată de acestea avea la bază trei idei fundamentale: „tradiție, naționalitate, cultură”, corespunzând la trei atitudini menite a contribui la ridicarea statului și a neamului nostru la autonomizarea lui și anume tradiționalism, naționalism, revoluționism prin cultură”¹³. Ea era concepută ca o mișcare de „regenerare națională” și apreciată de unul din colaboratorii „Analelor Brăilei”, drept „cea mai frumoasă și mai semnificativă mișcare cultural-națională”¹⁴. În vreme ce biblioteca „Petre Armencea” era caracterizată drept „un focar de tradiție, naționalism, cultură, moralitate” pentru țara întreagă¹⁵. Societatea „Avintul” va sprijini direct mișcarea națională brăileană, colaborînd cu secția locală a „Ligi culturale”. De bună seamă, starea de spirit națională de la Brăila a fost cea care a atras atenția lui Nicolae Iorga, care între 1906 și 1914 fost prezent în repetate rânduri aici, pentru a conferența, editînd chiar, în acest oraș, ziarele naționalist-democrate „Neamul nostru” (1—15 ian. 1909) și „Din durerile neamului” (3 mai—11 oct. 1909)¹⁶.

Influența exercitată de marele istoric asupra celor care vor fonda mișcarea cultural-regională la Brăila este subliniată de Gh. T. Marinescu fondatorul revistei într-o notă din „Analele Brăilei”, „generația mea își amintește cu emoție de acele vremuri cînd conștiința publică românească începuse să fie frămîntată de avintul profetic al d-lui Iorga. Brăila a avut parte atunci să asculte multe conferințe ale domnului profesor. Erau prilejuri de mari bucurii intelectuale. Generația intelectuală brăileană, care era pe atunci în formație, a crescut sub influența hotărîtoare a d-lui profesor Iorga ... toți cei care am ajuns să ocupăm un loc în viața intelectuală românească datorăm aceasta puterilor sufletești răscolite și întărite pentru toată viața de învățătura marelui profesor”¹⁷.

Se poate afirma deci, că societatea românească de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, puternic frămîntată de idealul înapătuirii unității naționale, liceul brăilean în care erau profesori—fruntași ai mișcării naționale ca I.C. Lerescu, Tacit, Leonte Moldoveanu, Athanasie Popescu, orașul împodobit sărbătorește cu drapele naționale și găzduind mari festivități naționale — toate acestea, dominate, de forța spirituală excepțională a profesorului Nicolae Iorga, au constituit leacănul generației, care a fondat mișcarea cultural-regională la Brăila și, ca încununare a acestei mișcări, a editat revista „Analele Brăilei”. Acesta este izvorul spiritual al mișcării și asigură esența sa!

Cît despre metodă, aceasta au aflat-o tinerii absolvenți ai liceului brăilean, deveniți studenți, prin contactul lor cu centrul universitar București. În legătură cu aceasta, tot Gh. T. Marinescu, ne mărturisește următoarele: „însăși metoda și spiritul în care înțelegem să desăvîrșim această activitate a noastră ne-au fost inspirate de către metoda și spiritul pe care d-l D. Gusti le-a creat în Institutul Social Român — această splendidă organizare, ce a ridicat viața noastră intelectuală la înălțimea vîcii intelectuale apusene”¹⁸.

În sfîrșit, explicarea genzei „Analelor Brăilei” implică, totodată, un al treilea factor important — este vorba de atmosfera culturală creată după Unirea din 1918: „a fost o perioadă strălucită ..., cînd aproape fiecare oraș din Ardeal (situația este valabilă pentru întreaga țară), avea cite o revistă. Firește că scriitorii de acolo nu erau toți de calitate deosebită. Momentul era cultural... A fost o perioadă după Unire cînd era necesară această activitate pentru a răscoli conștiința națională în sensul tradițional, dar cu elemente noi”¹⁹. Iată cum prezentau colaboratorii „Analelor Brăilei” imperatiile acestei perioade: „Tînărul nostru stat mai avea

nevele pentru consolidarea lui și de credință. De credință nelindoiță în puterile lui de viață proprie, de credință în virtuțile și calitățile rasei românești, de credință în viitor și în misiunea lui istorică. Se cerea afirmarea specificului nostru național, care să legitimeze în fața tuturor, pretențiile noastre la viață autonomă, la viață proprie. Afirmarea intransigenței naționale era deci factorul menit să consolideze definitiv puterea statului nostru²⁰. De imediata actualitate era atunci chestiunea formării de noi cadre intelectuale, care să satisfacă nenumăratele cerințe ale vieții de stat și ale vieții sociale private. În al doilea rând, se simțea nevoia „unui entuziasm energetic, care să înlăture starea de derută și descurajare, de resemnare”, iar în al treilea rând se impunea trecerea în fapte la „inițiative culturale ale căror efecte de regenerare a sufletului și a optimismului activ să fie simțite”²¹.

Proaspăt întorși de pe front, „cu entuziasmul aprins și cu deprinderea încordării energiei și bravării pericolelor”, tinerii studenți brăileni, sau absolvenți de liceu, s-au reghăsit „mai solidari, stimulați mai mult ca oricând de o acțiune de regenerare intensă a vieții studentești”²².

În aceste condiții, dezvoltarea inițiativelor culturale locale nu puteau fi mai bine asigurate decât într-un cerc studențesc, cu forțele stimulate de activitatea organizatorică.

Acest cadru organizat l-a constituit Căminul studențesc brăilean, întemeiat în 1919, de Cercul studențesc brăilean.

Se pare că primele gânduri referitoare la înființarea Căminului studențesc brăilean s-au conturat în jurul bibliotecii „Petre Armencea”. Proccesele verbale ale ședințelor comitetului Cercului studențesc brăilean, care s-au mai păstrat, indică drept loc al ținerii acestor ședințe, această bibliotecă²³. Cercul studențesc brăilean, constituit prin august-septembrie 1918, avea la bază „tradiția Avintului”, în spiritul căreia se formaseră toți conducătorii generației de studenți care l-au fondat. Primul comitet al său a fost condus de Gh. T. Marinescu, urmat curând de C. Dinu²⁴. A desfășurat o activitate „strălucită” pe plan cultural. Conducerea cercului s-a aflat până în 1923 în mâinile studenților „avinteni”.

Căminul, rod al activității cercului, a fost „prima organizare studențească de acest fel din întreaga țară”; „prin viața sufletească ce-l anima și prin activitatea culturală ce o desfășoară, acest cămin a marcat o epocă în istoria mișcării culturale studentești”²⁵.

Împrejurările în care s-a constituit sînt legate de faptul că „studentimea brăileană era cea mai lipsită de mijloace față de mai toate celelalte organizații județene”²⁶.

Cu sprijinul arhimandritului Scriban, al profesorului Nicolae Iorga, al președinției de onoare a cercului, Zoe Rîlmniceanu, studenții brăileni au reușit să obțină găzduire la Seminarul Central din București, în ianuarie 1919, iar în anul următor, Căminul s-a instalat în localul Societății „Providența”, pe care studenții și l-au reparat singuri²⁷.

Căminul a ajuns în scurtă vreme, o instituție model în viața universitară a Bucureștilor. După această organizare model, atât administrativă, cit și culturală a Cercului studențesc brăilean, se înființază și alte cercuri județene, care cer brăilenilor statutele și planul lor de organizare²⁸.

În vacanțe, cercul desfășoară ample acțiuni culturale (festivaluri, serbări naționale, șezători, etc.), care pe lângă răspîndirea culturii și realizarea unei atmosfere culturale, au meritul de a realiza fondurile utilizate pentru repararea localului liceului, pentru dotarea bibliotecii publice sau a unor biblioteci sătești întemeiate de studenți, sprijinirea societății muzicale locale, acordarea de ajutoare văduvelor, invalizilor, orfanilor. Totodată, membrii cercului culeg date în legătură cu situația văduvelor și invalizilor de război, intervenind în favoarea lor²⁹.

Partea cea mai valoroasă din activitatea cercului, consumată în cadrul Căminului studențesc brăilean, o constituie activitatea culturală.

În programul de lucru din 1920 al acestui cămin, era înscrisă hotărîrea de a începe „strîngerea materialului documentar necesar scrierii unei istorii a Brăilei”. Această inițiativă era privită de studenții brăileni de atunci „nu numai ca un fericit prilej de serioasă muncă intelectuală, ci și ca cel mai frumos chip în care puteau să-și exprime recunoștința lor morală față de orașul care-i sprijinise cu încredere în realizarea Căminului”³⁰. Aici a încolțit ideea unei activități regionalist-culturale, concepută larg, sistematic și ca o muncă de lungă durată. Neavînd încă pregătirea științifică necesară pentru adunarea materialului inedit, studenții brăileni au început prin a aduna bibliografia cărților în care se aflau știri referitoare la Brăila, a urmat citirea cărților, extragerea pasajelor și datelor ce priveau Brăila.

S-au adunat fișe și dosare. Lucrul se desfășura pe trei grupe: istorico-geografică, economică, folclor și cultură generală locală³¹. Inconvenientul pentru desfășurarea acestei frumoase

activității a apărut însă curînd, din faptul că unii studenți, încheindu-și studiile, nu au mai putut continua opera începută, în cadrul căminului. Preocuparea a rămas, totuși, la unii inițiatori, care au dus mai departe, individual, studiile începute în vremea studenției.

Între aceștia, o mențiune specială merită Gh. T. Marinescu, cel care va fonda revista „Analele Brăilei”, fiind ferm convins că „numai o publicație periodică putea să exprime public și continuu, și să definească din ce în ce mai strîns, mișcarea culturală locală”, începută de studenții brăileni în 1920³². Cu adîncă emoție, Marinescu își amintește de ziua în care, zărînd în vitrinele unci librării din București, primul număr al revistei „Arhivele Olteniei”, o revistă de cultură regională asemănătoare celei pe care o visa de multă vreme: „stimulentul a fost atît de puternic, încît imediat m-am așternut la lucru, ca să extrag din dosarele și fișele noastre materialul potrivit spre a alcătui în manuscris primul număr al „Analelor Brăilei” Și prima formă a luat corp atunci, în 1922. Dar a trebuit să mai aștepte încă mult timp între cartoane, pînă să vadă lumina tiparului”³³.

Pînă la apariția revistei, mișcarea regionalist-culturală s-a mai manifestat public și sub alte forme: articole în presa locală, conferințe organizate în ciclu, înfățișînd diversele aspecte ale vieții locale brăilene, excursii pentru cunoașterea locurilor brăilene.

Mai tîrziu, în 1926, s-a constituit o formă organizată a acestei mișcări. Este vorba de Cercul de studii și cercetări locale ale orașului și ținutului Brăila. Împărțit în mai multe secțiuni, acest cerc „urmărea să grupeze pe toți oamenii competenți ai Brăilei, pentru ca aceștia să aducă contribuția lor la cunoașterea, sub toate aspectele, a vieții din orașul și ținutul Brăilei”³⁴.

Cercul s-a organizat în jurul bibliotecii „Petre Armeneș”, a ținut cîteva ședințe, în care s-a schițat programul de activitate, s-a precizat metoda de lucru și s-au fixat problemele importante de luat în studiu. Programul de lucru, alcătuit în sensul concepției regionalist-culturale, a fost chiar tipărit³⁵.

Rezultatele cercetării trebuia să se finalizeze prin studii publicate într-o revistă de cultură locală pe care cercul urma să o editeze. În ședința cercului din 5 aprilie 1926, Gh. T. Marinescu a prezentat chiar, un proiect pentru această revistă, care a fost aprobat³⁶.

Din nefericire însă, ne mărturisește cu amărăciune Gh. T. Marinescu, care la vremea aceea era secretar al Comitetului Cercului de studii și cercetări — nu s-a putut continua mai mult de un an activitatea cercului, începută sub cele mai frumoase auspicii, din cauza „spiritului negativ, steril, al unor colegi mai în vîrstă din comitetul de atunci, care a frînat clanul și linia de organizare”³⁷.

Părăsind cercul, Gh. T. Marinescu a obținut sprijinul cîtorva personalități (prof. universitar Nae Ionescu, fostul primar al Brăilei Radu Portocală, inginerul Paul Demetriad, inspectorul general, directorul Docurilor Brăila), împreună cu care a pus bazele Colectivului de direcție al revistei „Analele Brăilei”, preconizată anterior, de Cercul de studii și cercetări.

Primul număr al revistei apărea în 1929 și „cu aceasta, mișcarea regionalist-culturală brăilcană își crea forma sa definitivă”³⁸, după aproape un deceniu de căutări.

Elena-Emilia Lica

NOTE

¹ Gh. T. Marinescu — „Analele Brăilei” după trei ani de viață, în „Analele Brăilei” III, nr. 3—4/1931, p. 128.

² Mih. Șt. Enescu, *Istoricul cercului și căminului studențesc*, în „Analele Brăilei”, IV, nr. 1/1932, p. 22.

³ Gh. T. Marinescu, *op. cit.*, p. 124—125.

⁴ C. C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila*, Edit. Științifică, 1968, p. 250.

⁵ Mih. Șt. Enescu, *Biblioteca Petre Armeneș*, în „Analele Brăilei”, X, nr. 3—4/1938, p. 250.

⁶ Idem, *Istoricul cercului și căminului studențesc Brăilean*, p. 22; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 249.

⁷ Cf. V. Netea, C. Gh. Marinescu, *Liga culturală și unirea Transilvaniei cu România*, Edit. Junimea, Iași, 1978, p. 49.

- ⁸ Gh. Mihăilescu, *Populația Brăilei — studiu de demografie, dinamică și statistică* în „Analele Brăilei”, IV, nr. 2—3/1932, p. 113—115.
- ⁹ *Informațiuni, note, însemnări*, în „Analele Brăilei”, III, nr. 2/1931, 115.
- ¹⁰ V. Netea și C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 143.
- ¹¹ *Informațiuni, note, însemnări*, în „Analele Brăilei”, III, nr. 2/1931, p. 115.
- ¹² Mih. Șt. Enescu, *Istoricul cercului și căminului studențesc brăilean*, p. 22.
- ¹³ Idem, *Biblioteca Petre Armencea*, p. 55.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 56.
- ¹⁵ *Ibidem*, p. 59.
- ¹⁶ Constantin Bușe, *Brăila: schiță de portret istoric* în „Viața Românească”, nr. 3—4/1935, p. 90.
- ¹⁷ Gh. T. Marinescu, *Notă*, în „Analele Brăilei”, VI, 1/1934, p. 3.
- ¹⁸ Idem, *Un deceniu de la începerea activității regionalist-culturale la Brăila*, în „Analele Brăilei”, VIII, nr. 1/1936, p. 11.
- ¹⁹ Al. Dîna, *Destăinuiri...*, în „Manuscriptum”, IX, nr. 4/1978, p. 116.
- ²⁰ Mih. Șt. Enescu, *Biblioteca Petre Armencea*, p. 55.
- ²¹ Idem, *Istoricul cercului și căminului studențesc brăilean*, p. 22.
- ²² *Ibidem*, p. 21.
- ²³ *Ibidem*, p. 22.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 23.
- ²⁵ *Informațiuni, note, însemnări*, în „Analele Brăilei”, I, nr. 1/1929, p. 47.
- ²⁶ Mih. Șt. Enescu, *Cercul și căminul studențesc brăilean* în „Analele Brăilei”, III, nr. 3—4/1931, p. 184.
- ²⁷ Idem, *Istoricul cercului și căminului studențesc brăilean*, p. 24 și 27.
- ²⁸ *Ibidem*, p. 37.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 29—33.
- ³⁰ *Informațiuni, note însemnări*, în „Analele Brăilei”, I, nr. 1/1929, p. 47.
- ³¹ Gh. T. Marinescu, „Analele Brăilei”, după trei decenii de viață, p. 126.
- ³² *Ibidem*, p. 126; v. și *Dări de seamă și recenzii*, în „Analele Brăilei”, III, nr. 1/1931, p. 61.
- ³³ Gh. T. Marinescu, *op. cit.*, p. 126, vezi și *Dări de seamă și recenzii*, loc. cit., p. 61—62.
- ³⁴ *Informațiuni, note, însemnări*, în „Analele Brăilei”, I, nr. 1/1929, p. 47.
- ³⁵ Gh. T. Marinescu, *op. cit.*, p. 127.
- ³⁶ Idem, *Un deceniu de la începerea activității regionalist culturale la Brăila*, p. 21.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 5.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 22.

RECENZII

ALEXANDRU LIGOR, *Prin Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, Edit. Sport-Turism, București, 1987, 180 p.

Tema tratată de autor n-a fost abordată pînă acum în istoriografia românească nici din trecut, nici din zilele noastre, de aceea lucrarea se impune prin noutatea subiectului. Cît privește viziunea autorului cu privire la modul cum a înțeles să prezinte această călătorie în timp, „o clipă din îndelungata existență a veacului nostru”, pe baza mărturiilor istorice păstrate din generație în generație de atunci și pînă azi, ea se înscrie armonios în tematica generală a editurii sub patronajul căreia s-a tipărit cartea de față.

Bun cunoscător al izvoarelor documentare care stau la baza cercetării sale — cu mulți ani în urmă încheiată cu elaborarea unei teze de doctorat — autorul consideră foarte util pentru cititorul său avizat și neavizat faptul de a-l informa cu privire la „mărturiile vremii și scrierile istoricilor despre Moldova lui Vasile Lupu”. În acest fel rînd pe rînd începînd cu cronicarii moldoveni: Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce continuînd cu valoroasele realizări ale unor istorici din trecut începînd cu Dimitrie Cantemir și din zilele noastre, care au publicat știri, documente interne și externe despre această epocă de glorie din istoria Moldovei sau care au făcut investigații interesante cu caracter de sinteză și de monografie, pentru a pune în lumină unele aspecte foarte diferite din punctul de vedere al conținutului, autorul reușește pe deplin să ne ofere o amplă imagine asupra istoriografiei problemei asupra căreia face nu de puține ori aprecieri critice pertinente, precum și observația potrivit căreia în răstimp de peste un secol de istoriografie românească s-au făcut reale progrese în acest domeniu de cercetare.

Cum era și firesc autorul intră în miezul expunerii sale printr-o incursiune în trecutul european din epoca lui Vasile Lupu, pe baza căreia dă posibilitatea cititorului să cunoască aspectul general al politicii, economiei și culturii de pe continentul nostru într-o epocă de mari progrese înregistrate de societate în toate domeniile de activitate, care a fost apreciată a fi o nouă epocă istorică în istoria universală, epoca modernă, epoca revoluției engleze, a revoluțiilor populare din Spania și Italia, a titanilor științei universale, precum Galilei, Descartes, Pascal, și ai literaturii universale, ca de ex. Corneille, Molière, Milton, a oamenilor de artă celebri cum ar fi Rubens, Velasquez, epoca în care pe tronul Moldovei a ajuns Lupu Coci, mare boier cu o lungă activitate politică, timp de 20 de ani, care după ce a devenit domn al țării sub numele de Vasile Lupu și-a înscris temeinic numele prin faptele sale de seamă în cartea istoriei neamului nostru, alături de predecesorii străluciți ca: Alexandru cel Bun, Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, dar și Neagoe Basarab și marele Mihai Viteazul, făuritorul primei uniiri politice a pămînturilor românești din spațiul carpato-dunărean-pontic.

Cum arăta Moldova pe timpul lui Vasile Lupu, este o întrebare care și-o pune, în mod firesc, orice iubitor al trecutului poporului nostru. Că aceasta era întinsă avînd hotarele, în toate punctele cardinale, ca pe timpul lui Ștefan cel Mare se știe. Se știe mai puțin că această parte a pămîntului străbun românesc era foarte bogată în resurse naturale fapt care a atras atenția multor călători străini, aceste bogății fiind apreciate ca întrecînd pe acelea ale Transilvaniei și Ungariei, că multe din produsele țării cunoșteau piețele străine după ce era asigurat necesarul consumului intern și că producția cerealelor era rezultată din exploatarea muncii țărănilor dependenți. Se remarcă apoi faptul că producția industriei medievale, a atelierelor meșteșugărești din acea vreme, satisfacea pe deplin piața internă, că legăturile comerciale externe ale Moldovei depășise cu mult hotarele Europei făcîndu-se și cu țări din Asia și Africa, pe baza măsurilor luate de domnie, care încuraja comerțul prin măsuri menite a-l face înfloritor. Reținem totuși observația plină de adevăr a autorului potrivit căreia în decurs de aproape un deceniu de domnie a lui Vasile Lupu, viața economică a Moldovei a cunoscut o vreme o adevărată înflorire, contrastînd cu perioada ultimilor săi ani de domnie, cînd economia țării a decăzut, drept urmare a unor erori politice săvîrșite de puterea centrală depășită de unele evenimente, cărora nu le-a putut face față.

O analiză de asemenea interesantă se face în legătură cu viața socială în care este prezentat modul de viață al reprezentanților celor două clase sociale fundamentale: boierimea și țărănimea. Care a fost atitudinea domnului țării față de aceste două clase, cu interese opuse una față de alta, se poate întreba oricine. Cititorul cărții află că domnul țării a acordat privilegiul și scutiri boierimii pe a cărei putere s-a sprijinit, pe care a avut-o tot timpul în preajma sa, pe care a ajutat-o prin dăni să-și mărească domeniul feudal, pe a cărei forță militară a contat în toate acțiunile întreprinse pentru a-și pune în aplicare programul său politic, de înfăp-

tuire a unei uniuni dinastice, o formă feudală de unire politică a celor trei Țări române, acțiune cu totul diferită de aceea înfăptuită de Mihai Viteazul. Dar țărănimea? La început Vasile Lupu s-a arătat ca un sprijinitor al acestor clase sociale, dar ulterior făcând cauză comună cu boierimea a împovărat-o cu dări și mai multe decât în epoca precedentă, pe lângă faptul că a contribuit la fărâmițarea proprietății funciare a acesteia și a realizat deplina înfeudare a acesteia față de stăpînii de pămînt. Este epoca în care termenul de strămutare a vecinilor de pe o moșie pe alta a fost redus pînă la lichidarea sa totală. Procedînd în acest fel Vasile Lupu s-a izolat de masele populare, arată autorul, care l-au părăsit la rîndul lor, cînd acesta a fost atacat de adversarii săi politici interni și externi și care pînă la urmă l-au scos din domnie în primăvara anului 1653.

O atenție deosebită acordă autorul în cartea sa analizei climatului de la curtea domnească din Iași și din Succava pe timpul domniei lui Vasile Lupu, apreciat a fi de nuanță bizantină, încărcat de fast și strălucire, menit să preamărească personalitatea domnului și a familiei sale, în viziunea contemporanilor din țara sa dar mai ales a oaspeților săi veniți de peste hotare, fie diplomați, fie înalți prelați, fie intelectuali din diferite părți ale Occidentului dar și ale Orientului apropiat cum ar fi Siria. În contextul acestui tablou neobișnuit din punctul de vedere a coloraturii în care domnia autoritară a lui Vasile Lupu înbrăca o înfățișare majestuoasă sînt prezentate diferite aspecte din viața politică internă a Moldovei prin intermediul relațiilor călătorului italian Niccolò Barsi da Lucca, foarte pe larg, dar și ale lui Marco Bandini prelatul catolic cu statut de episcop nerecunoscut de domn; în fine impresiunile sînt apoi relatările călătorului sirian Paul de Alep, oaspete al domnului în ajunul scoaterii sale din domnie. De asemenea în acest capitol sînt strecurate de către autor unele știri ample privind biografia lui Vasile Lupu înainte de domnie, și după ce a fost proclamat domn, originea sa aromană după bunicii dar munteană după locul nașterii, cariera de mare dregător de lungă durată, viața sa particulară (despre frații săi, cele două soții Tudosca și Ecaterina cercheza, fii și fiicele sale) componența sfatului domnesc mulți din marii săi dregători fiindu-i rude, modul de organizare a orașelor și tirgurilor la care domnul și-a adus contribuția sa, organizarea și dotarea armatei sale; în sfîrșit cîteva coordonate majore ale politicii sale externe, ca de exemplu sprijinirea luptei de eliberare a popoarelor din Balcani aflate sub stăpînirea otomană, ocrotirea Patriarhiei din Constantinopol, relațiile sale cu Rusia, Austria și Vaticanul, cu Polonia în special, strînsele legături politice și diplomatice cu Transilvania etc.

Cum era de așteptat prezentarea dezvoltării culturii din Moldova pe timpul lui Vasile Lupu s-a aflat în centrul atenției autorului, considerată de acesta ca o perioadă de înflorire, „originală în conținut și expresie, străbătută de un profund unanimitate”. În acest sens sînt prezentate pe rînd realizări în plan edilitar, construcțiile civile alternînd cu cele de cult, portul locuitorilor, obiceiurile lor, crearea școlilor orișenești și a celei de învățămînt superior de la Iași, Academia domnească-avînd cadre didactice provenite de la Kiev prin strădania mitropolitului Petru Movilă, înființarea de tipografii pentru cărți în limba slavă, greacă, română dar și armeană, organizarea cancelariei domnești, realizarea de opere valoroase literare cu caracter istoric, cum ar fi *Letopiseșul Țării Moldovei* al lui Grigore Ureche, analizat în mod amplu, dar și sub aspect juridic subliniindu-se importanța elaborării primei legiuiri scrise în limba română (*Carte românească de învățătură*, 1646), tipărită și difuzată în tot spațiul carpato-dunărean, opera care a constituit un prețios izvor pentru întocmirea unei legiuiri similare în Țara Românească pe timpul domniei lui Matei Basarab (*Îndreptarea legii*, 1652) al traducerilor unor cărți de cult slave în limba română în ale căror prefețe era scoasă în evidență importanța lor pentru unitatea culturală a tuturor românilor din toate țările locuite de aceștia. Capitolul consacrat culturii se încheie cu o descriere amplă a monumentelor istorice ridicate în vremea lui Vasile Lupu al căror stil arhitectonic poartă atît amprenta Orientului cît și a Occidentului. Cu acest prilej o atenție specială se acordă realizărilor în domeniul meșteșugurilor de artă (broderii, țesături, argintărie, aurărie, ceramică decorativă) care în ansamblu se remarcă prin realizări superioare în comparație cu epoca precedentă urcării pe tron a lui Vasile Lupu.

Ultimul capitol al lucrării cuprinde o frescă a politicii externe a Moldovei promovate de Vasile Lupu al cărui obiectiv principal a fost crearea uniunii dinastice în țările române cu sprijinul Înaltei Porți, plan nerealizat cu toate eforturile depuse de domn timp de două decenii. De altfel criza politică din Moldova din primăvara anului 1653 își are izvorul tocmai în eșecul acestui program politic cînd o coaliție militară alcătuită din Transilvania și Țara Românească a sprijinit forțele interne de opoziție din Moldova reprezentate de mai mulți mari dregători în frunte cu marele logofăt Gheorghe Ștefan în scopul înlăturării din scaun a lui Vasile Lupu. Aceste evenimente sînt prezentate pe larg cu multe amănunte împletite cu unele considerente întemeiate formulate de autor privind strînsele legături dintre opoziția internă și cea externă. Tot aici se întîlnesc cîteva pagini valoroase privind legăturile politice, economice și culturale dintre țările române în această vreme care de fapt a făcut mai înainte obiectul unui studiu publicat de autor în presa de specialitate.

În anexa lucrării sînt prezentate nu mai puțin de 165 de repere cronologice ale vieții culturale între anii 1634 și 1653 din Moldova deci în timpul domniei lui Vasile Lupu, un valoros instrument de lucru pentru cei interesați să cunoască strălucirea culturală a Moldovei din această vreme, mai ales că autorul indică sursa de informare pentru fiecare din aceste repere.

Lucrarea de față care s-a aflat în atenția noastră se încheie cu o serie de considerente din care rezultă că Moldova pe timpul lui Vasile Lupu a cunoscut în general o perioadă de înflorire în toate domeniile de activitate fapt pentru care domnul este apreciat pe drept cuvînt ca fiind „o aleasă personalitate” în istoria poporului nostru. Totodată se mai face aprecierea că adîncirea problematicei acestei epoci poate duce la elaborarea unei lucrări care să-l prezinte pe fostul domn în toată plenitudinea sa atît din punctul de vedere al vieții cît și al domniei sale, lucrare care credem că va umple un mare gol în istoriografia românească actuală.

Constantin Șerban

VLADIMIR HANGA, *Les institutions du droit coutumier roumain*, Edit. Academiei, București, 1988, 160 p.

Colecția Academiei Române „Bibliotheca historica Romaniae” s-a îmbogățit, la sfîrșitul anului trecut, cu o nouă și valoroasă lucrare, datorată prof. VI. Hanga, de la Universitatea din Cluj-Napoca.

Cartea structurată în patru părți se deschide cu capitolul *Premizele* în care sînt analizate cutumele gto-dacc și influențele romane asupra lor.

În cel de al doilea capitol, intitulat *Formarea* autorul cercetează procesul de transformare, în epoca următoare, a cutumelor din obștile sătești în „drept obișnuielnic”. Așa s-a născut *ius volachicum*, care diferit de normele juridice ale popoarelor din jur constituie un argument instituțional în sprijinul autohtonismului și continuității poporului român.

În al treilea capitol *Desăvîrșirea*, VI. Hanga oferă o izbită sinteză a instituțiilor dreptului cutumiar românesc subliniind unitatea sa pe întreg teritoriul țărilor românești, iar în capitolul *Declinul*, reliefează viguroasă și îndelungată rezistență a obiceiului pămîntului în fața legiunilor scrise, de factură bizantină.

Sorginea îndepărtată a dreptului cutumiar românesc, *ius valachicum*, menționat în documentele latine medievale, se află deci în dualitatea juridică daco-română. Obiceiurile juridice autohtone cărora Pecetea Romei le-a dat drept de cetate în marele Imperiu român, ale cărui fruntarii trecuseră și la miazănoapte de Dunăre.

De-a lungul timpului, dreptul cutumiar românesc — legea românilor, obiceiul pămîntului, legea țărilor — se dezvoltă cu încetul, prin intermediul satului, unitatea de bază a celor trei țări românești, reglementînd la început proprietatea devălmașe și apoi pe cea particulară, asupra pămîntului, dar cutumele românești, consemnate și-n izvoarele străine, reglementează întreaga gamă de așezăminte juridice din evul mediu.

Proprietatea aparținea acum boierilor, țăranilor liberi, și în limite restrînse țăranilor aserviți.

Obiceiurile juridice succesoriale se impun prin normele lor unitare, atît pentru boieri, cît și pentru țăranii liberi, a căror proprietate nu se deosebea de a celor dîntli, prin origine, ci numai prin dimensiuni, ca și pentru țăranii aserviți, cu precizarea că aceștia nu aveau asupra pămîntului, pe care-l lucrau, decît un drept de folosință (*ius utendi*) și nu unul de proprietate.

Poziția juridică a persoanelor este structurată după criteriile feudale, oamenii nefiind egali în fața legii — drepturile lor fiind ierarhizate după poziția lor socială.

Familia, recunoscută de legea românilor, este de tip patrilinial și patrilocal, diferită ca structură și funcționalitate de zadruga slavilor sud-dunăreni.

În ce privește *dezvoltarea economică*, producția feudală de mărfuri s-a reflectat și ea într-un sistem de obligații propriu și original.

Legea țării prevedea și norme referitoare la *dreptul public*. Puterea de stat rezida în domnie, adică în conducerea autoritară a unui conducător, domnitorul (*dominus*), care era proprietarul întregului teritoriu al țării. El era și comandantul suprem al oștirii (*voievod*). În exercitarea atribuțiilor sale era ajutat de dregători, mari boieri, dar în consens cu adunările obștești.

Domnitorul deținea și puterea supremă în justiția feudală, judecînd cazurile care comportau încălcări grave ale ordinii de stat; dregătorii se pronunțau în procese mai puțin importante. Dar, în viața de toate zilele, a satelor, instanța de judecată o constituia „oamenii buni și bătrîni”.

Sanctiunile penale, prevăzute în legea pământului, erau severe împotriva celor ce atenau la existența unor interese feudale — în raporturile private însă prevala înțelegerea părților așa-zisa compoziție voluntară medievală — o urmă a unei echități gentilice ce continua să flințeze.

Legiuirile scrise, apărute în veacul XVII, cele mai multe de factură bizantină n-au înlocuit legea țării. Ele au avut aplicabilitate restrinsă privind persoane din pătura privilegiată. Totuși, aceste legiuri și mai ales cele redactate în românește au constituit un prețios factor de cultură contribuind la cristalizarea unui limbaj juridic la înălțimea cerințelor epocii.

Dreptul cutumiar românesc, nu și-a încheiat existența nici după introducerea legislațiilor moderne, posteroare anului 1848, rămânând în vigoare la nivelul vieții de sat unde nu rareori oamenii preferau unei judecăți „după lege” o învoială „după datină”.

Bazătă pe un foarte mare număr de documente și pe o bibliografie la zi, cartea prof. Vl. Hanga poate fi considerată un model al genului. Și folosind în cercetarea domniei sale metoda dialectică a fenomenului istoric autorul a realizat o lucrare ce corespunde pe deplin dezideratelor actuale ale istoriografiei noastre evidențiind, repetăm, un puternic argument, privind unicitatea și autohtonismul poporului român.

Sabin Belu

ANDRÉ CORVISIER, *Dictionnaire d'art et d'histoire militaires*, Presses Universitaires de France, Paris, 1988, 884 p.

Istoriografia militară franceză, puternic influențată în ultimele 2—3 decenii de școala de la „Annales”, întemeiată de Lucien Febvre și Marc Bloch — cei ce au privilegiat aspectele economice și sociale în raport cu cele politico-militare și au criticat istoria evenimentială făcând ca termenul „istorie-bătălie” (histoire-bataille) să devină o etichetă negativă — s-a îmbogățit cu o nouă lucrare enciclopedică: *Dictionnaire d'art et d'histoire militaires*, apărută sub coordonarea reputatului specialist în domeniu, André Corvisier*.

Numărul mare de autori, 38, dintre care 30 de istorici francezi și alți 8 colaboratori externi, volumul impozant al lucrării (884 de pagini) și problematica vastă abordată (150 de articole de sinteză pe teme generale și alte 350 de articole de dimensiuni mai modeste) constituie elemente ce îndeamnă la studiu de înăunț.

Așteptările cititorului sînt în cea mai mare parte răsplătite de profunzimea și competența cu care sînt tratate teme de interes general ale istoriei și artei militare universale.

Lucrarea se înscrie în spiritul general al istoriografiei militare franceze care a urmărit, mai puțin în ultimii ani, direcția reconstituirii confruntărilor militare (îndepărtarea, deci, de istoria-bătălie) și s-a preocupat mai ales de: 1. raportul dintre strategie și politică; 2. armata, ca organism social, relațiile dintre armată și societate (profesiunea militară, originea socială a corpului ofițeresc etc.).¹ Dicționarul reflectă orientarea — am spune „Annales”-istă — istoriografiei militare franceze. El acordă un spațiu amplu problematicii militare situat dincolo de perimetrul îngust al „istoriei-bătălie” (articole cu formulări de maximă sinteză ca: Glorie militară, Condiție militară, Disciplină, Promovare militară, Limbaj militar etc.).

În dicționar sînt tratate 118 mari bătălii și operații de amploare desfășurate de-a lungul timpului pe toate meridianele globului, sînt prezentați 157 de comandanți și gînditori militari, specialiști și inventatori în domeniul producției de armament și tehnică militară, 27 de arme și specialități militare, 32 de țări, popoare și populații, 120 de articole cuprinzînd termeni cu conținut militar din sfera practicii, gîndirii și artei militare (deși acestei noțiuni nu-i este afectat un spațiu ca atare în lucrare).

Deși coordonatorul lucrării avertizează de la început prin prefață că „dicționarul va rămîne atins de galocentrism” (p. VIII) — adică axat preponderent pe istoria militară a Franței — nu este în nici un caz justificată o regretabilă atitudine: România ca stat, națiunea română ca entitate cu rol decisiv în istoria sud-estului european, a însuși continentului nostru și lumii întregi nu sînt tratate decît prin trei informații succinte referitoare la: Decebal (p. 837), mausoleul de la Mărășești (p. 38) și revoluția din 1784 (p. 730). Mai mult decît atît, revoluția condusă de Horia, Cloșca și Crișan este amintită la articolul despre „Rezistență”, eludîndu-se faptul că aceasta a fost o mișcare amplă de emancipare socială și națională a românilor transilvăneni, locuitorii autohtoni și majoritari ai acestei străvechi provincii românești.

În același timp, altor țări, popoare sau populații li s-au acordat — pentru fiecare caz în parte — un important spațiu tipografic, „generozitatea” manifestată adesea în economia de spațiu a cărții făcînd loc unor nefirești detalieri și diluări ale informației ce diminuează astfel însăși valoarea de ansamblu a dicționarului.

Trecutul militar al poporului nostru prezintă un șir de aspecte și momente ce suscită interesul oricărui specialist al istoriei universale. În confruntarea multiseculară cu Imperiul otoman, românii au fost singurii din estul și sud-estul Europei care au izbutit să-și păstreze identitatea politică, prin smulgerea recunoașterii de către Poartă a statutului de autonomie a celor trei țări române. Așa cum arăta umanistul italian Filippo Buonaccorsi-Callimachus, în urmă cu cinci secole, românii „după ce au respins armele și încercările ei (Porții otomane — n.n.) s-au învoit prin tratate nu ca învinși, ci ca învingători”. Gândirea și arta militară a românilor — care au permis asemenea performanțe — reprezintă un capitol interesant al istoriei militare universale. În perioada contemporană, 23 august 1944 a constituit — după părerea comentatorilor din epoca și a istoricilor de mai târziu (între care sînt de amintit Hugh Seton-Watson, John Erickson etc.) — unul din evenimentele hotărîtoare ale celui de-al doilea război mondial, al cărui sfîrșit l-a grăbit în mod decisiv.

Opinăm că disproporțiile dintre unele articole (spre exemplu, textul despre Clausewitz este mai mic decît prezentările lui Colbert sau Louvois) nu pot fi explicate decît prin amintitul galocentrism.

De asemenea, uneori, articolele biografice nu dau o prezentare completă a personalităților prezentate ci numai datele considerate de autori drept caracteristice. Ca urmare; a) cititorul nu are o imagine completă asupra vieții și activității celui prezentat; b) selecția datelor este subiectivă (de pildă, din activitatea feldmaresalului E. von Manstein nu este reținut decît planul său pentru campania din Franța, din anul 1940). În dicționar sînt prea multe greșeli de tipar, care, uneori, pot induce în eroare pe cititorul neavizat: data corectă a bătăliei de la Dorylaeum este 1097 și nu 1897, bătălia de la Lepanto a avut loc în 1571 nu în 1570 și cea de la Solferino în 1859 nu în 1759 etc.

Conchizînd că articolele dicționarului — mai ales cele dedicate strategiei, tacticii, armelor — oferă date esențiale, ce fac din lucrare un foarte util instrument de cercetare și referință pentru specialiștii în domeniu, rămîne fireasca întrebare: de ce autorii ei nu au dat curs invitației — amintită de însăși prefața lucrării — formulată de Presses Universitaires de France de a întocmi „un dicționar militar, evocînd toate perioadele istoriei și toate țările” (p. V). Un astfel de dicționar — în care să se regăsească reflectate în mod corespunzător toate civilizațiile lumii, toate faptele de referință ale fenomenului militar înregistrate de-a lungul istoriei — ar fi fost, sîntem siguri, și o lucrare de referință pentru marea public.

Ilie Schipor

NOTE

* André Corvisier este Nestor-ul istoriografiei militare franceze. Lucrările sale — între care amintim doar *Armées et sociétés en Europe de 1494 à 1789* (Paris, 1976) — au îmbogățit esențial cunoștințele despre structurile militare, relația armată-societate, corelația dintre înzestrarea, organizarea trupelor și modul de purtare a războiului.

¹ Cf. „Revue Internationale d'Histoire Militaire”, 1985, nr. 61 (*Trente ans d'histoire militaire en France*); Richard H. Kohn, *The Social History of the American Soldier: A Review and Prospectus for Research*, în „The American Historical Review”, vol. 86 (1981), nr. 3, p. 553—567.

ANGELO PORRO, *Storia e statistica. Introduzione ai metodi quantitativi per la ricerca storica*, La Nuova Italia Scientifica, Roma, 1989, 227 p.

Ramură a matematicilor aplicate, statistica modernă, cu o dezvoltare extrem de rapidă în ultimile decenii, a devenit esențială și pentru aprofundarea unor discipline umaniste ca psihologia, medicina științele juridice, istoria.

Într-adevăr, analizele cantitative, bazate pe metode statistice, s-au impus în ultima jumătate de secol ca instrument de lucru în arsenalul istoricilor, alături de metodele așa-zis tradiționale.

Pentru istoric, studiul statisticii devine o necesitate, metoda fiind la început privită cu scepticism pentru ca treptat să i se descopere utilitatea.

„Dacă aș fi putut să evit statistica pesemne că aș fi făcut-o. Totuși, atitudinea mea s-a schimbat după ce am început s-o studiez fiindcă am descoperit în ea un nou mod de gândire, care m-a fascinat puternic”, spunea John L. Phillips Jr.¹.

Început în urmă cu aproape un secol, prin simplul contact istorie-statistică elementară, cu studii prețurilor sau al datelor demografice, procesul continuu de codificare a istoriei se află astăzi în faza de consolidare a bazelor sale teoretice.

S-ar putea desigur vorbi despre o „revoluție cantitativă” în domeniul istoriei, fondată și pe posibilitatea actuală de a prelucra și obține cantități masive de date cu ajutorul calculatoarelor, precum și de utilizarea, alături de statistică, și a altor ramuri ale matematicii cum ar fi algebra liniară, analiza matematică sau geometria analitică.

Neabsolutizând rolul noii metodologii, dar recunoscându-i în mod unanim utilitatea, cercetătorii își concentrează astăzi efortul și în direcția elaborării unor lucrări de statistică matematică special adresate istoricilor.

În această categorie se înscrie și foarte recenta lucrare, pe care o prezentăm în rîndurile de față.

Autorul, profesorul Angelo Porro², laureat în Științe Politice, predă istoria instituțiilor politice la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Milano, precum și un curs de metode cantitative aplicate în istorie.

Lucrarea sa a fost concepută tocmai din dorința de a nu-și limita cercetările pe tărîmul istoriei instituțiilor politico-administrative numai la aspectul juridic, formal al organizării lor, ci de a corela acest aspect cu date privind puterea politică, economia, societatea în general. Or, pentru a domina o asemenea cantitate de date și informații, pentru a da o imagine a structurilor instituționale în evoluția lor istorică, metoda cantitativă, statistică se impune.

Pe de altă parte, volumul de față are și un obiectiv de natură didactică. Stimulat de interesul crescînd al studenților săi pentru metodele matematice în istorie, Angelo Porro încearcă să ilustreze în mod simplu, plecînd de la conceptele fundamentale și evitînd, pe cît posibil, formalismul tehnic care ar putea descuraja pe cititorul fără o formație matematică, acele aspecte ale statisticii descriptive care interesează direct cercetarea istorică.

Lucrarea cuprinde șapte capitole, precedate de o scurtă prefață în care Angelo Porro motivează utilitatea noii metodologii pentru cercetătorul din domeniul istoriei.

„Originea și dezvoltarea istoriei cantitative”, primul capitol al cărții (p. 15—37), începe prin a face o paralelă între istoria cantitativă și istoria serială, pornind de la punctul de vedere al lui Pierre Chaunu³ și trecînd apoi în revistă domeniile din istorie în care își găsesc aplicabilitate.

Discutînd asupra surselor istoriei cantitative, Angelo Porro subliniază faptul că o clasificare a acestora este importantă în măsura în care oferă criterii pentru utilizarea corectă a metodelor statistice.

Referindu-se apoi la aspectul calitativ și cantitativ al istoriei seriale, autorul încheie această primă parte a lucrării cu afirmația lui Marzewski: „istoria calitativă, istoria punctuală, istoria serială și istoria cantitativă formează un arsenal de metode convergente care tind toate către același scop final”⁴.

Capitolul al doilea, „Metoda statistică și cercetarea istorică” (p. 40—53), prezintă în primul rînd conceptul de statistică, obiectul și noțiunile sale fundamentale. Insistînd asupra datelor statistice, se subliniază necesitatea ca acestea să fie omogene și comparabile.

Se precizează apoi operațiunile conceptuale ce se pot realiza prin „statistica descriptivă” (schematizare, observație, descriere), respectiv inferență statistică (schematizare, formularea ipotezelor, observație, descriere, inducție).

Pornind de la opinia lui G. Parenti⁵ relativ la domeniile de utilizare ale statisticii, Angelo Porro afirmă că istoricul poate folosi metoda statistică în trei direcții fundamentale: analiza structurilor fenomenelor colective, analiza seriilor temporale pentru a surprinde evoluția unui fenomen în timp și analiza legăturilor între caracteristici.

În Capitolul al III-lea, intitulat „Procedeele statistice” (p. 56—69) se distinge între caracteristici calitative și caracteristici cantitative, avînd în vedere faptul esențial, că prelucrarea statistică a datelor diferă după natura caracteristicilor.

Definind apoi scalele de măsurare a acestora (normală, ordinală și de interval), autorul discută și asupra principalelor faze ale cercetării statistice: extragerea datelor, clasificarea cazurilor și obținerea datelor statistice, sistematizarea datelor în tabele, prelucrarea matematică a datelor, capitolul încheindu-se chiar cu cîteva noțiuni elementare de matematică.

„Distribuțiile statistice” (p. 72—83), capitolul al IV-lea al lucrării, definește noțiunile de distribuție de frecvență și distribuție de intensitate.

De asemenea este exemplificată regruparea datelor cantitative în clase, ceea ce permite o mai lesne observare a caracteristicilor, de multe ori ascunse în multitudinea datelor.

Capitolul cuprinde și o secțiune referitoare la construirea distribuțiilor de frecvență, operațiune foarte delicată prin dificultățile întîmpinate în stabilirea numărului claselor, a amplitudinii lor, astfel încît să corespundă scopului cercetării.

Angelo Porro consacră o importantă parte a lucrării sale reprezentărilor grafice, capitolul V, chiar astfel intitulat (p. 86—141), prezentînd cu o bogată ilustrație diferite modalități în care, odată obținută, distribuția statistică poate fi reprezentată grafic (reprezentarea cu ajutorul coordonatelor carteziene, histogramele, poligoanele de frecvență, ortogramele).

Unul din paragrafele capitolului V este axat în mod special pe reprezentările seriilor de date istorice, în final precizîndu-se cîteva criterii riguroase de care trebuie să se țină seama în executarea graficelor.

Cel de-al VI-lea capitol, „Analiza structurii” (p. 143—175) se adresează cercetătorilor interesați în studiul caracteristicilor esențiale ale unei forme determinate de organizare a realității politice, economice sau sociale reunite de cele mai multe ori sub denumirea de „structură”.

De exemplu, în studiul „structurii agrare” a unei anumite regiuni ne vom întreba care este tipul de proprietate predominantă (mare, medie, mică), care este tipul de contract folosit, care este productivitatea și distribuția geografică a diferitelor culturi ș.a.m.d.

Rezultatele obținute pentru un anumit caz pot fi comparate cu cele existente pentru alte momente de timp sau regiuni geografice. Într-o astfel de cercetare sînt nu numai utile, dar și absolut necesare metode statistice cum ar fi rapoartele, valorile medii, indicii de variabilitate. Prelucrarea matematică a datelor constituie în astfel de cazuri un limbaj specific care oferă posibilitatea analizei și descrierii precise, semnificative a unei anumite structuri istorice.

Ultimul capitol al lucrării „Analiza seriilor temporale” (p. 178—209) explică modul de calculare al indicilor, estimarea tendinței, a componentelor ciclice și a celei accidentale, precum și a componentei sezoniere pentru seriile de date istorice în care intensitatea sau frecvența unui fenomen este înregistrată cronologic.

Spre a exemplifica complexe probleme cu care cercetătorul se confruntă în analiza seriilor temporale, ea și pentru a sublinia încă o dată că în istoria cantitativă folosirea corectă și eficientă a metodelor statistice este condiționată de o temeinică cunoaștere, prin metode tradiționale, a aspectului calitativ al problemei, Angelo Porro comentează, în finalul lucrării sale, un fragment din studiul lui G. Parenti asupra evoluției prețurilor la Florența în perioada 1520—1620⁶.

Un indice de nume și o bogată, dar nu exhaustivă bibliografie cuprinzînd lucrări cu caracter metodologic, lucrări de statistică precum și sursele de bază ale tabelelor exemplificative completează lucrarea.

Remarcîndu-se printr-o exeniplară claritate și acuratețe în expunere, însoțind definirea conceptelor statistice de o multitudine de exemple concrete (tabele, grafice etc.), devenind astfel accesibilă celor cu o pregătire matematică redusă, cartea lui Angelo Porro se poate înscrie în fruntea lucrărilor de acest gen deja existente⁷, fiind pentru istoric un ghid extrem de util în aplicarea metodelor statistice în cercetarea istoriei.

Irina Gavrilă

NOTE

¹ John Phillips jr., *Statistical Thinking*, San Francisco, W.N., Freeman Co, 1973, p. 1.

² Din lucrările lui Angelo Porro menționăm: *Le inchieste parlamentari e governative sul problema della burocrazia nel primo dopo guerra italiano*, Roma, 1969; *Il prefetto e l'amministrazione periferica in Italia*, Giuffrè, Milano, 1972; *Il metodo delle scienze storico-sociali*, IPL, Milano, 1984.

³ Pierre Chaunu, *L'histoire sérielle. Bilan et perspectives*, în „Revue Historique”, 1970, p. 297—320.

⁴ J. Marczewski, *Introduction à l'histoire quantitative*, Geneva, 1965, p. 51.

⁵ G. Parenti, *Metodologia statistica*, Florența, 1975, p. 5—6.

⁶ G. Parenti, *Prime ricerche sulla rivoluzione dei prezzi in Firenze*, Florența, 1939.

⁷ R. Floud, *An Introduction to Quantitative Methods for Historians*, Methuen, London, 1973; D. K. Rowney, J. Q. Graham (ed.), *Quantitative History*, The Dorsey Press, Illinois, 1969; Charles M. Dollar, Richard J. Jensen, *Historian's Guide to Statistics*, Holt, Rinehart and Winston, Inc., New York, 1973.

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, în care se publică materialele privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71246.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

- REVISTA ISTORICĂ
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Învățământul preuniversitar în Evul mediu.

Genealogia și demografia istorică.

Doi soli ai lui Mihai Viteazul.

Imagini spaniole ale epopeii românești conduse de Mihai Viteazul.

Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției.

Catagrafia orașului București din anii 1810 — 1811.

Carte și societate în București la începutul epocii moderne.

C. A. Rosetti. Mărturii inedite.

Unele aspeete ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.

Problemele învățământului în parlamentul român. Pe marginea criticii reformelor școlare ale lui Take Ionescu.

Învățământul rural în perioada 1859 — 1918.

Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Instalarea cablului submarin Constanța — Constantinopol și Convenția româno-germană din 1899.

Aspecte privind comerțul exterior al României în ajunul primului război mondial.

Cooperația românească interbelică dintre deziderat și realități.

Tratatul de comerț și navigație româno-englez din 6 august 1930.

Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.

Utilizarea metodelor statistice în analiza asocierii între fenomenele istorice.

RM ISSN 567-630

www.dacoromanica.ro